

TC.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA İRAN COĞRAFYASINDA ETNİK, DİNİ VE
SİYASİ NÜFUZ MÜCADELELERİ

DOKTORA TEZİ

HAZIRLAYAN
BARIŞ METİN

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. VAHDET KELEŞYILMAZ

ANKARA - 2007

ONAY

Bariş METİN tarafından hazırlanan "Birinci Dünya Savaşı'nda İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri" başlıklı bu çalışma, 25.07.2007 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarih Bilim Dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan...Prof.Dr...Hale ŞİVGİN.....
Akademik Unvanı, Adı Soyadı

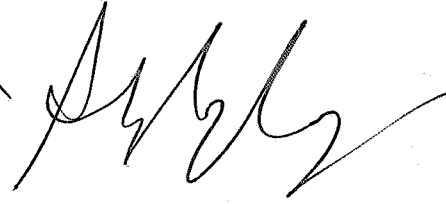
Üye...Prof.Dr.Mehmet ŞAHİNGÖZ.....
Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üye...Prof.Dr.Ahnan ŞİŞMAN.....
Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üye...Doç.Dr.Abdullah GÜNDÖĞDÜ.....
Akademik Unvanı, Adı Soyadı

Üye...Doç.Dr.Vahdet KELEŞYILMAZ.....
Akademik Unvanı, Adı Soyadı

ÖNSÖZ

Bu araştırmada, Birinci Dünya Savaşı'nda İran coğrafyasında karşı karşıya gelen muharip kuvvetlerin, savaşta tarafsız olduğunu ilan etmiş olan İran'ı, kendi yanlarına çekebilmek için ülkedeki etnik, dini/mezhep bakımından farklı unsurlar üzerinden birbirine karşı giriştikleri mücadele daha çok ATASE belgelerine dayanılarak aydınlatılmaya ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Henüz savaş öncesinde Türk-İran sınırındaki aşiretler vasıtasıyla başlayan ve her geçen gün artan Rus tehdidine ve benzer şekilde güney İran'daki İngiliz faaliyetlerine karşı Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın yanında yer alması, İran coğrafyasını doğal olarak fiili savaş, casusluk, istihbarat, gayri nizami harp gibi türlü olayların yaşandığı bir muharebe alanına çevirmiştir. Ayrıca, Afganistan ve Hindistan'a dair Cihat-ı Ekber propagandası gibi Türk-Alman faaliyetleri için bir köprü niteliğinde olması, İran'ın savaştaki önemini daha da arttırmıştır.

Birinci Dünya Savaşı sırasında İran coğrafyasında yaşananlara dair mevcut bilimsel eserlerin sınırlı olduğuna dikkat çeken ve böyle bir çalışmanın ortaya çıkmasına öncülük eden Sayın Hocam Doç. Dr. Vahdet KELEŞYILMAZ'a, ATASE arşivindeki çalışmalarım sırasında yardımlarını gördüğüm Dr. Albay Ahmet TETİK'e ve arşiv çalışanlarına, kendisini tanımaktan büyük mutluluk duyduğum ve her zaman şahsıma yardımlarını esirgemeyen Binbaşı F. Rezzan ÜNALP Hanımefendiye, tezin tashihinde yardımcı olan Sayın Yard. Doç.Dr. Cafer ŞEN'e, Farsça konusunda yardımcı olan Doç.Dr. Altan ÇETİN'e ve son olarak ta hayatım boyunca her zaman olduğu gibi doktora öğrenimim sırasında da bana destek ve güç veren Babama ve Anneme sonsuz teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Barış METİN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

SAVAŞ ARİFESİ ve BAŞLANGICINDA İRAN'DA TÜRKİYE- ALMANYA, RUSYA - İNGİLTERE BAĞLANTILI GELİŞMELER

1.1. Türk – İran Sınır Anlaşmazlığı ve Çözüme Dair İmzalanan İstanbul Protokolü	14
1.2. Ruslar'ın İran'da Jandarma Teşkilatına ve Demiryolu İnşasına Dair Faaliyetleri	22
1.3. Osmanlı Devleti – Kuzey İran Sınırında Rusya Bağlantılı Asayiş Sorunları	29
1.4. İran'da İngiltere Bağlantılı Asayiş Sorunları	43

II. BÖLÜM

XIII. KOLORDUNUN İRAN'A GİRMESİNE KADAR ORATAYA ÇIKAN GELİŞMELER

2.1. Osmanlı Devleti ve Almanya'nın Cihad-ı Ekber'i İran'a	48
--	----

Yayma Girişimleri	
2.1.1 Türk-Alman İhtilâfı, Hüseyin Rauf Bey Müfrezesi'nin Sınıra Çekilmesi ve Lağvedilmesi	53
2.1.2. Ömer Fevzi Bey'in, Hüseyin Rauf Bey Müfrezesi'nin İran Hükümeti Emrine Verilmesi Konusundaki Önerisi	66
2.2. Abdullah Bey'in İran'daki Faaliyetleri	68
2.3. Osmanlı Devleti ve Almanya'nın Rusları Durdurma Çabaları, Kirmanşah'ın Rusların Eline Geçmesi	72
2.4. Rus Taarruzu Nedeniyle Osmanlı Devleti'nin Kirmanşah Hududundaki Aşiretleri Kazanmaya Dair Faaliyetleri	76
2.5. İran'da Osmanlı Devleti - Almanya Bağlantılı Bazı Siyasi Gelişmeler	79
2.5.1. Kirmanşah'ta Geçici Hükümetin Kurulması	84
2.5.2. Almanya - Nizam es-Saltana İlişkileri	87
2.5.3. Osmanlı Devleti - Nizam es-Saltana Yakınlaşması	90

III. BÖLÜM

İNGİLİZLERİN BAĞDAT'I ELE GEÇİRMESİNE KADAR MUHARİP KUVVETLERİN İRAN BÖLGESİNE YÖNELİK STRATEJİK FAALİYETLERİ

3.1. VI. Ordu Kumandanlığı'na Halil (Kut) Paşa'nın Tayini ve İran'daki Alman Teşkilatının Komutasına Dair Yeni Alman Teklifleri	98
3.1.1. İran ve Çevresinde Osmanlı Devleti ve Almanya'nın	101

Müşterek Hareket Edeceğine Dair İmzalanan Anlaşma

3.2. XIII. Kolordu Kumandanı Ali İhsan (Sabis)'in İran'daki Faaliyetleri	106
3.2.1. Ali İhsan Bey - Nizam es-Saltana İlişkileri	112
3.2.2. Ali İhsan Bey'in İran Aşiretlerinden İstifade Etme Çabaları	115
3.2.3. XIII. Kolordu'nun İleri Harekâtı Sırasında Türk-İran İlişkileri	123
3.2.4. Ali İhsan Bey'in, İran Demokrat Fırkası Liderlerinden Süleyman Mirza ile İşbirliği Yapma Çabaları	128
3. 3. Ömer Fevzi Bey'in Kirmanşah'taki Faaliyetleri ve Defa-i İslâm Cemiyeti'ni Kurması	131
3.3.1. Ömer Fevzi Bey-Ali İhsan Bey Arasında Soğukluk	131
3.3.2. Difa-i İslâm Cemiyeti'nin Kurulması	133
3.4. Türk-İran-Afgan-Alman İttifak Anlaşmasına Dair Çalışmalar ve Afgan Prensi Abdülmecit Han	137

IV. BÖLÜM

XIII. KOLORDUNUN TÜRK- İRAN SINIRINA ÇEKİLMESİ SONRASI İRAN'A YÖNELİK YENİ FAALİYETLER

4.1. XIII. Kolordunun İran'ı Tahliyesi Sonrası Osmanlı Devleti-Almanya-Nizam es-Saltana İlişkileri	142
4.2. Nizam es-Saltana'nın İstanbul'a Davet Edilmesi	145

4.3. İran Demokrat Fırkası Liderlerinden Süleyman Mirza ile Osmanlı Devleti İlişkileri	151
4. 4. Osmanlı Devleti'nin İran'daki Nüfuzunu artırma Çabaları	153
4.5. İran Hükümeti'nin Muharip Kuvvetlerden Topraklarını Boşaltma Talebi	157

V. BÖLÜM

RUSLAR'IN İRAN'I TAHLİYE ETMESİ ve SONRASINDA ORTAYA ÇIKAN YENİ GELİŞMELER

5.1. Brest-Litovsk Antlaşması'nın İmzalanması ve Rusların İran'dan Çekilmesi	161
5.2. Kuzey İran'da Ermeni ve Nesturi Faaliyetleri	167
5.3. İngilizler'in İran'da Rusların Boşalttığı Bölgeleri Ele Geçirme Çabaları	171
5.3.1 Mirza Küçük Han'ın İngilizlere Karşı Mücadeleleri	175
5.4. Rusların Çekilmesi Sonrasında Osmanlı Devleti'nin İran'a Dair Faaliyetleri	177
5.4.1. Brest-Litovsk Antlaşması Sonrasında Türk- İran İlişkileri	177
5.4.2. Osmanlı Devleti'nin İran'a Girmesi, İngiliz, Ermeni ve Nesturilere Karşı Mücadelesi	180

SONUÇ	190
KAYNAKÇA	194
EK 1	204
EK 2	205
ÖZET	206
ABSTRACT	207

KISALTMALAR

ATASE Genelkurmay Askeri Tarih Ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

BCA Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

A.g.t: Adı Geçen Tez

A.g.e: Adı Geçen Eser

A.g.m: Adı Geçen Makale

Çev.: Çeviren

Bkz. Bakınız

C. Cilt.

s Sayfa.

K. Klasör

D. Dosya

F. Fihrist

GİRİŞ

XVIII. Yüzyıl başlarında Hindistan bölgesinde hâkimiyetini güçlendiren İngiltere için geleceğe dair en stratejik hedef, Hindistan yolunun güvenliğinin korunması ve güçlendirilmesi olmuştur. Hindistan'ın güvenliği bakımından en büyük tehlikeyi ise, İran'dan elde ettiği toprak ve imtiyazlarla hızla Basra Körfezi'ne doğru ilerleyen, Hindistan'ı ele geçirerek açık denizlere ulaşmaya çalışan Rusya ile bir diğer sömürgeci devlet olan Fransa oluşturmuştur. 1812 yılında, Napolyon'un Ruslara yenilmesinden sonra Fransa, İran bölgesine dair faaliyetlerine ara vermek zorunda kalmıştır. Rusya, giriştiği mücadelelerin sonucunda, İran'a imzalatmayı başardığı 10 Şubat 1828 Türkmençay Antlaşmasıyla Gürcistan, Dağıstan, Bakü, Derbend, Şervan, Karabağ, Gence, Taleş, Erivan ve Nahçıvan'ı ele geçirmiştir.¹ XX. Yüzyıl başlarında İngiltere ve Rusya'nın İran coğrafyasındaki karşılıklı çıkar mücadelesine Almanya'nın da dâhil olmaya çalışmasıyla İran'a karşı olan siyasi, iktisadi ve askeri baskılar daha da artmıştır. İran ise, bu süreçte denge politikası uygulamaya ve bu yolla siyasal varlığını sürdürmeye çalışmıştır.²

İngiltere ve Rusya'nın İran'dan elde ettikleri kapitülasyonlar, XX. Yüzyılın başlarında İran ekonomisini alt üst etmiş, mağdur olan halk ise bu durumun sorumlusu olarak söz konusu sömürgeci ülkelerin baskılarına boyun eğen hükümdarı görmüştür. Bu olay, İran'da meşrutiyet hareketlerinin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde etkili olmuştur.³ Batıyla ilişkilerin gelişmesinin yanında İran'da meşrutiyet hareketlerinin hızlanmasında başlıca etken İran

¹ Söz konusu dönemde Kafkaslarda Rusya, İran ve Osmanlı Devleti arasındaki mücadeleler için bkz., Mustafa Aydın, *Üç Büyük Gücün Çatışma Alanı Kafkaslar*, Göktepe Yayınları, İstanbul 2005.

² Nasser Rahber Fars, *İran Meşrutiyet Devrimi*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Uluslar arası ilişkiler bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1986, s.10.

³ İran'da meşrutiyet hareketlerinin ortaya çıkması ile ilgili bkz., Mehmet Saray, *Türk İran İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s.101.

üzerinde önemli nüfuzları olan din adamlarıdır.⁴ İstibdat yönetiminin ülkeyi iktisadi, siyasi ve kültürel yönlerden geriletliğini ve sömürgeci devletlere bağımlı hale getirdiğini savunan din adamları, meşrutî idareye geçildiği takdirde ülkede yaşanan sorunların ortadan kalkacağına inanmışlar ve meşrutîyet hareketlerine destek vermişlerdir.⁵ 1905 yılında Rusya'nın Japonya'ya yenilmesi, İran'daki meşrutîyet taraftarlarını hükümdara baskı yapmak için cesaretlendirmiştir. İngiltere, bu dönemde meşrutîyet taraftarlarını destekleyerek Rusya'nın politikalarına yakın duran hükümdarı düşürmeyi ve kurulacak yeni idare vasıtasıyla, İran'da etki alanını genişletmeyi hedeflemiştir. Rusya ise, İngiltere'nin bu siyasetine karşılık İran'daki Kaçar Hanedanı'nın baskıcı idaresine destek olmuştur. 1906 yılında, ölümünden kısa bir süre önce Muzafferredin Şah, içerden ve dışardan artan baskılar sonucunda meşrutîyeti ilan etmek zorunda kalmıştır. 1906 yılında Muzafferredin Şah ölmüş ve yerine Muhammed Ali Şah tahta geçmiştir. Uzunca bir süredir İran coğrafyasında birbirine karşı üstünlük mücadelesi yapan İngiltere ve Rusya, bu bölgede giderek artan Alman tehlikesi sebebiyle, 1907 yılında İran'a dair kendi aralarında beş maddelik bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre; İran üç bölgeye ayrılarak İran'ın kuzeyindeki Kasr-ı Şirin, İsfahan ve Yezd'i içine alan bölge Rus, Benderabbas, Kirman gibi güney bölgeleri ve Afganistan sınırı İngiliz nüfuzuna ve geriye kalan bölgenin de İran'a bırakılması konusunda mutabakata varmışlardır.⁶ Ancak, Rusya ve İngiltere Birinci Dünya Savaşı sırasında, 1915 yılında, yeni bir anlaşma yaparak İran'a ait tarafsız bölgeyi de kendi aralarında paylaşmışlardır.

⁴ İran'da Meşrutîyet hareketleri için bkz., Celal Metin; *"Türk Modernleşmesi ve İran (1890-1936)"*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006, s. 206-225.

⁵ İran'da Meşrutîyet hareketlerini ortaya çıkaran pek çok sebep bulunmaktadır. Yılmaz Karadeniz, bu sebepleri İran'ın ünlü tarihçilerinin eserlerinden derleyerek kitabında yer vermiştir. Bunun için bkz., Yılmaz Karadeniz, *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)*, Bakış Yayınları, İstanbul 2006, s. 260.273.

⁶ Yılmaz Karadeniz, a.g.e., s.282.

Rusya, meşrutiyetin ilan edilmesinden sonra Muhammed Ali Şah'ı destekleyerek İran'da meşrutî idareye son vermeye, bu sayede İran'da artan İngiliz etkisini kırmaya çalışmıştır. Rusya'nın desteğini arkasına alan Muhammed Ali Şah, kısa bir süre sonra meclisi kapatmış, fakat bu gelişme üzerine meşrutiyet taraftarları ayaklanarak Tahran'ı ele geçirmiştir. Başkentten kaçmak zorunda kalan Muhammed Ali Şah, Ruslara sığınmıştır. Muhammed Ali Şah'ın tahttan indirilmesinden sonra yerine Ahmet Şah getirilmiştir. Meşrutiyet mücadelesinde başarı kazanılması üzerine 1909 yılında seçimler yapılarak 1910 yılında II. Meclis açılmıştır. Ancak kısa bir süre sonra, İngiliz ve Ruslar'ın baskıları sonucu bu meclis de kapatılmış, fakat 1914 yılında yapılan seçimler sonunda ise III. Meclis 5 Aralık 1914 tarihinde faaliyetlerine başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın son zamanlarına kadar bu meclis görevini sürdürmüştür.⁷

1907 yılından itibaren, görünürdeki bağımsızlığına rağmen, Rus ve İngiliz nüfuzu altında istiklâlini büyük ölçüde yitiren İran, Birinci Dünya Savaşı başlangıcında tarafsız olduğunu ilan etmek ve savaş boyunca bu tutumunu resmen sürdürmekle birlikte gerek muharip kuvvetlerinin gerekse gizli servis üyelerinin eylemli çatışma alanı haline gelmiştir. Bu dönemde muharip ülkelerin savaş süresince en önemli faaliyetlerinden biri de İran'daki etnik ve dini/mezhepsel farklılıkları kendi çıkarları için kullanarak, İran hükümetini beraberlerinde savaşa girmeye zorlamak olmuştur. Bu bağlamda İran coğrafyasındaki etnik ve dini farklılıkların bilinmesi çok önemlidir:

İran tarihi dikkate alındığında, önceki devirlerde olduğu gibi XX. Yüzyılın ilk çeyreğinde de nüfus yapısı itibarıyla farklı etnik ve dini/mezhep

⁷ Müverrih ed-Devle Sipehr, *İran Der Ceng-i Bozorg*, Tahran 1362, s.101.

gruplarını içinde barındıran bir ülke konumundadır.⁸ Larşer'in ifade ettiğine göre;⁹ İran'ın söz konusu dönemde dokuz milyon nüfusu vardır.

Rafael Blaga'ya göre;¹⁰ İran'daki etnik unsurları altı grupta toplamak mümkündür. Bunlar;

1. İraniler: Bu grup içinde Tatiler, Talışlar, Gilekler, Mazenderaniler, Lekler, Kürtler, Guranlar, Semnaniler, Raciler, Sengseriler, Aştiyaniler, Lorlar, Farşlar, Larlar, Sistaniler, Beluçlar, Tacikler, Afganlar (Peştunlar) ve İran'da yaşayan diğer az sayıdaki İrani halklar vardır.

2. Hintliler (Indic): Bu grup içinde; Çingeneler (Romlar), Brahoiler, Catlar, Hintliler, Urdular vardır.

3. Diğer Hint-Avrupa Dilliler: Bu grup içinde Ermeniler ve Ruslar vardır.

4. Türkiler: Bu grup içinde; Azeriler, Türkmenler, Halaçlar, Kazaklar, Özbekler vardır.

5. Samiler (Semitic): Bu grup içinde; Araplar, Asurîler, Yahudiler, Afrikalılar, Aramiler vardır.

6. Kafkasyalılar: Bu grup içinde; Gürcüler ve Çerkezler vardır.

Aygün Attar'a göre¹¹ ise İran'daki etnik unsurlar şunlardır;

1. İrani Halklar; Farşlar, Tatlar, Talışlar, Gilekler, Mazandaraniler veya Teberiler, Lekler, Kürtler, Goranlar, Semnaniler, Raciler, Sengseriler, Aştiyaniler, Lorlar, Larlar, Sistanlılar, Beluçlar, Tacikler, Afganlar veya Peştun-Peştumlar,

⁸ İran'da etnisiteyle bağlantılı bölgesel adlandırmalar bu çeşitliliğin somut bir göstergesidir: Farsistan (Farşların yaşadığı merkezi bölge), Azerbaycan, Belucistan, Loristan (Luristan), Kürdistan, Arabistan, Laristan, Lekistan, Türkmenistan, Gilan, Mazenderan. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz., Rafael Blaga; *İran Halkları El Kitabı*, Yayın evi ve yeri yok, 1997, s. 16-17.

⁹ M.Larşer, Büyük Harpte Türk Harbi, Çev: Mahmut Nihat, İstanbul 1928, s. 406.

¹⁰ Rafael Blaga; a.g.e.s. VII-VIII.

¹¹ Aygün Attar (Haşimzade), *İran'ın Etnik Yapısı (Yakın Dönem ve Günümüzde)*, Divan Yayıncılık, Ankara 2006, s. VI-VIII.

2. Hintli Halklar; Romlar veya Çingeneler, Brohoiler, Catlar, Hintliler, Urdular.

3. Hint-Avrupa Halkları; Ermeniler.¹²

4. Sami Halklar; Araplar, Asurîler¹³, Yahudiler, Aramiler, Afrikalılar,

5. Kafkas Halkları; Gürcüler, Çerkezler

6. İran Türkleri; Azerbaycan Türkleri, Kaşgaylar, Halaçlar.

İran'da din ve mezhep çeşitliliği de etnik farklılıklar gibi dikkat çekicidir. Blaga'ya göre;¹⁴ İran halkının büyük çoğunluğunu oluşturan Müslüman unsurların içinde Sünniler de kayda değer olmakla birlikte Şiiliğin baskın olduğu bilinmektedir. İran'da Müslümanların yanı sıra Hristiyanlar, Zerdüşter, Yezidiler ve Musevilerin de varlığına rastlanmaktadır.¹⁵

İran coğrafyasında Türklerin yoğun olarak yaşadığı yerler de mevcuttur. İran'ın kuzey batı kesimi (bu bölgeye Güney Azerbaycan veya İran Azerbaycan'ı da denilmektedir) ayrıca, Hazar Denizi kıyısında Gilan, Mazenderan, Horasan vilayetlerinde ve güney İran'da Buşehr, Şiraz

¹² Simirnof'un bildirdiğine göre; XX. Yüzyıl başlarında İran'da bulunan Ermenilerin toplam sayısı 50 bin kadar olup bunların %80-90'ı ziraatle uğraşmaktadır. Eçmiyazin patrikliğine mensup olarak İran'da iki tane başpiskoposluk makamı mevcut olup biri Tahran'da, diğeri İsfahan'da bulunmaktadır. Doğunun bütün diğer Müslüman ülkelerinde olduğu gibi Ermeniler İran'ın bütün şehirlerinde önemli bir grup oluşturacak kadar mevcut olup bunların önemli bir miktarı ticaretle uğraşmaktadır. İran'da başlıca Ermeni merkezleri Tahran, Tebriz, İsfahan şehirleridir. Geniş bilgi için bkz., Simirnof, *İranlılar, İran'ın Etnografi Vaziyeti, Akvam ve Kabaili*, Çev: Nazmi, Erkan-ı Harbiye-i İstihbarat Şubesi, Askeri Matbaa, İstanbul 1928, s. 30-39., Ayrıca Mondros Mütarekesi sonrasında İran'daki Ermeniler ile ilgili bkz., Mehmetzade Mirza Bala, *Ermeniler ve İran*, Yayına Hazırlayan: Yavuz Ercan, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara 1994.

¹³ *İran Şimali Garbiyesi Hakkında Medhal*, isimli istihbarat raporundan elde edilen bilgiye göre; Türkiye-İran arasındaki dağlarda sakin olan Nesturilerin adedi yüzbin ile ikiyüz bin arasındadır. Bunların kıkdört bini Azerbaycan'da ikamet eder. Bkz., İran Şimali Garbiyesi Hakkında Medhal, Matbaa-yı Askeriye, Dersaadet 1334, s. 14.

¹⁴ Rafael Blaga; *İran Halkları El Kitabı*, Yayın evi ve yeri yok, 1997, s.V-Vİ.

¹⁵ Larşer, Rumiye havalisinde yaklaşık yüzbin kadar Ermeni, Asurî (Nesturi) ve Keldani'nin bulunduğunu ifade etmiştir. Bkz., a.g.e., s.406.

bölgesinde de yoğun Türk nüfusu bulunmaktadır.¹⁶ Larşer'e göre;¹⁷ 1914 yılında İran genelinde yaklaşık iki milyon Türk yaşamaktadır. İran'da bazı Türk boylarının yaşadığı coğrafyalar ise şunlardır; Karagözlü kabilesi Hamedan ve civarında, Avşar ve Kızılayak kolları Esad Âbad bölgesinde, Kaşgaylar Şiraz vilayetinde, Bayat ve Kacar Boyları, Sultanabad ve çevresinde Yamut-Türkmenler, Gümüştepe bölgesinde ve Hazar sahillerinde, Avşarlar Urmiye gölü, Savucbulak, Kirmanşah ve diğer bölgelerde, Nankli boyu, Kirmanşah bölgesinde, Kocabeyli, Şahseven, Tehleli, Muganlı, Kurtbeyli, Sapanlı, Tahtakapılı Boyları, İranlı Boyu, Karadağ bölgesinde yaşamaktadır. Bunlardan başka Kuzey İran bölgesinde; Karakoyunlu, Akkoyunlu, İlhanlı Kızılayak, Baş oğuz, Uğurlu, Kovanlı, Karasanlı, Kara dolaklı, Tahta kapılı, Karababalı, Kalaçlı, Muganlı, Hıtaylı, Avkanlı, Kızılkeçili, Şahsevenli, Karadağlı, Karaenikli, Karaçaylı, Osanlı, Umanlı, Karaçorlu, Kıyamadinli, İlbeyli, Çarıklı, Porsunlu ve Develi Türk boyları yaşamaktadır.¹⁸

İran'da en yoğun Türk nüfusunun bulunduğu İran Azerbaycan'ı* ise; kuzeyde Aras Nehri, batıda Doğu Anadolu, güneyde İran Kürdistan'ı ve Hamse, doğuda Talış ve Muğan Dağları ile sınırlı ve Azeri Türkleri ile meskûn, Azerbaycan, Hindistan, Anadolu, Kafkasya ve İran yolları üzerinde olması bakımından da stratejik önemi olan bir bölgedir. Söz konusu alan coğrafi özellikleri bakımından denizden uzak, yüksek bir yayla konumundadır. Bu bölgenin Sehend ve Sebelan en yüksek dağları iken, pek çok nehirlerin döküldüğü Urmiye gölü en alçak bölgesidir. Kuzeyde Aras ve güneyde Kızıl Üzen, Kuzey İran yaylalarını sulayan derelerin döküldüğü ve bunları Hazar Denizi'ne ulaştıran önemli nehirlerdir.¹⁹

¹⁶ San'an Azer, *İran Türkleri*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1942, s.12.

¹⁷ M.Larşer, a.g.e., s.406.

¹⁸ San'an Azer, a.g.e., s. 12.

* Kuzey İran ve Güney Azerbaycan da denilmektedir.

19. Kuzey İran'ın coğrafyası hakkında daha geniş bilgi için bkz., Habib Sahir; "İran Azerbaycan'ı Tabii Coğrafyası " *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, Cilt III, Bürhanettin Matbaası, İstanbul 1934, s. 149-153, 183-190.

Türkler'den başka az sayıda Kürt ve Ermeni'nin de bulunduğu Azerbaycan Eyaleti'nin önemli şehirleri şunlardır;
 Tebriz; Tahminen ikiyüz bin nüfusu vardır. İran'ın en büyük ticaret merkezidir.
 Erdebil; On bin nüfusu vardır.
 Rumiye; Otuz ile kırk bin arasında bir nüfusa sahiptir.
 Hoy; Atmış bin nüfusu vardır ve ekseriyeti Türktür.
 Marağa; Seksen bin nüfusu vardır.
 Maku; Rusya-Türkiye hududuna giden önemli kavşakta yer alır.
 Savuçbulak; İran Azerbaycan'ında sakin Kürtlerin merkezidir.

Kürdistan Eyaleti'nin belli başlı şehirleri şunlardır;
 Sene veya Sine; Posta ve telgraf merkezidir.
 Bane; Bu şehirde silah imalâthanesi vardır.
 Sakız; Tebriz-Sene yolu üzerindedir ve bu şehirde silah imalâthaneleri vardır.
 Kirmanşah*; Bu şehrin önemli bir bölümü otuz mil uzunluğunda ve on mil genişliğinde bir vadi içinde olup Bağdat'ın ikiyüz yirmi mil kuzey batısında yer alması ve İran'a açılan bir kapı olması bakımından stratejik bir bölgede yer almaktadır.²⁰

Birinci Dünya Savaşı'nda²¹ öncelikle Türk-İran sınırına yakın bölgelerde yaşayan daha sonra iç bölgelerde ikamet eden aşiretlerin desteğinin kazanılması hem Rusya hem İngiltere hem Osmanlı Devleti ve

* *Tasvir-i Efkâr Gazetesi*'nin 22 Haziran 1332 (5 Temmuz 1916) tarihinde yayınladığı "Kirmanşah'ın zabtı" başlıklı habere göre; Kirmanşah Kasabası Tahran'ın dört yüz otuz kilometre güney batısında bulunup tamamen İran Kürt aşiretleri ile meskûn olan Kürdistan eyaletinin merkezidir. Kasaba Sasaniler zamanında inşa edilerek Feth-i Alişah'ın hükümdarlığı zamanında Kürdistan Valisi olan Şehzade Ali Mirza tarafından tamir ve imar edilmiş, daha sonra şehrin nüfusu yirmi beş bin kişiye ulaşmıştır. Civardaki Sünni Kürtler yüz bine yakın koyun yetiştirerek her sene Tahran'a sevk ederler.

²⁰ *İran Şimali Garbiyesi Hakkında Medhal*, Matbaa-yı Askeriye, Dersaadet 1334, s. 7-8.

²¹ Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'nin girmesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Kâzım Karabekir, *Birinci Dünya Harbine Nasıl Girdik?*, Emre Yayınları, İstanbul 1994.

Almanya için oldukça önemlidir. Bu nedenle mevcut dönemde İran'daki aşiretlerin tespiti ve nerede yaşadıkları her dört devletin geleceği için oldukça mühimdir. Bu yüzden Osmanlı Devleti tarafından İran aşiretlerinin adları, alt kolları, nerede ikamet ettikleri veya göçebe olarak yaşadıkları bölge, her birinin nüfusu ve muharip kuvveti gibi özellikleri hakkında hazırlanmış raporlar mevcuttur. Bu raporların birine göre göre; ²² İran Azerbaycan'ında yaşayan Türk aşiretleri şunlardır:

1. Şahsevenler; Erdebil, Meşkin, Halhal; Mogan civarında yaşamaktadırlar.²³ Kırk iki alt koldan oluşmaktadır. Bu aşiret tahminen 10.000 kişilik silahlı kuvvete sahiptir. Şahseven aşiretine bağlı alt kollar arasında Hasırlu, Kasurmallu, Alarlu, Putlavlu, Tenurreji, Dışoturağ ve Karacatuğ aşiretleri öne çıkmaktadır. Bunların içinde Karacatuğ aşireti çok cesur olup 5.000 süvari çıkarabilecek güce sahiptir. Çalasiyanlu, Mahmud Hanlu, Karahanlu ve Hisaklu gibi kolları mevcuttur.²⁴

2. Türkmen Aşireteri; Yanuk, Guklan, Fete, Sarık, Salur;

Aynı raporda İran aşiretleri hakkında şu bilgiler verilmiştir;

1. Bahtiyariler;* 1881 yılındaki resmi sayımına göre nüfusları 170.000 dir. İsfahan'ın güney batısındaki dağlar ve Şuşteran Dağı, Hürmüz civarında ve Garguz Nehri sahiline kadar Çarmahil havalisinde yaşarlar. Kolları şunlardır;

²² Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi K. 250, D. 1040, F. 014. (Bundan sonra arşiv ismi zikredilmeyecektir. K: Klasör, D: Dosya, F: Fihrist anlamında kullanılmıştır)

²³ Larşer, Şahsevenlerin Tebriz, Azerbaycan, Tahran'da yaşadıklarını belirtmektedir. Bkz., M. Larşer, a.g.e., s. 406.

²⁴ Şahseven aşireti hakkında daha fazla bilgi için bkz. Richard Tapper, *İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler, Şahsevenlerin Toplumsal ve Politik Tarihi*, Çev: F. Dilek Özdemir, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2004.

* Lor aşiretinin en önemli kolunu oluşturan Şii Bahtiyarilerin, Kaşkay ve Şeyh Hazal'ın başında bulunduğu Arap aşiretleriyle beraber yaşadığı Güney İran topraklarda petrol bulunması sonrasında İngiltere'nin Bahtiyari aşiretine olan ilgisi artmıştır. İngilizler bu bölgede petrol çıkarma işiyle uğraşan elemanlarının güvenliğini koruyabilmek için Bahtiyari öndegelenlerine çok miktarda para dağıtmak durumunda kalmışlardır. İngilizler 1909'da

A. Heftleng-Çarleng;

1. Heftleng;

a. İlhani Denilen Hüseyin Kuluhan Ailesi; İlhani Rüesası Samsam es-Saltana'dır.

b. Hacı İlhani Denilen İmam Kulu Han Ailesi; İmam Kulu Han Rüesası; Emir-i Müfehhem, Serdar-ı Muhteşem, Serdar-ı Zin, Mümin El Memâlik'dir.

c. İlhaiki Denilen Rıza Kulu Han Ailesi; İlhaiki Rüesası: Zerkam Üs Saltana ve oğlu İza'ülhasm Han'dır.

2. Çarleng;

2. Fars Bölgesindeki Aşiretler:

1. Kaşkaylar:* 55.000 aile ve tahminen 250.000 nüfusları vardır. Kaşkaylar²⁶ son sistem Alman ve İngiliz silahlarına sahiptirler. Kaşkayların kolları şunlardır;

Bahtiyari Petrol Şirketi'ni kurmayı başarmışlardır. Bahtiyariler, İran'daki meşrutiyet hareketleri sırasında ilk dönemlerde bu harekâta karşı çıkmışlar hatta meşrutiyet karşıtı Şah Muhammed Ali'yi desteklemişler ve meşrutiyet taraftarına karşı savaşmışlardır. Bahtiyariler İngilizlerin İran'a girmeye başlamasından sonra daha çok onlarla işbirliği yapmışlardır. Bu nedenle İngiltere İran merkezi hükümetini zayıflatmak istediği zaman Bahtiyarileri kullanabilmiştir. İngilizlerin İran'daki meşrutiyet hareketlerini destekleme kararı almalarından sonra Bahtiyariler de meşrutiyet taraftarlarıyla birlikte hareket etmeye başlamışlar, Samsam es-Saltana ve Dırgam es-Saltana gibi Bahtiyari ileri gelenleri meşrutiyet hareketlerine katılmışlardır. İngilizlerle işbirliğinin sonucunda Bahtiyariler, Serdar Esad zamanında İran'da başbakanlığı ele geçirmişler ve devlet yönetimindeki ağırlıklarını arttırmışlardır. 1912'den sonra İsfahan, Yezd, Kerman, Erak, Horasan ve Selas valilikleri Bahtiyari ileri gelenlerinden Emir-i Müfehhem, Serdar-ı Muhteşem, Serdar Zafer ve Serdar Esad'a verilmiştir. Bahtiyariler hakkında daha geniş bilgi için bkz., Rafael Blaga, a.g.e., s. 188-203.; Aygün Attar (Haşimzade); a.g.e., s. 191-196. Bahtiyarilerin Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile olan ilişkileri hakkında bkz. Sadık Sarısan, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Bahtiyari Politikası" *OTAM*, S. 8, Ankara 1997, s.295-318.

* Fars bölgesinde yaşayan Kaşkay aşiretine dair *Tanin Gazetes*'nin 2 Şubat 1915 tarihli nüshasında yer alan bir makaleye göre; Fars bölgesinde yaşayan önemli aşiretlerin başında Kaşkaylar bulunmaktadır. Bu kabile kendi içinde on iki kola ayrılmaktadır ve bunların kökleri

- A. Kaşgulu; Aşiretin en büyük kolu ve diğerlerine göre en savaşçısıdır. 12.000 ailesi ve 7.000 silahlı kuvveti vardır.
 - B. Dereşuri; 8.000 ailesi ve 3.500 silahlı kuvveti vardır. Rüesası: Ayaz Han, Himmet Keyha.
 - C. Şoşyoluğu; 11.000 ailesi ve 5.000 silahlı kuvveti vardır.
 - D. Halaç; 3.000 ailesi ve 1.000 silahlı kuvveti vardır.
 - E. Fars-ı Medan; 4.000 ailesi ve 1.000 silahlı kuvveti vardır.
 - F. Safir Hanı; 3,5000 ailesi ve 500 silahlı kuvveti vardır.
 - G. Cemsî?; 4.000 ailesi ve 1.500 silahlı kuvveti vardır.
 - H. Galazan; 3.500 ailesi ve 1.000 silahlı kuvveti vardır.
 - I. İygavar; 3.000 ailesi ve 600 silahlı kuvveti vardır.
 - İ. Gasuvan; 3.000 ailesi ve 700 silahlı kuvveti vardır.
 - J. Garay; 3.500 ailesi ve 800 silahlı kuvveti vardır.
 - K. Bayat; 3.800 ailesi vardır.
 - L. Amanih; 1.500 ailesi ve 400 silahlı kuvveti vardır.
- Kaşgay Rüesası: Sultan ed-Devle, Sultan es-Saltana, Zeytam ed-Devle, Cahir Mahmut Kerim Han, Mahmut Han, Mahmut Ali Han.

3. Kürt Aşiretleri; Şadilu, Zaferanlu, Kıyvanlu, Amanlu. Bu aşiretler üzerinde sözü geçen Hoca ed-Devle'dir.

Erdelan ve Kürdistan'da sakin Kürt aşiretleri şunlardır;

hakkında çeşitli rivayetler mevcuttur. Bir rivayete göre, Cengiz Han zamanında İran topraklarına hicret etmişler ve Nadir Şah zamanında Fars Eyaleti'ne yerleştirilmiş olan Moğollardır. Diğer bir rivayete göre ki buna daha ziyade doğru nazarıyla bakılıyor; Kaşkaylar Asya'da yaşamış eski bir Türk kabilesine mensupturlar. Gülaç diye adlandırılan bu aşiretin en büyük kolu diğerlerinden ayrılarak Fars Eyaleti'ne doğru göç etmiş ve orada yerleşmişlerdir. Bu rivayetin doğruluğunu idda edenlerin diğer bir delili de bu aşirete mensup küçük bir kolun kuzey Fars'ta hala Gülaç adıyla yaşadığı ve eski Türk lehçesini muhafaza ettiğidir. Kaşkay aşiretini oluşturan on iki kolunun reisleri arasından bir kişi Kaşkay aşiretinin reisi olarak seçilir ve buna "İlhan" denilir. İlhan'ın "İlbeyi" adında bir yardımcısı bulunur.

²⁶ Larşer, Kaşgayların İsfehan, Buşehr ve Şiraz'da bu bölgedeki Arap aşiretleriyle birlikte yaşadıklarını ifade etmiştir. Bkz., M. Larşer, a.g.e., s.406.

Kamhar; 5.000 ailesi vardır. Oldukça savaşçı bir aşirettir ve 2.000 ile 5.000 arasında silahlı kuvveti vardır.

Sencabi; 1.500 ailesi vardır.

Kurati; 2000 ailesi vardır.

Kuran; 5000 ailesi vardır.

Calabuvane; 1000 ailesi vardır.

Zanfanes; 1000 ailesi vardır.

Hivez; 200 ailesi vardır.

Hulu Han; 4000 ailesi vardır.

Ak Hur; 1000 ailesi vardır.

4. Kuzey İran'da Yaşayan Kürt Aşiretleri;

Celami, Milanlı (Bu iki aşiret Maku'da yaşar.), Haydaranlı (Hoy civarında), şıkak, Zerza, Herki, Bekzade, Mad gud, Mamii, Piyran, Guazen, şahardumi.

İran'daki Kürt aşiretlerine dair bir istihbarat raporundan elde edilen bilgiye gre²⁷; Kürtler oğunlukla Azerbaycan, batı İran ve Türk hududunda ikamet etmektedirler. En çok bilinen Kürt aşiretleri ise şunlardır;

1. Bilyas; Azerbaycandır. Kürdistan'ın hudut aşiretleri arasında asayişi en çok ihlâl eden aşirettir.
2. Balivandlar; Kirmanşah'tadır.
3. Balkar; Sene'nin kuzey batısında yaşarlar.
4. Halbiler; Türk-İran hududunda yaşarlar, kimseye tabi olmayıp eşkiyalık ederler.
5. Goranlar; Kirmanşah'tadırlar.
6. Haydaranlu; Azerbaycan'ın batı hududunda yaşarlar. Kısmen Türk ve kısmen de İran teb'asındadırlar.
7. Celaliler; Arat Dağı batısındadırlar. 1877–1878 Osmanlı-Rus harbinde bu aşiretten tfenkli iki bin süvari Rus menfaatlerini temin etmek için hududu Türk Kürtlerine karşı müdafaa etmişlerdir.

²⁷ *İran şimali Garbiyesi Hakkında Medhal*, Matbaa-yı Askeriye, Dersaadet 1334, s.17-18.

8. Kelhorlar; Kirmanşah'tadırlar. Memnuniyetle Türk arazisine iltica etmişlerdir.

9. Mekriler; Güney Azerbaycan'dadırlar. Göçebe değildirler. Bin beş yüz ile iki bin süvari çıkarabilirler. Hristiyanlara karşı husumetleri yoktur. Lisanları Kürtçe ise de Türkçe ve Farsça da anlarlar.

10. Sencabiler; Yaz mevsiminde Paytak'ın batısındaki yüksek çayırarda bulunurlar. Kış mevsiminde ise, Hanikin civarına geçerler.

Türk-İran sınırında yaşayan aşiretlere dair Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde elde edilen diğer bir istihbarat bilgisine göre;²⁸

İran'ın Sene vilayetinde yaşayan Kürt aşiretleri şunlardır;

Merivan, Oraman: Bu iki aşiret bulundukları Osmanlı hududunda İran'a isyan etmiş durumdadırlar.

Gülyaki, Zener.

Savuşbulak vilayetinde yaşayan aşiretler şunlardır;

Mekri: Mekri ve Zukurlar büyük bir aşirettir.

Mengur, Mamış, Piran, Zudi.

Urmiye civarında yaşayan aşiretler şunlardır:

Celâli; Celâliler'in bir kısmı Urmiye'ye tabidir.

Honatlı, Haydaranlı, Herki

Sene, Savuşbulak ve Urmiye vilayetlerinde Osmanlı sınırına yakın yerlerde yaşayan aşiretlerin tümü Sünni mezhebindedir.

Bağdat ve Musul vilayetlerinde bulunan Caf aşireti 5.000 kadar süvari ve piyade çıkarmaya muktedirdir.

Kirmanşah vilayetinde Kelhor ve Sencabi aşireti bulunur.

Bahtiyariler İsfahan civarındadır.

Fars'ta Kaşkay aşireti Şiraz ile Muhammere arasında yaşayan büyük bir aşirettir.²⁹

²⁸ K. 249, D. 1034, F. 001-23.

²⁹ Simirnof'un belirttiğine göre; Kaşkaylar İran'ın güneyinde yaşayan en büyük Türk aşiretidir. Kaşkaylar Lor Vilayeti'nin bütün batı kısmını işgal ederek Basra Körfezine kadar inerler. Kaşkaylarla ilgili bkz., Simirnof, a.g.e.s, 12-13.

Şahsevenler (Şahunlar) aşireti Erdebil ile Tebriz arasındadır. Karagözlü ve Cihanşahan aşireti Şahsevenler gibi Türk olup Hamedan taraflarında bulunurlar.

I. BÖLÜM
SAVAŞ ARİFESİ ve BAŞLANGICINDA İRAN'DA
TÜRKİYE- ALMANYA, RUSYA - İNGİLTERE BAĞLANTILI
GELİŞMELER

1.1. Türk-İran Sınır Anlaşmazlığı ve Çözüme Dair İmzalanan İstanbul Protokolü

Türk-İran ilişkilerinde asırlardır devam eden ve XIX. Yüzyıldan itibaren açıkça görülmeye başlanan sınır meselesinin belli başlı nedenleri arasında, sınırda aidiyeti tam olarak belli olmayan veya aidiyeti belli olmasına rağmen iki ülke topraklarındaki yazlık ve kışlık merkezler arasında göçebe olarak yaşayan aşiretlerin sebep olduğu vergi ve asayiş sorunları bulunmaktadır. İngiltere ve Rusya'nın, kendi çıkarları için İran'da sahip oldukları nüfuzu kullanarak gerek hudut civarında yaşayan aşiretleri, gerekse sınır meselesi hakkında İran hükümeti'ni Osmanlı Devleti aleyhinde kışkırtmaları/yönlendirmeleri sınırdaki asayiş sorunlarının artmasında etkili olmuştur. Söz konusu meselelerin çözümüne dair 1912 yılında Osmanlı Devleti ve İran arasında hudut meselelerini görüşmek üzere bir toplantı yapılmış ve bu toplantı sonrasında Tahran'da bir protokol imzalanarak bu protokolün birinci maddesine göre hudut görüşmelerini yürütmek üzere İngiliz ve Rus temsilcilerin de bulunduğu bir Muhtelit Hudut Komisyonu kurulması kararlaştırılmıştır. Ancak bu komisyon 1912 yılında on sekiz toplantı yapmışsa da bahsi geçen meselenin çözümü yolunda kesin bir sonuç elde edilememiştir. Bunun üzerine 1913 yılında İstanbul'da yine sınır meseleleri hakkında Osmanlı Devleti adına Sadrazam ve Dışişleri Bakanı Said Halim Paşa, İngiltere adına, büyükelçi Lois Mallet, İran adına, Mirza Mahmut Hân-ı Kacar İhtişam Üs Saltana, Rusya adına da Giers'in katıldığı bir konferans

düzenlenmiş ve burada alınan kararlar çerçevesinde 17 Kasım 1913 tarihinde İstanbul Protokolü imzalanmıştır.³⁰

İstanbul Protokolü'nde Türk-İran hududunun, İngiltere, Rusya, İran ve Osmanlı Devleti'nin komiserlerinden oluşan "Tahdid-i Hudud Komisyonu" tarafından mahallerinde tayin ve işaretlenmesi kabul edilmiştir.

Bu protokolde, yukarıda bahsi geçen devletler, bu komisyonda, bir komiser ve bir komiser yardımcısının da bulundurulması ve icap ettiği takdirde bu yardımcının, komiserin yerini alabileceğini de kararlaştırmıştır. Bununla birlikte aynı protokolde alınan kararlardan biri de komisyon görevini yerine getirirken protokol hükümlerine ve bu protokole ekli olan Tahdid-i Hudud Komisyonu'nun Dâhili Nizamnamesine³¹ uygun harekete mecburdur.

İstanbul Protokolü'nün Padişah tarafından tasdik edilmesinden sonra komisyonda görev yapacak olan Osmanlı Devleti komiserliğine Binbaşı Aziz Bey ve yardımcılığına da Erkan-ı Harbiye Yüzbaşı Abdülmecit Efendi atanmıştır. Protokolün, Türkçe ve Fransızca nüshaları hazırlanmış ve harita şubesi tarafından³² Türk-İran sınırını gösteren noktalar bir harita üzerinde işaretlenmiştir. Ayrıca Matbaa-yı Amire'de yeterli miktarda bastırılarak Hariciye Nezareti vasıtasıyla ilgili oldukları vilayetlere, kolordu kumandanlıklarına, hududa civar şebhenderliklere gönderilmiştir.³³ Fakat İstanbul Protokolü'nde zikredilen bazı mahallerin mevcut haritalarda bulunmaması ilgili vilayetlerde sınırın belirlenmesinde sıkıntı yaratmıştır. Bu durum üzerine Dâhiliye Nezareti'nden Müsteşar Ali imzasıyla 25 Mayıs 1330 (7 Haziran 1914) da Harbiye Nezareti'ne bir tezkire³⁴ gönderilerek protokolde belirtilen isimleri içeren bir haritanın, şayet böyle bir haritanın bulunmaması

³⁰ Cevdet Küçük; "İran-İrak Hududunu Belirleyen 1913 Tarihli İstanbul Protokolü", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Doğumunun 100.Yılında Atatürk'e Armağan*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1981, s.249.

³¹ Tahdid-i Hudud Komisyonu'nun Dahili Nizamnamesi için bkz., 260-263.

³² K. 508 D. 35-1985 F. 001-28.

³³ K. 508 D. 35-1985 F. 001-42

³⁴ K. 1661 D.70-30 F. 010-02.

halinde eski bir harita üzerinde önemli noktaların işaretlenerek kendilerine iletilmesi talep edilmiştir.

İstanbul Protokolü'nde bahsi geçen komisyonun çalışmaları esnasında güzergâhın belirlenmesine dair ihtilâf çıkması durumunda ise, Türk ve İran komiserlerinin kendi görüşlerini içeren bir fezlekeyi kırk sekiz saat zarfında Rus ve İngiliz komiserlerine iletmeleri, bu komiserlerin ihtilaf konusunda toplanarak bir karar vermesi, verilen bu kararın da dört devletçe de kabulünün zorunlu olması ve bu kararın da Osmanlı ve İran komiserlerine bildirilmesi de kabul edilmiştir. Fakat İstanbul Protokolündeki bütün bu antlaşmalara rağmen Mendeli'de olduğu gibi, bazı ihtilafli sınır bölgelerin tespitinde İngiliz ve Rus komiserlerinin İran'a taraf oldukları ve bu nedenle haksız karar verdiklerine dair Osmanlı Devleti azalarının ve bölge sakinlerinin şikâyetleri de olmuştur. Şuayb ve Mendeli arasındaki bölge hakkında anlaşmazlık olduğundan bu arazideki sınırın tespiti Tahdid-i Hudud komisyonuna bırakılmıştır. Ayrıca İstanbul Protokolü'nde bu bölge için önemli olan Sumar sularının ilgili taraflar arasında taksimi için özel bir mukavele tanzim edilmesi kararlaştırılmıştır. Sumar Ovası'ndan geçip Mendeli Kasabası'nın ve arazisinin ihtiyacını karşılayan Geker suyunun ve sözü edilen ovanın yarısının İran'a bırakılacağı şeklinde haberlerin duyulması üzerine Mendeli Kasabası belediye reisi ve eşrafı Bağdat Vilayeti'ne telgraf göndererek Geker suyunun yarısının İran'a bırakılması durumunda Mendeli Kasabası'nın susuz kalacağını ve ahalinin zarara uğrayacağını belirtip, suyun önceden olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde kalması için müdahale edilmesini istemişlerdir. Bunun üzerine Bağdat Vilayeti, Sumar Ovası'nın İran'da kalmasına karşılık olarak, Geker suyunun da Osmanlı Devleti'ne verilmesi için girişimde bulunulması hakkında Tahdid-i Hudud'a memur Binbaşı Aziz Sami Bey'e bir telgraf göndermiş, ancak alınan cevapta komisyon tarafından bu talebin kabul edilmediği, Mendeli Kasabası ahalisinin Geker suyu olmadan yaşamlarını sürdüremeyeceği için, ya Sumar Ovası'nın Osmanlı Devleti tarafından satın alınması ya da su için İranlılara bin beş yüz lira verilmesi gerektiği, şayet söz konusu suyun Osmanlı Devleti'nde kalmaması durumunda pek çok üzücü olayın yaşanabileceği ifade edilmiştir. Bağdat

Vilayeti bu gelişmeleri Dâhiliye Nezareti'ne bir telgrafla bildirmiş, bu telgraf Dâhiliye Nazırı namına müsteşar Ali imzasıyla³⁵ Harbiye Nezareti'ne ulaştırılmıştır. Diğer taraftan Mendeli Kasabası'ndaki eşraftan yüz altı kişi kendi imzalarını taşıyan bir telgrafı³⁶ Dâhiliye Nezareti'ne göndererek, komisyonun Sumar Ovası'ndan geçen suyun yarısının İran'a bırakılarak Hanikin'e hareket ettiğini ve İranlıların da binlerce lira sarf edilerek yapılan su yollarını tahrip ettiğini bildirilmiş ve bu durumun görüşülmesi ve sonuca bağlanması için on kişilik bir heyetin merkez-i vilayete (Bağdat) gönderildiğini ve gerekirse Dersaadete de gönderileceğini ifade etmişlerdir. Mendeli eşrafının söz konusu telgraflarında³⁷, Tahdid-i Hudud komisyonunun Sumar Ovası ve sularına dair aldığı mezkûr kararla İstanbul Protokolü'nde belirtilen yetkilerini aştığını, protokolün dördüncü maddesine göre "Rus ve İngiliz komiserlerinin yalnız güzergâh tayinindeki ihtilafın halline selâhiyatdar olduklarından hudut civarındaki arazinin ait olduğu eşhasın tayini misüllü meselenin halline mezuniyetleri olmadığı... dört devlet komiserliğinden müteşekkil komisyonun vazifesi hatt-ı hududu tayin etmekten ibaret olup hukuk-u tasarrufiyeye dair mukarrerat ittihazına salahiyeti..."nin olmadığı ifade edilmiştir. Ayrıca komisyonun görevine dair protokolün ikinci, dördüncü ve beşinci maddelerine³⁸ atıfta bulunularak bahsi geçen komisyonun görevinin arazisinin bir kısmı hududun bir tarafında ve bir kısmı da diğer tarafta kalan emlakın veya sahibi bir tarafta arazisi diğer tarafta bulunan emlakın hukuki durumunu tasdik gibi yetkisinin ve görevinin de olmadığı vurgulanmıştır. Ayrıca yine aynı telgrafta İngiliz ve Rus komiserlerinin ne protokolde ne de Tahdid-i Hudud komisyonunun dâhili nizamnamesinde ifade edilmesine rağmen Mendeli havalisindeki Feksaya, Değirman, Gündilan nehirlerinin suladığı arazinin İran'a bağlı Poştkuh Valiliği'ne ait olduğuna dair verdikleri kararın hukuk nokta-i nazarından kıymeti olmadığı belirtilmiş ve Dâhiliye Nezareti'nden Rusya ve İngiltere sefaretleri nezdinde girişimde

³⁵ K. 1656 D. 230-17 F. 003-43.

³⁶ K. 1656 D. 230-17 F. 003-65.

³⁷ K. 1656 D. 230-17 F. 003-58.

³⁸ Protokolün tüm maddeleri için bkz., Cevdet Küçük, a.g.m., s. 253-265.

bulunarak, şimdiye kadar komisyon tarafından şahıslara ait arazinin tasarrufu hakkında karar verilip verilmediğinin, şayet Osmanlı Devleti lehine böyle kararlar verilmiş ise, ehemmiyeti itibariyle Poştkuh valiliği'ne verilen araziyle değiştirilme imkânının olup olmadığına dikkat edilip edilmediğinin incelenmesi lüzumunun Harbiye Nezareti'ne iletilmesi istenmiştir.³⁹ Söz konusu talep 16 Nisan 1330 (29 Nisan 1914) tarihinde, Hariciye Nezareti'nden gönderilen bir telgrafla⁴⁰ Harbiye Nezareti'ne bildirilmiştir.

Bu dönemde komisyon tarafından Sumar Ovası'nın yarısıyla birlikte İran'a bırakılan ve hayati öneme sahip olan suların yeniden Osmanlı Devleti'nde kalması için bahsi geçen ovaya karşılık Serdan Şehri güneyindeki Şenhan arazisinin bir kısmıyla mübadelesi için İran'a teklif edilmesi düşünülmüştür.⁴¹

Bağdat Valiliği'nin 22 Nisan 1330 (5 Mayıs 1914) tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği bir telgrafta⁴² ise, Hanikin civarına kadar çalışmalarını tamamlayan Tahdid-i Hudut komisyonunda hakemlik vazifesini ifa eden İngiliz ve Rus komiserlerinin hakemlikten ziyade siyasi menfaatleri sebebiyle İran tarafını kayırdıkları, bu sebepten Osmanlı ahalisinin mağdur olduğu ve mevcut halin devam etmesi halinde huduttaki asayişsizliğin devam edeceği belirtilerek protokolün Bağdat Vilayeti dâhilindeki hudut kısmının tayinini öngören bölümüne bir ilave yapılmak suretiyle sorunun çözülmesi istenmiştir. Bu gelişmeler ve talepler üzerine Harbiye Nezareti, 27 Nisan 1330 (10 Mayıs 1914) tarihinde IV. Ordu Müfettişliği'ne bir telgraf⁴³ göndererek Tahdid-i Hudut Komisyonu'ndaki İngiliz ve Rus komiserlerinin yetkisi ve verdikleri kararlarda adil olup olmadıklarına dair bir değerlendirme yapmıştır. Bu değerlendirmeye göre; İngiliz ve Rus komiserleri, hududun arazi üzerinde tespitinde zuhur edecek ihtilafın çözümüne memurdurlar ve o ana kadar, iki yerde tarafsız hareket etmemişlerdir. Bunlardan ilki Binsaye civarındaki

³⁹ K. 1656 D. 230-17 F. 003-59.

⁴⁰ K. 1656 D. 230-17 F. 003-80.

⁴¹ K. 2286 D. 31-6 F. 001-19.

⁴² K. 3203 D. 285-1A F. 002.

⁴³ K. 3203 D. 285-1A F. 003.

araziyi paylaşırma hakkını İran valisine bırakmalarıdır. Bu noktada Tahdit-i Hudut Komisyonu'nda bulunan Rus ve İngiliz komiserlerinin, bu meseleye müdahale hakları olmadığından, verdikleri karar hukuki değildir. Diğer de Mendeli'ye akan Geker suyunun ihtiyaca göre taksim edilmemesidir. Geker suyuna tamamıyla sahip olabilmek için Sumar Ovası'nın başka bir mıntıka ile mübadelesi için komisyonla görüşmeler devam edip neticelenmek üzeredir. Hakemlerin tarafsız hareket etmeleri için Hariciye Nezareti'nce gerekli teşebbüsler yapılmaktadır. IV. Ordu Müfettişliği'ne gönderilen mezkûr telgrafta ayrıca şimdiye kadar protokol haricinde nerelerde sınır tespiti yapılmışsa genel hatlarıyla telgrafla, ayrıntılı olarak da posta ile bildirilmesi ve posta ile gönderilecek evrakla birlikte yeni hududun askeri açıdan olumlu ve olumsuz yönlerini içeren değerlendirmenin de gönderilmesi istenmiştir. Harbiye Nezareti'nin talebi, IV. Ordu Müfettişliği'nce Tahdit-i Hudut Komisyonu Osmanlı komiseri Aziz Sami Bey'e 27 Nisan 1330 (10 Mayıs 1914) tarihinde bildirilmiştir.⁴⁴ Aziz Sami Bey, cevaben IV. Ordu Müfettişliği'ne yazdığı telgrafta⁴⁵; komisyonun protokole muhalif kararlarının sadece Binsaye meselesinde vuku bulduğunu, Hanikin civarındaki Sencabi aşiretinin Bağçe Dağı'yla yeni hudut arasındaki araziden istifade etmeye hakları bulunduğu dair yeni bir kararın alınmak üzere olduğunu bildirmiştir. Kısa süre sonra İran'ın bölgede asayişini sağlayacak askeri gücü ve nüfuzu olmadığından bu bölgede sakin Sencabi aşireti ile Kelhor'lar arasında İran'ın bölgede asayişini sağlayacak askeri gücü ve nüfuzu olmamasına bağlı ve Osmanlı Devleti'ne geçen araziyle ilgili Kelhorların galip geldiği bir çatışma çıkmıştır.⁴⁶ Luristan Eyaleti sınırlarında ikamet eden ve Türk-İran sınırındaki asayişsizliğin önemli sebeplerinden biri olan Sencabiler (Sincabi) daha çok Osmanlı sınırına yakın bölgelerde göçebe olarak ve başına buyruk bir halde yaşamaktadırlar. İran'ın pek çok aşireti gibi silaha çok meraklıdırlar ve savaşçıdırlar. İran'ın bölgede yeteri kadar asker ve polis gücü olmaması,

⁴⁴ K. 3203 D. 285-1A F. 004.

⁴⁵ K. 3203 D. 285-1A F. 004-01.

⁴⁶ K. 1656 D. 15 F. 002-13

kontrolü güç bir coğrafyada yaşamaları, Sencabilerin gerek İran içinde gerekse Osmanlı Devleti tarafında halka ve güvenlik kuvvetlerine saldırımlarında, yağma ve hayvan hırsızlığı⁴⁷ gibi kanun dışı yollara yönelmelerinde etkili olmuştur.

Türk-İran sınırında asayişe dair bir diğer sorun da tespiti yapılan hudutlara dikilen taşlarının tahrip edilmesidir. Bu durumu önlemek amacıyla sınır taşlarının sağlam inşa edilmesi gerektiği Osmanlı Harbiye Nezareti tarafından Hariciye Nezareti'ne bildirilmiş ve bunun üzerine konu İstanbul'daki İngiltere, Rusya ve İran sefaretlerine 2 Haziran 1330 (15 Haziran 1914) tarihinde iletilmiştir. Rusya'nın Osmanlı Devleti sefiri Giers de komisyondaki Rus komiseri Yonorski'ye gönderdiği telgrafta sınır taşlarının sağlamlığı konusunda azami dikkatin gösterilmesini istemiştir.⁴⁸

Ruslar, Beyazıt'ın karşısında ve İran'a ait olan Gülyaniz ve Fahikol mıntıkalarına Haziran 1330 (1914) tarihinde asker göndermişler ve bunun gerekçesi olarak İran'ın Ovacık hâkimi ile Maku hâkimi arasında aniden ortaya çıkan bir ihtilafın hallini göstermişlerdir. Ancak Erzurum Vilayeti, Dâhiliye Nezareti'ne konuya dair bir telgraf göndererek Ruslar'ın amacının, aidiyeti hakkında tartışma yaşanan Fahikol arazisini İran'a bıraktırmak için Osmanlı tarafındaki aşiretlerle irtibat sağlamak olduğunu belirtmiştir.⁴⁹

Tahdit-i hudud komisyonu 8 Temmuz 1330 (8 Temmuz 1330) tarihine kadar Savuçbulak'ın güney batısındaki Vezine civarına kadar Türk-İran sınırının tespitini tamamlamış,⁵⁰ fakat komisyonun adil karar almadığına dair Türk yetkililerin itirazı da olmuştur. Tahdid-i Hudud Komisyonu tarafından önceden Osmanlı Devleti'ne ait olmasına rağmen sınırın belirlenmesi esnasında İran'a bırakılan bir diğer arazi de Pave mıntıkası olmuştur.⁵¹ Pave, Türk-İran toprakları arasında geçişi sağlayan stratejik bir bölgedir ve bu

⁴⁷ Sencabilerin Birinci Dünya Savaşı sırasındaki faaliyetlerine ilerleyen bölümlerde değinilecektir. Hanikin taraflarından hayvan çaldıklarına dair bkz., K. 2289 D. 21 F. 002.

⁴⁸ K. 2286, D. 31- 6, F. 001- 37.

⁴⁹ K. 1656, D. 15-002, F. 02.

⁵⁰ K. 2286 D. 31-6 F. 001-17.

⁵¹ K. 2286 D. 31-6 F. 001-31.

bölgenin İran'a bırakılmasından kısa bir süre sonra Birinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği ve Osmanlı Devleti'nin tarafsızlık siyasetine son vermek üzere olduğu bir dönemde İran'daki Rus miralayı Binakolf ve İngiliz memurları bölgede sakin Sencabi ve Kurati aşiretlerini kendi yanlarına çekerek Pave boğazına top yerleştirmişlerdir. Bu haberi alan Osmanlı Devleti Başkumandanlık Vekâleti, Tahran Sefaretine bir telgraf⁵² çekerek İngiliz ve Ruslar'ın hudut bölgesindeki aşiretler üzerindeki faaliyetleri hakkında bilgi gönderilmesini istemiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği sırada Urmiye bölgesinde bulunan komisyonun çalışmalarına devam edip etmemesi konusu gündeme gelmiştir. Osmanlı Devleti Urmiye şehbenderi Van Vilayeti'ne gönderdiği telgrafta⁵³ Tahdid-i Hudud Komisyonu ile Urmiye'ye gelen Osmanlı memurlarının şehir ahalisi üstünde olumlu etki bıraktığı, şayet komisyonun tahliyesi mümkünse bu memurların Şehbenderhane muhafızlarıyla Urmiye'de kalması ve bunun için uygun zeminin oluşturulması istenmiştir.

⁵² K. 518. D. 2019, F. 011.

⁵³ K. 2286, D. 31- 6, F. 001- 51.

1.2. Ruslar'ın İran'da Jandarma Teşkilatına ve Demiryolu İnşasına Dair Faaliyetleri

Osmanlı Devleti Petersburg Sefiri Fahrettin Bey'in 14 Mart 1330 (27 Mart 1914) tarihinde gönderdiği 3265/225 numaralı telgrafına zeyl olan 24 Mart (7 Şubat) tarihli bir telgrafta⁵⁴ bildirildiğine göre; İran'da Jandarma teşkilatını⁵⁵ düzenlemekle görevli olan İsveçli zabitler hakkında Rusya'da yayınlanan *Noviyveremiya Gazetesi* "İran Jandarmalarının Muvaffakiyesi" başlığıyla bir makale neşretmiştir. Bu makalede İsveçli jandarma zabitlerin canı pahasına yaptıkları görev takdir edilmekle birlikte Rusya'nın İran'daki menfaatleri açısından bölgedeki asayişin bir an önce sağlanması gerektiği, asayiş sorununun Rusya için çok önemli olduğu, İran'ın gelişmesinin de buna bağlı olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca İran'da çökmüş durumda olan idarenin

⁵⁴ K. 1659, D. 23A, F. 001- 9.

⁵⁵ İran'da devlet jandarmalarından başka Birinci Dünya Savaşı sırasında güney İran'da İngiltere'nin kurduğu ve kendi çıkarlarına hizmet eden ayrı bir polis teşkilatı da vardır. Bu konuda b.k.z., K. 4284, D.495-A-80, F. 001-09. İran'da Jandarma teşkilatı 1910 yılında İkinci Meclis zamanında yabancıların önderliğinde yürütülen askeri teşkilatı yenileme projesinin içinde kurulmuştur. Jandarma teşkilatının kumandanlığı Ağustos 1911'de Tahran'a gelen İsveçli askeri görevlilerden H.O.Hjalmarson'a verilmiştir. 1912 yılında jandarma teşkilatında yirmi bir İsveçli kumandan ve yaklaşık üç bin İranlı asker görev yapmış, 1913 yılında İsveçli kumandan sayısı otuz altı İranlı asker sayısı da altı bine ulaşmıştır. 1914 yılında jandarma teşkilatının yedi alayı daha kurulmuştur. Bunlardan ikisi karargâh olarak Tahran'da, diğerleri Şiraz, Kirman, Kazvin, İsfahan ve Burucer'dedir. Jandarma teşkilatının büyüyerek 1907 yılında Rusya'nın nüfuz bölgesi olarak belirlenen bölgeye de müdahale etmeye başlaması Rusya'yı rahatsız etmiştir. Jandarma teşkilatına bağlı birliklerin Rus Kazak alayı kontrolündeki Kazvin'de meydana gelen bir olaya müdahale etmesi üzerine Ruslar, İran'daki Kazak alayının mevcudunun artırılması ve jandarma teşkilatının görevini devralması yönünde bir plan yapmışlardır. Birinci Dünya Savaşı'nda jandarma teşkilatında görevli İsveçli subaylar, tarihi ve coğrafi nedenlerle Ruslara muhalif olurken daha çok Alman yanlısı bir tutum sergilemişlerdir. İran Jandarma Teşkilatı ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz., Stephanie Cro'nin, "Iranian Nationalism and the Government Gendarmerie", *Iran And The First World War, Battleground of the Great Powers*, Editör: Touraj Atabaki, Published by I.B. Tauris, London 2006, s.43-51.

yeniden tesisi yalnız İran'daki Rus menfaatleri açısından değil, civardaki Rus eyaletlerinde güvenliğin sağlanması ve korunması açısından da önemli olduğu ifade edilmiş ve Aşgabad Eyaleti'nde seyahat eden Türkmenlerin Kafkasya eyaletlerine geçmekte olduklarına dikkat çekilmiştir. İran'ın güvenlik açısından stratejik bir coğrafyada yer alması ve İran'daki anarşinin Rusya'ya da sıçraması beklenildiğinden Rusya'nın bu duruma kayıtsız kalmayacağı, İran'da asayişin sağlanmasının Rusya için kesinlikle gerekli olduğu vurgulanmıştır. *Noviyveremiya Gazetesi*'nde yer alan söz konusu habere göre; İran'da Rus mıntıkası olarak kabul edilen bölge ahalisi, gücü ve kuvveti elinde bulunduran anarşistlere yakında boyun eğmek zorunda kalacaktır. Bu durum gerekçe gösterilerek Tebriz'de bulunan Rus birliklerinin şehirde dahi asker bulundurması gereklidir. İran'daki İsveçli Jandarma kuvvetleri asayişsizliğin artmasına neden olmaktadırlar. İran'daki İsveçli Jandarma zabıtları asayiş sorununu gideremeyeceklerinden ve Rusya'nın da kendi menfaatleri gereği bu duruma daha fazla seyirci kalamayacağından İran'ın Rus bölgesindeki jandarma görevinin Rus Kazak Livası'na verilmesi ve bölgedeki askeri kuvveti Kazak livasının temsil etmesi gerekmektedir. Bu Kazak Livasının bir an evvel yeniden düzenlenmesi için Rusya hükümeti gerekeni vakit kaybetmeden yapmalıdır.

Petersburg Elçisi Fahrettin Bey, *Noviyveremiya Gazetesi*'nde çıkan söz konusu haberin aynı zamanda Rus hükümetinin de görüşlerini yansıttığını ifade etmiştir. Bunun üzerine Hariciye Nezareti Umur-u Siyasiye Müdür-i Umumisi 23 Nisan 1330 (6 Mayıs 1914) tarihinde gönderdiği bir yazıyla⁵⁶ İran'daki Rus bölgesinde jandarmayla ilgili mezkûr gelişmeleri Harbiye Nezareti'ne bildirmiştir.

Fahrettin Bey, savaştan hemen önce İran'ın içinde bulunduğu duruma dair kendi değerlendirmelerini ve kimi istihbarat bilgilerini içeren bir başka raporu⁵⁷ 8 Nisan 1330 (21 Nisan 1914) tarihinde Hariciye Nezareti'ne

⁵⁶ K. 1659, D. 23A, F. 001- 8.

⁵⁷ K. 1659, D. 23A, F. 001- 3.

göndererek, Ruslar'ın yukarıda ifade edilen faaliyetleri de dâhil olmak üzere bütün gelişmelere dikkat çekmiştir.

Fahrettin Bey'in raporuna göre; son zamanlarda Rusya hükümeti İran'daki faaliyetini arttırmaya başlamıştır. Azerbaycan'da yirmi bin civarında olan Rus askerlerinin miktarı yeni fırkalar sevk edilerek artırılmakta ve İran'a önemli miktarda askeri mühimmat gönderilmektedir. Bu olay Ruslar'ın o bölgeye tamamen yerleşmek niyetinde olduğunu göstermektedir. İnşa edilmekte olan Culfa-Tebriz demir yolu⁵⁸ bir yıla kadar bitirileceğinden, şimdiden Tebriz ve Tahran hattı için planlar yapılmış ve kaynak tahsisi gibi tedbirlere başvurulmuştur. Maveray-ı İran demir yolu meselesi ise incelenmektedir. Bundan başka Rus Hükümeti, Tahran'daki Rus Kazak Alayı'nın miktarını arttırmak için İran hükümeti nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Rus Kazak alayı Nasreddin Şah zamanında, Şahın talebi üzerine bir Rus Erkân-ı Harbiye Miralayının kumandasında kurulmuştur.⁵⁹ Bu

⁵⁸ Rusya, İngiltere ile birlikte İran'da ikinci meclisi kapattırması ve açılmasına da muhalafet etmiştir. Fakat bir müddet sonra Rusya, şayet Culfa-Tebriz demiryolu imtiyazının İran hükümeti tarafından kendilerine verilirse meclisin yeniden açılmasına destek olacağını açıklamış, bunun üzerine Alâ es-Saltana hükümeti kurarak Rusya'ya istediği imtiyazı vermiştir. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz., Ahmet Kesrevi, *Tarihe Hecdeh Salaye Azerbaycan, Bazmandeye Tarihe Meşruteye İran*, Entesharate Emir Kebir, Tahran, 1382, s. 565-566., Ayrıca, İran'da Ruslar'ın demir yolu imtiyazı da dahil diğer faaliyetleri için bkz., *İran ve Avrupa Muharebesi*, Şems Matbaası, İstanbul 1332.

⁵⁹ Müverrih ed-Devle Sipehr'in belirttiğine göre; Rus Kazak alayı, Rusya ve İngiltere'nin İran coğrafyasındaki rekabetleri sebebiyle Nasrettin Şah zamanında kurulmuştur. Nasrettin Şah'ın 1878'de Rusya'yı ikinci kez ziyaret ettiği sırada Ruslar kendisinden Tahran'da bir Kazak alayının kurulması iznini almışlardır. 1879'da İran'a giren Binbaşı Duman Tiyoviç, albaylar Kokeranko, Makavekin ve Eberzof kumandasında sekiz yüz elli kişilik bir Kazak birliği oluşturulmuştur. Zamanla bu birliğin sayısı artmış, Birinci Dünya Savaşının ikinci yılında Kazak birliği, daha da genişleyerek General Baron Maidel komutasında Meşhed, İsfahan, Gilan, Mazenderan ve Hamedan'da da Kazak birlikleri oluşturulmuştur. Bolşevik Devrimi'nden sonra Kazak birliklerinin komutanlığına Binbaşı Koralje atanmıştır. Kazak birliklerinin masrafları İran Devleti tarafından ödenmesine karşın Kazak birlikleri doğrudan doğruya Ruslar tarafından idare edilmiştir. Savaşın sonuna doğru Kazak birliğinin mevcudu yedibin sekizyüz atmış altı kişiye kadar ulaşmış ve bu birlikte ayrıca elli altı Rus komutan, iki

alayın mevcudu ilk kurulduğu sırada beş yüz kişiden ibaret iken yıldan yıla artarak üç bin beş yüze ulaşmış ve birkaç Rus subayı ilavesiyle piyade bölükleri ve topçu bataryaları verilmiştir. Ruslar, işgal ettikleri Kuzey İran bölgesinde asayişin sağlanması görevinin Kazak alayına devredilmesinin daha münasip olacağını iddia etmişlerdir. Ruslar bu taleplerinin gerekçesi olarak ta İsveçli subayların İran'da Ruslar için önemli bölgeleri bilmemelerini göstermektedir. Birkaç gün önce Petersburg basını, İran Hükümeti'nin Ruslardan asker talep ettiğini yazmıştır. Petersburg İran sefareti bu haberi derhal tekzip etmiştir.⁶⁰ Tahran'daki Rusya sefaretinin Kazak alayındaki asker sayısının artırılması hususundaki talebine cevaben İran hükümeti hal-i hazırda İran maliyesinin bunun için yeterli kaynağa sahip olmadığını bildirmiştir. Ayrıca meşrutiyet hareketleri esnasında Kazak alayının takındığı tutum nedeniyle bölge ahalisinin güvenine ve sevgisine haiz olmadığı ifade edilmiş, Kazak alayının Harbiye Nezareti'ne tabi olmayıp doğrudan doğruya Şah'a bağlı olmasının neden olduğu olumsuz durum da göz önüne alındığında Rus Kazak alayının mevcudunu arttırmak yerine otuz beş İsveçli subayın komutasında bulunan altı yüz Jandarma'nın güçlendirilmesi ve asayişin bunlar tarafından sağlanmasının daha uygun olacağı ifade edilmiştir.

Fahrettin Bey'in raporunda ifade edildiğine göre; İran'ın son derece zayıf olması ve Rusya'nın isteklerine muhalefet edecek imkânının olmaması sebebiyle Rusya'nın Jandarma teşkilatı görevinin Kazak alayına devredilmesine dair taleplerine uzun süre direnmesi mümkün değildir. Rusya ise İran'ın bu zayıflığından istifade ederek, ülkenin tamamını işgal etmek için ne gerekiyorsa yapmaktadır. Rusya, İran'a karşı mali tazyik politikası uygulamaktadır. İran hazinesi tamamen boştur ve Rusya hükümeti Tahran kabinesinin başka yerlerden para bulabilmesini engellemektedir. Ara sıra mermi ve askeri giderlere harcamak için İran'a iki milyon ruble ikram ederek İran'ın içinde bulunduğu kargaşa halinin sürmesini sağlamaktadır. İran, hiçbir

yüz iki İranlı komutan ve atmış altı Rus astsubayı görev yapmıştır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz., Müverrih ed-Devle Sipehr, a.g.e., s.119-122.

⁶⁰ K. 1659, D. 23A, F. 001-4.

şey yapmaya gücü yetmediğinden kendi kendine yok olmaktadır. Rusya ise bu durumdan istifade ederek İran'daki Rus tebaasının iktisadi ve ticari menfaatlerini korunmak ve asayiş sağlanmak bahanesiyle Kuzey İran'ı işgal ve istila etmektedir.

Fahrettin Bey'in, ifade ettiğine göre; İran Hükümeti ordu ve Jandarma teşkilatı kurmak için gerekli⁶¹ olan parayı halâ bulamadığı için ülkedeki asayişsizlik devam etmektedir. Bu durum sürdüğü müddetçe Rusya'nın İran'a müdahalesi artacaktır. Bunun sonucu olarak İran bağımsızlığını her geçen gün biraz daha kaybetmektedir. Şayet İran Hükümeti, Rusya'nın mali kışkacından kurtulup başka bir yerden yeterince borç para bulabildiği takdirde iç işlerini düzenleyip, asayişini sağlayabilir ve bağımsızlığını korumakta başarılı olabilir.

Fahrettin Bey'in raporuna göre; Ruslar'ın İran'daki Kazak alayının mevcudunun artırılmasına dair İran hükümetinden taleplerinin gerekçesi şudur; 1907 antlaşmasıyla İngilizler'in nüfuz alanı olarak kabul edilen Güney İran ile Ruslar'ın nüfuz alanı kabul edilen Kuzey İran'ın büyüklüğü aynı değildir. İngilizler'in Güney İran ile sınırı olmadığı gibi Hindistan'la İran arasında Belucistan çölleri bulunmaktadır. Buna karşılık Rusya Kafkasya ve Asya cihetinden İran'a komşudur. Kuzey İran'da asayişin muhafazasının Rusya için büyük bir siyasi önemi ve hayati ehemmiyeti vardır. Bu bakımdan söz konusu bölgenin muhafazasının Rus askerleri tarafından sağlanması gerekmektedir.

Söz konusu raporda Fahrettin Bey'in Kuzey İran'daki söz konusu Rus faaliyetlerine dair yaptığı değerlendirmeye göre; İngilizler, Ruslarla imzaladıkları ve İran'ı aralarında paylaştıkları 1907 anlaşmasını Ruslar'ın Umman Denizi'ne inmelerini engellemek için yapmışlardır. Ruslar ise hal-i hazırda kendi mıntikalarıyla meşgul olduklarından Güney İran'daki İngiliz bölgesine dair her hangi bir faaliyette bulunmamaktadırlar. Ruslar'ın İran'daki kendi mıntikalarında askeri güçlerini birleştirip tarafsız bölgeyi işgal etmesi ve oralara da asker konuşlandırması ve demir yolu inşa etmesi ve ondan sonra

⁶¹ K. 1659, D. 23A, F. 001-5.

da İngiliz mıntıkasına saldırması uzun bir zamana muhtaçtır. Üstelik Ruslar bunları gerçekleştirecek maddi gücten de yoksundur. Bu nedenle mavera-yı İran demir yolu hattı inşasının yakın zamanlarda gerçekleşmeyeceği bellidir.⁶² İran meselesinden dolayı Rusya ve İngiltere arasında bir ihtilâf çıkması beklense de Rusya'nın bütün İran'ı istilâ etmesi için uzunca bir zaman gerektirmektedir. Her ne kadar iki tarafta da İran itilâfı aleyhinde bazı düşünceler mevcut ise de bu ihtilâfın ortaya çıkması uzunca bir zamandan evvel meydana gelmeyeceği kesindir. Rusya'nın tecavüzkâr hareketlerini arttırması sebebiyle İranlılar vahametini farkındadırlar ve bazı İranlı diplomatlar İran'ın istiklalinden ümitsizdirler.⁶³

Fahrettin Bey, Ruslar'ın hal-i hazırda İran'ın güney kesimleriyle ilgilenebilecek durumda olmadığını ifade etse de Kuzey İran'daki Rus işgali her geçen gün genişlemekte ve özellikle demir yolu inşaatlarının hızlanmasıyla Rus işgalinin kalıcı olacağı anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti Urmiye Konsolosu, Ruslar'ın Kuzey İran'da inşasına başladıkları Culfa-Tebriz demiryolu hattı ve bölgede gelecekte yapmayı düşündükleri yeni demir yolları hakkında Urmiye'de bulunan Rus Erkân-ı Harp Miralayı Gospodin Andrevski'nin Uşnu seferinden dönüşte kendisini ziyareti sırasında öğrendikleri bilgileri 31 Mart 1330 (13 Nisan 1914) tarihinde Tahran Sefareti'ne bir telgrafla⁶⁴ iletmiştir. Gospodin Andrevski'nin, Urmiye Konsolosu'na bildirdiğine göre; Culfa-Tebriz demir yolu 1331 (1915) senesinin mayıs ayında bitecek ve kullanıma açılacaktır. Ayrıca Culfa ile Tebriz arasında bulunan ve Tebriz'e tahminen atmış kilometre kadar mesafe bulunan Süfyan Karyesi, Urmiye Gölü sahilinde bulunan Şerefhan Karyesi ayrı bir hudud şubesi ile bağlanacaktır. Ruslar'ın Azerbaycan'da inşa edecekleri hat-ı hududiyenin uzunluğu tahminen ikiyüz kilometre kadardır. Culfa-Tebriz hattı tamamlanınca Süfyan-Şerefhan hattının inşası üç ayda bitirilecektir. Urmiye Gölü sahilinde ve Urmiye'ye on beş kilometre mesafede

⁶² K. 1659, D. 23A, F. 001- 6.

⁶³ K.1659, D. 23A, F. 001- 7.

⁶⁴ K.1659, D. 23A, F. 001.

bulunan Gülmanhan iskelesi ile Urmiye Kasabası arasında yol inşa edilmesi de düşünülmektedir. Ayrıca Culfa-Hoy-Selmas-Urmiye ve Savuçbulak demir yolu projesinin hayata geçirildiği zaman Gülmanhan iskelesi ile Urmiye kasabası bir hat-ı hudut ile birbirine bağlanacaktır.

1.3. Osmanlı Devleti – Kuzey İran Sınırında Rusya Bağlantılı Asayiş Sorunları

Birinci Dünya Savaşı arifesinde ve başlangıcında İran coğrafyasında, Ruslar'ın en önemli rakibi İran sınırından kendi ülkesine muhtemel Rus saldırısını önlemek için bölgedeki aşiretleri yanına çekmeye çalışan Osmanlı Devleti'dir. Ruslar'ın Kuzey İran bölgesine gelmeleri ve yerleşmeleri İran'ın güvenliği kadar Osmanlı Devleti için de büyük bir tehdit oluşturmuştur.

Rusya, henüz Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Kuzey İran-Türkiye sınırında yaşayan ve daha önce kendi yanına çekmeyi başardığı kimi Kürt aşiretlerine destek vererek bu aşiretleri, hem bölgedeki Türk kuvvetlerine hem de Türkiye ile birlikte hareket eden diğer aşiretlere karşı kışkırtmıştır. Kürt aşiretlerinin neden olduğu asayiş meselelerine dair Van'da bulunan XI. Kolordu Kumandanı Cabbar Paşa'nın 2 Teşrin-i Sani 1329 (15 Kasım 1913) tarihinde bildirdiğine göre,⁶⁵ İki yüz süvariden oluşan bir İran eşkiyası Hanik müfrezesini basmış ve 3 askeri şehit etmiş, beş tüfek çalmıştır. Bölgedeki diğer müfrezelerinde basılacağı Kaşkol Müfreze Kumandanlığı tarafından istihbar edilmiştir ve İran eşkiyalarının Osmanlı topraklarına girmesini önlemek için Saray ve Başkale'deki nizamiye taburları kumandanları tarafından gerekli tedbirlerin alınmasına dair tebligat yapılmıştır.

Cabbar Paşa'nın Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi'ne gönderdiği 19 Kanun-u Sani 1329 (1 Şubat 1914) tarihli şifre telgrafta Simko⁶⁶'nın

⁶⁵ K. 508, D. 35 -1985 F. 001.

⁶⁶ Farklı kaynaklarda Şikak aşireti reisi Simko İsmail olarakda ifade edilmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslarla işbirliği yapmıştır. Martin van Bruinessen'in ifade ettiğine göre; Simko Birinci Dünya Savaşı'nda kontrol ettiği sınırlarda isteksizce savaşı üzerine Ruslar tarafından tutuklanmış ve Tiflis'e hapse gönderilmiştir. Fakat hastalanması üzerine Hoy'da yaşaması şartıyla Azerbaycan'a gitmesine izin verilmiştir. Bolşevik ihtilâlinde sonra İran'daki Rus kuvvetlerinin kumandanı Barato'f'un geri çağırılması üzerine onun birliklerinin büyük bir bölümünü kumanda etmiştir. Simko'nun kumanda ettiği birliklere diğer bazı Kürt kuvvetleri de katılmış ve Simko bölgede önemli bir güce sahip olmuştur. Simko, kendisi gibi Urmiye ve Selmas'ta bağımsız bir devlet kurmak isteyen Nesturilerin lideri Mar Şimun'u bir görüşme esnasında öldürmüştür. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz., Martin van Bruinessen, "A

faaliyetlerinden bahsetmektedir. Buna göre; Simko'nun mahiyetinden olan ve "Abdunni" namıyla tanınan İran eşkıyasının sınır müfrezelerine saldırdığı, ayrıca 1 Teşrin-i Sani (Kasım) gecesi Kaşkol, Elzi, Kirako karakollarına baskın yaparak buradaki hayvanları telef ettiği, bir çavuş ve iki askeri şehit ederek, beş tüfek çaldığı ve bu gibi tecavüzlerin daha önce de pek çok defa tekrarlandığı bildirilmiştir.⁶⁷ 3 Şubat 1329 (16 Şubat 1914)'de Harbiye Nezareti'ne gönderilen tezkireye zeyl olduğu belirtilen imzasız bir diğer tezkirede de İran'ın Simko şakilerinin bazı Osmanlı zabıtlarını esir aldığı ve onlara kötü muamele edildiği hatta işkence yapıldığı ifade edilmektedir.⁶⁸

Türk-İran hududunda meydana gelen olaylara dair Van'da III. Fırka Kumandanı İbrahim Beyden Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi IV. Şube'ye gelen 10 Şubat 1329 (23 Şubat 1914) tarihli şifre telgrafta da; İran hududunda XIX. hudut bölüğünden Yüz başı Abdullah Bey ve yaralı olarak bir çavuşun esir edildiği, çavuşun vefat ettiği ve cenazenin Ruslar tarafından Dilmaz'a nakledildiği, cenazenin Ruslardan geri alınması için girişimlerin ivedi şekilde yapıldığı vurgulanmaktadır.⁶⁹ İran hududunda bulunan Koçkiran Müfrezesi⁷⁰ne İran aşiretleri tarafından saldırılması üzerine Osmanlı Devleti, Tahran Sefareti'ne gerekli tebliği yaparak söz konusu saldırının kimler tarafından gerçekleştirildiğinin tespit edilmesini istemiştir. Tahran büyükelçiliği cevaben gönderdiği telgrafta bu saldırının İranlı yetkililer tarafından bilinmediği ve araştırıldığı ifade edilmiş ve 28 Şubat 1329 (13 Mart 1914) tarihinde Karadere Boğazı'ndan Koçkiran müfrezesine saldıran çetenin İran'da bulunan Şaki Said'in adamları olduğu bildirilmiştir.⁷¹

Kurdish Warlord on the Turkish-Persian Frontier in the Early Twentieth Century: Isma'il Aga Simko" *Iran and The First World War, Battleground of the Great Powers*, Published by I.B.Tauris, London 2006, s.86-87. Simko'nun Milli Mücadele ve Cumhuriyet dönemindeki faaliyetleri için bkz., Çetinsaya, Gökhan, "Milli Mücadeleden Cumhuriyete Türk İran İlişkileri 1919-1925", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XVI, Ankara 2000, s.770.

⁶⁷ K. 508, D. 35-1985 F. 001-31.

⁶⁸ K. 508, D. 35-1985, F. 001-54.

⁶⁹ K. 508, D. 35-1985, F. 001-56.

⁷⁰ K. 2289, D. 21, F. 004.

⁷¹ K. 2289, D. 21, F. 005.

Türkiye-Kuzey İran sınırında Rusya bağlantılı söz konusu asayiş olaylarının artması, Osmanlı Devleti'ni Ruslar'ın İran içindeki her türlü kuvveti ve faaliyetini yakından izlemeye mecbur etmiştir. Bu amaçla Tahran Sefareti'ne muhtemelen Hariciye Nezareti'nden gönderilen 5 Mayıs 1330 (18 Mayıs 1914) tarihli bir telgrafta⁷² Ruslar'ın İran'da bulunan askeri gücü hakkında Osmanlı Devleti'ne gelen haberlerin birbirini tutmadığı ifade edilerek, en kısa zamanda münasip bir şekilde İran Hükümeti'ne de başvurularak Ruslar'ın İran'daki işgal kuvvetleri hakkında mümkün olduğu kadar ayrıntılı bilgi elde edilmesi istenmiştir. Bunun yanında Ruslarla İran hükümeti ve ahalisi arasındaki ilişki ve Osmanlı hududunda bulunan aşiretlerle Ruslar arasındaki münasebet hakkında da istihbarat elde edilerek acilen gönderilmesi talep edilmiştir.

Kuzey İran'da aşiretler üzerinden Osmanlı-Rus rekabetinin en yoğun yaşandığı önemli bir sınır bölgesi olan Urmiye'de görev yapan Rus yetkililere dair elde edilen istihbarata göre;⁷³ Ruslar'ın Urmiye'deki en önemli üç komutanından birincisi Gospodin Andrayevski'dir. Otuz sekiz yaşında ve gayet kabiliyetli bir subay olan Andrayevski, askeri görevinin yanında siyasi işlerle de ilgilenmekte ve Urmiye'deki Rus konsolosu Virdenskiy'le müştereken çalışmaktadır. Andrayevski, Osmanlı-İran hududundaki aşiretleri Ruslar'ın yanına çekme görevini de üstlenmiş ve 1913 yılında Maku havalisinden Savuçbulak'ın güney batısında bulunan Serdeşt ve Bane nahiyelerine kadar, yine Osmanlı-İran sınırında bulunan Kotur, Hudur, Selmas, Çekrik, Enzel, Sumay, Biradost, Terkuvar, Bendesur, Merkuvar, Uşnu, Köhne Lahican, Lahican, Fer'ican ve Bana nahiyelerinin haritalarını düzenleyip Tiflis'e göndermiştir. Askeri ve siyasi görevlerinin yanı sıra iktisadi işlerle de uğraşan Andrayevski, faaliyet alanındaki aşiret topraklarında ve Serdeşt bölgesinde bulunan önemli madenlerle de ilgilenmiştir. Urmiye'deki ikinci derecedeki Rus askeri yetkilisi askeri piyade kumandanı miralay Gospodin Gurgı Arkadinviç Dakoçaif'dir. Üçüncü derecedeki Rus askeri

⁷² K. 1655, D. 11, F. 059.

⁷³ K. 1659, D. 23A, F. 001-2.

yetkilisi de Kazak Süvari Kumandanı miralay Gopodin Aleksandr Parfineviç Kalbeyanır'dır. Urmiye'de bulunan Rus piyade alayının isim ve unvanı 1863 yılında Prens Gorgi Mihasiloviç tarafından kurulan ve onun adıyla anılan, Beşinci Nişancı Taburu'dur.

Ruslar, Birinci Dünya Savaşı'nın çıktığı ilk günlerde Bağdat ve Musul bölgesine doğru muhtemel bir taarruz için sınırın İran tarafındaki askeri ve siyasi hazırlıklarına hız vermişlerdir. Musul vilayetinden Osmanlı Devleti Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 29 Ağustos 1330 (11 Eylül 1914) tarihli telgrafta⁷⁴ Ruslar'ın Kirmanşah bölgesinde hazırlık yaparak Türk topraklarına taarruz etmek niyetinde olduğu, civardaki İran aşiretlerini tahrik etmek üzere Kirmanşah'a altı yüz mevcutlu bir Rus alayının geldiği ve şehrin dışındaki bağlarda ikamet ettiği, kandırdıkları aşiretleri henüz toplayamamışlarsa da iki güne kadar bunu başarabilecekleri, Ruslar'ın bu bölgede kendi ülkelerindeymiş gibi rahat hareket ettiği bildirilmiştir. Aynı telgrafın sonunda ise Osmanlı Devleti'nin ne kadar tarafsız kalırsa kalsın İran'ın kuzeyinde Rusya ve güneyinde İngiltere, Osmanlı Devleti'ne karşı her türlü vasıtaya müracaatla müşkülat çıkaracakları, bölgede bulunan İran memurlarının Rus konsolosunun elinde oyuncak olması sebebiyle İran'ın hal ve hareketinin dikkatlice izlenmesinin icap ettiği ve İran'ın ileride bu bölgede bulunan askerini hatta jandarma kuvvetlerini bile kaybetme olasılığının bulunduğundan Musul vilayeti hududuna saldırı ihtimalinin günden güne daha da arttığı, tedbir alınması gerektiği ifade edilmiştir.

Ruslar'ın İran bölgesindeki faaliyetleri sadece bölgedeki Kürt aşiretleriyle sınırlı kalmamıştır. 24 Ağustos 1330 (6 Eylül 1914), tarihinde Tahran Sefareti'nin Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderdiği telgrafta ifade edildiği üzere⁷⁵; Ruslar, İran ve Kafkasya'daki Ermenileri silahlandırmıştır. Tebriz Rus konsolosu Ermenilere bir Ermenistan Devleti kurma vaadinde bulunmuş ve bu konuda Van'daki Ermenilerle Ruslar muhabere etmeye başlamışlardır. Söz konusu gelişmelerden de anlaşıldığına göre Kuzey

⁷⁴ K. 241, D. 1001, F. 040.

⁷⁵ K. 2818, D. 59, F. 002-10.

İran'da Kürt aşiretlerini, Ermeni ve Nesturileri kışkırtan Ruslar, Osmanlı Devleti'ni mutlaka savaşın içine çekmeye çalışmaktadırlar.⁷⁶

Osmanlı Devleti Tahran sefiri Asım Bey'in, İran'da Rusların ve İngilizler'in faaliyetlerine dair verdiği bilgilere göre; Ruslar hudutta bulunan ahalinin Osmanlı Devleti'nden nefret etmelerini sağlamak için nasıl çalışıyorlarsa İngiltere sefiri de her yerde aynen çalışmakta ve bu uğurda pek çok para sarf etmektedir. Asım Bey'in bildirdiğine göre Azerbaycan'daki Rus konsolosları huduttaki Kürtler nezdinde fevkalade icra-i faaliyet yapmakta ve Tahran'daki Ermenileri gizlice silahlandırmaktadırlar. İran hükümeti ise çok zayıf olduğu için bunları engelleyememektedir. Asım Bey'in ifadesine göre, İran hükümeti'nin Osmanlı Devleti ile barışın sağlanması ve korunması arzusunda olması sebebiyle Tahran'daki Rus Sefiri kendisini başvurarak, hudutta vukuata sebep olabilecek her türlü hareketten uzak durmak için kesin karar almak gerektiğini bildirmiştir. Bunun üzerine Asım Bey'de şikâyeteye sebep olan hadiselerin huduttaki Rusya konsoloslarının tavır ve hareketlerinden ve bir takım beynamazın bunlar tarafından himaye edilmesinden kaynaklandığını söylemiştir. Buna karşılık Rus sefiri de bu durumu hudutta bulunan konsoloslara ve Petersburg'a bildireceğini vaad etmiş hatta Hoy ve Urmiye konsoloslarının görevden alınmalarını istediği halde bunun Rusya hükümetince uygun görülmediğini ifade etmiştir.⁷⁷

⁷⁶ Rusya, XX. Yüzyıl başlarında Türk-İran sınırında yaşayan Kürt aşiretleri ve Doğu Anadolu ve Urmiye Gölü civarında yaşayan Ermeni ve Nesturiler üzerindeki faaliyetlerini arttırmıştır. Rusya bu dönemde, işbirliği yaptığı Karani Ağa, Ağapetros, Simko ve Abdürrezzak gibi Kürt liderlerini kullanarak, Türk-İran hududu civarında yaşayan Kürtleri ve Musul sınırına kadar dağlık bölgede sakin Nesturileri para vererek veya çeşitli vaatlerle Türk kuvvetlerine karşı isyan etmeleri için teşvik etmiştir. Konuya dair daha geniş bilgi için bkz., Suat Akgül, *Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası 1918'e Kadar*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1995, s.66-71. İran Şah'ı söz konusu bölgede Ruslar'ın faaliyetlerine engel olabilmek ve kargaşa ortamının önüne geçebilmek için Tebriz Valiliği'ne kardeşi Şehzade Muhammet Hüseyin Mirza'yı tayin etmiştir. Bkz. *Sebilül Reşat*, 14 Teşrin-i Evvel 1330 (27 Ekim 1914).

⁷⁷ K. 241, D. 1001-025, F. 01.

Asım Bey'in 9 Teşrin-i Evvel 1330 (22 Ekim 1914) tarihinde Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderdiği telgrafta⁷⁸ hudutta meydana gelen hadiselerin engellenmesine dair İran hükümeti başvekilinin girişimleri hakkındadır.

Asım Bey'in ifadesine göre, İran hükümeti başvekili ve hariciye nazırı kendisini ziyaret etmiş ve bu sırada Osmanlı taraftarı aşiretler ile Ruslar arasındaki çarpışmalardan, Osmanlı Devleti'nin bu çarpışmalara müdahale ettiği söylentilerinden ve sınıra yakın bölgelerdeki aşiretler arasında Osmanlı ve Rus kışkırtmalarından bahsederek Kuzey İran'ın bir savaş alanı olması ihtimalinden duydukları kaygıyı ve böyle bir durumu engellemek için ne yapılması gerektiği ve Osmanlı Devleti'nin bu konudaki maksadını öğrenmek istediklerini ifade etmiştir. Asım Bey'in cevabında ise; önceden bildirilen ve şimdiye kadar aksi belirtilmeyen talimata göre Osmanlı Devleti'nin tarafsızlık siyaseti takip edeceğini ve savaşmak niyetinde olmadıklarını bir kez daha belirtmiştir. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin İran hududunda teyakkuzda bulunmasının geçerli nedenlere bağlı bir tedbir olduğu, şayet savaşın çıkması veya Osmanlı Devleti'ne saldırılması halinde Türk kuvvetlerinin saldırıya uğradığı bölgeden taarruza geçeceğini söylemiştir. Bu sözler üzerine İran hükümeti başvekili, Kuzey İran'ın tahliyesini sağlama arzusunda bulunduğunu ve Osmanlı Devleti'nden bu konuda nasıl yardım görebileceğini sormuştur. Asım Bey, bunun için kendisine verilmiş özel bir talimat olmadığını belirttiikten sonra Ruslar'ın İran'ı tamamen boşalttığı ve Osmanlı hududunda bulunan İran Kazaklarının kumandanlığını üstlenen Rus subaylarının Rusya'ya çekildiği ve Rusya'nın İran'ın bağımsızlığına, toprak bütünlüğüne ve tarafsızlığına tamamen riayet edeceğini resmen ilan ettiği ve İran'ın da tarafsızlığını tamamen ispat etmek için Kuzey İran'daki askerlerini geri çektiği takdirde Osmanlı Devleti'nin İran'ın tarafsızlığına itimat edeceği zannında olduğunu ifade etmiştir. Daha sonra İran başvekilinin ricası üzerine Başkumandanlık Vekâleti'nden bu konuda talimat isteyeceğini vaad etmiştir. Bu sırada başvekil İran'ın tahliyesi konusunu Ruslarla müzakere sırasında bir

⁷⁸ K. 250, D. 1040, F. 001.

kolaylık sağlaması ve Ruslar için inandırıcı olmak açısından İran sınırındaki Türk kuvvetlerinin azaltıp azaltılamayacağını sorması üzerine de Asım Bey, Osmanlı Devleti'nin kendi topraklarında Rus tehdidine karşı tedbiren teyakkuz halinde bulunduğunu, önce Ruslar'ın çekilmesi gerektiğini söylemiştir. Rus askerlerinin tamamen Ararat-Arak, Kafkasya, Samara hatt-ı hududunun ötesine çekilmesi ve Ruslar tarafından İran'ın istiklâl ve tarafsızlığına her bakımdan riayet edileceği taahhüdü şartıyla Osmanlı Devleti'nin de İran'ın istiklâl ve tarafsızlığına kesinlikle riayet edeceğini İran hükümetinin resmen kaydedebileceğini de vurgulamıştır.

Asım Bey Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderdiği telgrafın sonunda şayet Ruslar bu şartları kabul ederse bu fırsatın kaçırılmaması gerektiği şeklindeki görüşünü ilave etmiştir.

Başkumandanlık Vekâleti'nin 17 Teşrin-i Evvel 1330 (30 Ekim 1914) tarihinde Asım Bey'e gönderdiği telgrafta⁷⁹ söz konusu şartları kabul edilerek Ruslar'ın ifade edildiği gibi tamamen Ararat-Arak Kafkasya, Samara hattının ötesine çekilmesi ve Ruslar tarafından İran'ın istiklâline ve tarafsızlığına kesinlikle riayet edileceği taahhüt edilmesi halinde Osmanlı Devleti'nin de kesinlikle İran'ın istiklâline ve tarafsızlığına saygılı olacağı belirtilmiştir.

İran Hükümetinin Tahran'daki Türk ve Rus sefirleri nezdinde Kuzey İran'da meydana gelen olayların önüne geçilmesine dair söz konusu girişimleri bir sonuç vermemiş ve hududa yakın bölgelerde Rus ve Türk yanlısı aşiretler arasındaki çatışmalar sürmüştür.

Rusya ile işbirliği yapan aşiret⁸⁰ ve reisleri arasında Sünni mezhebinden olan Barzan Şeyhi Abdüsselam* ve Şikak aşireti reisi Simko

⁷⁹ K. 250, D. 1040, F. 001-01.

⁸⁰ Bu dönemde Petersbug basınında, İran hududundaki Kürt aşiretlerinin Türk kuvvetlerine karşı isyan ettiğine dair haberler yayınlanmış ve bu haberler Türk basınına da yansımıştır. Bkz., *Sabah*, "Kürt Kabaili", 12 Kanun-u Sani 1331 (25 Kasım 1914).

* Ruslar, daha önce Barzan Şeyhi Abdüsselam'ı Tiflis'e götürmüş ve ona para ve yiyecek yardımı yaparak kendi yanına çekmeye çalışmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz., İsrail Kurtcephe, Suat Akgül, "Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Kürt Aşiretleri Üzerindeki Faaliyetleri", *OTAM*, Sayı 6, Ankara 1996, s. 251.

(İsmail) başı çekmeyi sürdürmüştür.⁸¹ Buna karşılık aynı bölgedeki Kardari ve Heriki aşiretleri ise Osmanlı Devleti yanında yer almış, hatta Kardariler, Barzan Aşireti Şeyhi Abdüsselam'a karşı savaşmış ve onu, beş arkadaşı ile birlikte İran topraklarında tutuklayarak Bicarki hududundaki Osmanlı kuvvetlerine teslim etmişlerdir. Bunun üzerine Ruslar, Kardari aşireti üzerine bir müfreze, top ve mitralyöz sevk etmiş, 7 Eylül 1330 (20 Eylül 1914) tarihinde Kardari rüesasından bir kişinin Bicarki hudut bölüğüne üç saat mesafedeki köyü'nü kuşatma altına almışlar ve Ruslarla Kardariler arasında yirmi dört saat süren çatışma çıkmıştır. Kardariler bu çatışmada on kadar kayıp vermişlerdir.⁸² Söz konusu gelişmeler 9 Eylül 1330 (22 Eylül 1914) tarihinde Harbiye Nezaretinden III. Ordu Kumandanlığı'na bildirilerek⁸³, Ruslar'ın "Devlet-i Aliye'ye düşmanlıkla şöhret bulan firari Kürt reislerinden Simko'yu mahal-i müsademeye gönder..."diği de belirtilmiştir. Van Jandarma Kumandanı Kazım Bey 8/9 Eylül 1330 (21/22 Eylül 1914) tarihinde⁸⁴ Hişitan Karyesi'nde "Ruslar'ın bigane muhibbi olan Simko'nun aşireti"yle Kardariler arasındaki çatışmanın devam ettiğini haber vererek, Ruslar'ın o gün çatışmaya tamamıyla katılmadıklarını, Ruslar'ın bir önceki günkü çatışmada yirmi asker ve bir subay kaybettiğini ve diğer bazı aşiretlerin Kardarilere yardım için bölgeye hareket ettiklerini belirtmiştir. Van Seyyar Jandarma Kumandanı Kazım Bey 9 Eylül 1330 (22 Eylül 1914) tarihinde gönderdiği şifre telgrafta⁸⁵ da yardıma gelen bazı aşiretlerle gücü artan Kardarilerin Simko'nun ve Ruslar'ın taarruzunu durdurduğu ve Ruslar'ın geri çekildiğini, Simko'nun da taarruza uğrayan kendi aşiretini kurtarmak için birkaç telefata vererek geri çekildiğini ve Kardarilerin yavaş yavaş Simko'nun aşiretinin mintikasına doğru ilerlemekte olduklarını belirtmiştir. Van valisi Tahsin Bey

⁸¹ İsrail Kurtcephe, Suat Akgül, "Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Kürt Aşiretleri Üzerindeki Faaliyetleri", *OTAM*, Sayı 6, Ankara 1996, s. 251.

⁸² K. 2810, D. 24, F. 020-01.

⁸³ K. 2810, D. 24, F. 020-6.

⁸⁴ K. 2810, D. 24, F. 020-02.

⁸⁵ K. 2810, D. 24, F. 020-04.

11 Eylül 1330 (24 Eylül 1914) tarihinde⁸⁶ çatışmaların sona erdiğini, Ruslar'ın yirmi asker ve bir subay kaybederken Kardarilerden yedi şehit ve bir yaralı bulunduğunu, Ruslar'ın Urmiye'ye çekildiğini, iki gündür İran hududunda sükûnetin hâkim olduğunu haber vermiştir. Van Seyyar Jandarma Kumandanı Kazım Bey'in 19/20 Eylül 1330 (2/3 Ekim 1914) tarihinde bildirdiğine göre⁸⁷ Gül'ün batısındaki Osmanlı Devleti'ne ait Bane karakolunun beş kilometre güneybatısında ve İran sınırı dâhilindeki Mavene mevkisinde bulunan yüz kişilik Rus müfrezesine o civarda meskûn Heriki aşireti saldırmış ve Ruslardan altı asker zayıat verdirmişlerdir. Ruslar Mevane'yi terk etmek zorunda kalmış ve aşiret kuvvetleri Mevane'yi işgal etmişlerdir. Kardari ve Heriki aşiretleri Urmiye yönünde çekilen, altı yüz kazak askeri ve iki topu olan Rus müfrezesi ile onlarla işbirliği yapan aşiretleri takibe devam etmişlerdir.⁸⁸ Van Seyyar Jandarma Kumandanı Kazım Bey'in 25 Eylül 1330 (8 Ekim 1918) tarihinde bildirdiğine göre ise;⁸⁹ Kardari ve Heriki aşiretleri Rusları ve beraberindeki aşiretleri Urmiye'ye iki saat mesafeye kadar takip etmişlerdir. O havalideki Ruslar'ın hepsi Urmiye'ye çekilmiştir ve ertesi akşam Kardari ve Heriki aşiretlerinin Urmiye'ye taarruz edeceği istihbaratı alınmıştır. Kuar'da bulunan Van vali vekili Cevdet Bey'in Başkumandanlık Vekâleti'ne 18 Teşrin-i Evvel 1330 (31 Ekim 1914) tarihinde gönderdiği telgrafa⁹⁰ göre, Ruslar Merkuar'daki aşiret köylerini yakarak çoluk çocuklarıyla Osmanlı hududuna iltica eden aşiret halkını takip etmiş ve Şemdinan Kazası'ndan Osmanlı hudut karakollarına taarruz etmişlerdir. Ruslar birkaç saat süren top ve tüfek atışından sonra geri çekilmeye mecbur olmuş, Osmanlı müfrezesinden kayıp olmamış fakat Ruslardan kaçarak Türk tarafına sığınanlardan birkaç zayıat olmuştur. Aynı kaynaktan elde edilen bilgilere göre; Ruslar'ın amacı bu harekâtı devam ettirerek Urmiye-Selmas hattıyla Osmanlı hududu arasındaki aşiretlerin barınmasına müsait hiçbir yer

⁸⁶ K. 2810, D. 24, F. 020–13.

⁸⁷ K. 2810, D. 24, F. 020–08.

⁸⁸ K. 2810, D. 24, F. 020–14, K. 2810, D. 24, F. 020–16, K. 2810, D. 24, F. 020–17.

⁸⁹ K. 2810, D. 24, F. 020–18.

⁹⁰ K. 242, D. 8–1006 F. 47.

bırakmamak ve bu gibi zalimane tavırlarla Savuçbulak bölgesindeki aşiretlerin kendine karşı isyan etmelerine meydan vermemektir. Telgrafta ayrıca Biradost-Selmas taraflarındaki Kardari ve Heriki aşiretlerinin Ruslar'ın taarruzları halinde karşılık verecekleri, bu nedenle yakında çatışmaların beklenildiği, fakat üstün Rus kuvvetleri karşısında bu aşiretlerin ezileceği ve kalan kısmının da Osmanlı hududuna ilticaya mecbur olacağının tahmin edildiği bildirilmiştir. Bu dönemde Savuçbulak'ta Rus konsolosunun emrinde bir miralay, yüz yetmiş piyade, on Kazak süvari ve Rus subayı kumandasında yüz yirmi İran Kazağı ve kuvveti bilinmeyen İran askeri olduğu Musul'dan Başkumandanlık Vekâleti'ne bildirilmiştir.⁹¹ Başkale hududu üzerinde bulunan İran aşiretlerinden Sumay aşireti de Zevecek'te gece Ruslara saldırmış ve iki yüze yakın kayıp verdirmişlerdir.⁹² Van Vilayeti'nden 4 Teşrin-i Sani 1330 (17 Kasım 1914) tarihinde bildirdiğine göre;⁹³ Selmas bölgesindeki Çahari ile Hanasur arasındaki hudut taburları ve aşiret kuvvetleri de iki bin piyadeden ve yirmi bir toptan ibaret olan Rus kuvvetleriyle çarpışmış ve Ruslar iki subay ve yüz kadar asker kaybetmiştir. Bunun yanında Ruslarla işbirliği yapan İran aşireti rüesasından Ali Han, Rusları terk ederek iki yüzü aşan kuvvetiyle Ruslara karşı savaştan aşiretlere katılmıştır. Savuçbulak aşiretlerinin bu dönemdeki durumuna dair Necati Efendi imzasıyla bildirilen bir istihbarata göre;⁹⁴ Savuçbulak'taki Kürtlerin geneli Halife'ye bağlıdır ve ona hizmete hazırdır. Ancak Sünni mezhebine bağlı Mamış Mengur reisi ile Kelhor reisi Karani Ağa ve Sulduz'da Şii mezhebinden olan Muhit es-Saltana ve biraderi gibi birkaç ağa vardır. Bu ağalar, Ruslar'ın Kuzey İran valisi olarak atadıkları Şüca' ed-Devle Samet Han ile beraber Sulduz'daki birçok köyü Şikak aşiretinden Simko'nun adamı olan Seyid Taha'ya vermek istemeleri sebebiyle gizlice toplanmışlardır ve henüz ne tarzda hareket edecekleri belli değildir. Savuçbulak ve Urmiye Rus konsolosları Osmanlı Devleti aleyhinde dehşetli surette çalışmaktadırlar. Üşnü havalisinde de Kürt aşiretleri arasında

⁹¹ K. 193, D. 698–817, F.006.

⁹² K. 242, D. 8–1006, F.021.

⁹³ K. 193, D. 698–817, F.005–01.

⁹⁴ K. 1655, D. 11, F.041-01.

Rus taraftarı olan Barzan Şeyhi Abdüsselam aleyhinde bir hareket ortaya çıkmıştır.

Sınıra yakın bölgelerde Rus faaliyetlerinin artması üzerine Osmanlı Devleti, hem Rusya Müslümanlarını hem de Rus işgali altındaki İran Müslümanlarını Rusya'ya karşı isyana ve Osmanlı Devleti ile işbirliğine teşvik etmeye çalışmıştır. Bu anlamda Musul Vilayeti'ne 1 Teşrin-i Sani 1330 (14 Kasım 1914) tarihinde gönderilen bir telgrafta⁹⁵ Kafkasya'da Ruslara karşı ihtilâl çıkartmak için bazı teşkilat ve tertibat yapılmakta olduğu bildirilerek söz konusu teşkilatın İran'a dahi yayılacağı ifade edilmiş ve o sırada Azerbaycan bölgesinde ortaya çıkan isyanın bu teşkilatın bir faaliyeti olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Rusları İran'dan atmak için İran aşiret ve ahalisinin Ruslara olan düşmanlığının kışkırtılması Osmanlı Devleti'nin bölgedeki işini kolaylaştıracağı vurgulanarak Musul Vilayeti hududu civarında ve İran içinde bulunan aşiret ve ahalinin Ruslara karşı tahrik edip Osmanlı Devleti'yle beraber hareket etmelerinin temini istenmiştir. Bu noktada İran'da ortaya çıkacak ihtilâlin Rus işgali nedeniyle meydana geldiği görüntüsünün muhafaza edilmesine dikkat çekilmiş ve siyasi durumun Osmanlı Devleti'nin amacını geciktirecek vaziyette bulunduğundan bu tahrikâtın acilen yapılmasının faydalı olacağı ifade edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin hem Kafkasya'da hem de Kuzey İran'da yürüttüğü gizli örgüt faaliyetleri söz konusu dönemde daha çok Erzurum Vilayeti'nde bulunan Bahattin Şakir Bey tarafından yönlendirilmiştir. 9 Teşrin-i Sani 1330 (27 Kasım 1914) tarihinde Erzurum Vilayeti'ne gönderilen, "Bizzat hallolunacaktır ve Bahattin Şakir Bey'e aittir" ibareli şifre telgrafta⁹⁶ Bahattin Şakir Bey'in Gürgün mutasarrıf vekili Halit Efendi'yi Savuçbulak hududuna götüreceği, Halit Efendi'nin İran aşiretlerini tahrik ve idare ve mümkün olduğu vesaitle takviye ederek Şunu, Lahican ve Savuçbulak'ta ki Ruslar'ın oralardan atılmasına gayret edeceğini ve daha sonra da o sırada Urmiye'de aynı amaç için çalışan "erbab-ı kayama" katılacağını belirtilmiştir. Bu

⁹⁵ K. 1828, D. 14-1, F. 001-27.

⁹⁶ K. 246, D. 1022, F. 001-48.

dönemde Ruslara karşı isyana teşvik için Kuzey İran bölgesinde faaliyet gösteren Teşkilat-ı Mahsusa bağlantılı en önemli şahsiyetlerden biri de Ömer Naci⁹⁷'dir.

⁹⁷ Ömer Naci Bey'in askeri künyesinde 1878 yılında İstanbul Beylerbeyi'nde doğduğu ve babasının Defterdar Cemal Bey, annesinin de Hayriye Hanım olduğu yazmaktadır. Fakat aslında Ömer Naci Bey, Kafkasya'dan İstanbul'a göçen ve bir kaza veya yangında ölen bir çiftin ortada kalan çocuğudur ve Cemal Bey ve Hayriye Hanım tarafından evlatlık alınmıştır. Zeki bir çocuk olan Ömer Naci Bey, küçük yaşlarda özel dersler almaya başlamış, şiire, edebiyata ve tarihe merak duymuştur. Babası Cemal Bey'in Bağdat Defterdarlığı sırasında özel hocalardan Arapça, Farsça ve Fransızca dersler almıştır. Cemal Bey'in Bursa'ya tayin olması üzerine Bağdat'ta başladığı İdadi tahsiline Bursa Işıklar İdadisi'nde devam etmiştir. Bursa Işıklar İdadisi'ndeki eğitimi süresince Namık Kemal'in şiirlerini ve gizli Jöntürk yayınlarını okuduğu için sık sık ceza almış, daha sonra da Manastır İdadisi'ne sürülmüştür. Burada Mustafa Kemal (Atatürk) ile sınıf arkadaşı olmuştur. Mustafa Kemal'e şiiri, edebiyatı, güzel yazmayı sevdiren, vatan şairi Namık Kemal'in şiirlerini tanıtan da Ömer Naci olmuştur. 10 Şubat 1902 tarihinde Harbiye'den teğmen olarak mezun olmuş ve Üsküp civarında Preşova'da bulunan kıtaya tayin olmuştur. 1903'de Edirneli Binbaşı Mehmet Bey'in kızı Emine Hanım ile evlenmiştir. 1905'de İtalyan General Gorgi Paşa'nın yaverliğine atanarak Selanik'e gelmiştir. Burada İttihat ve Terakki'nin kuruluşunda etkin rol oynamıştır. Ömer Naci, İttihat ve Terakki'nin merkezinin bulunduğu Paris'e gittiği sırada 1907 yılında İran'daki meşrutiyet hareketlerine destek vermek ve o bölgeden Doğu Anadolu'da istibdada kaşı ihtilal propagandası yapabilmek için, Kuzey İran'a gönderilmiştir. İran'da Sırat-ı Müstakim adındaki derginin müdürlüğünü yapmıştır. İran Şahı Muhammet Ali'nin İran meclisini kapatması üzerine dağlara çekilerek meşrutiyet taraftarları yanında savaşmış, esir düşmüş ve zindana atılmıştır. 1908'de Osmanlı Devleti'nde meşrutiyet ilan edilince serbest bırakılmış ve ülkesine dönmüştür. 1911'de Trablusgarb'a giderek İtalyanlara karşı savaşmıştır. Mecliste kısa bir süre Kırklareli milletvekilliği yapmıştır. Ömer Naci Bey Birinci Dünya Savaşı sırasında Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olarak bizzat Enver Paşa tarafından Kuzey İran'da aşiretler arasında İttihat-ı İslâm propagandası yapmak ve Sünni, Şii çatışmasının önüne geçmek için gönderilmiştir. Kısa sürede Osmanlı aşiretlerinden ve İranlı gönüllülerden oluşan bir Kuva-i Seferiye oluşturarak Kuzey İran'da Ruslara karşı savaşmıştır. 14 Ocak'ta Rumiye'yi, 14 Şubat 1915'de de beraberindeki kuvvetlerle Tebriz'i işgal etmiş ve orada bir müddet kalmışlardır. Kuzey İran'da Ruslara karşı yerli Türk-Müslüman ahaliyi ayaklandırmaya çalışan Ömer Naci Bey, yakalandığı tifüs hastalığı sebebiyle tedavi için gönderildiği Kerkük'te 1916 yılında hayatını kaybetmiştir. Ömer Naci'nin ölüm haberi üzerine Milli Ajans, 29 Temmuz 1916'da şu haberi geçmiştir; "Hürriyet ve Meşrutiyet'in tessüsü gayesine hayatını, ruhunu feda ile bu yoldaki mücadeleleriyle inkılâp tarihimizde pek yüce bir ad ve yer

Kirmanşah'ta Ruslar'ın konsolos vasıtasıyla özellikle hududa yakın bölgelerde yaşayan aşiretleri kendi yanlarına çekmeye ve Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmaya çalıştığına dair bölgeden haberlerin gelmeye başlaması üzerine Başkumandanlık Vekâleti'nce, hudut bölüklerinden bu konu hakkında aşiretlere gerekli nasihatın yapılması ve Ruslar'ın amacının anlatılması istenmiştir. Osmanlı Devleti hudut bölüklerinin bölgedeki aşiretlere dair girişimleri bazı aşiretler üzerinde etkili olmuştur. İnçavin hudut bölüğünden Musul'da bulunan XII. Kolordu Kumandanlığı'na, XII. Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey tarafından da 17 Eylül 1330 (30 Eylül 1914) tarihinde Başkumandanlık Vekâleti'ne bildirildiğine göre;⁹⁸ İran'a tabi Merivan aşireti rüesası cihadın olması halinde Osmanlı Devleti'nin emrinde bütün kuvvetleriyle buna hazır olduklarını ifade etmişlerdir. Başkumandanlık Vekâleti'nden aynı gün XII. Kolordu Kumandanlığı'na bir telgraf⁹⁹ çekilerek Merivan aşiretinin şayet cihat ilan edilmesi halinde buna icabet edecekleri yönündeki kararları için teşekkür edilmiş ve gerektiği takdirde kendilerine Irak Havalisi Kumandanlığı'nca talimat verileceği bildirilmiştir. Kirmanşah bölgesinde Osmanlı Devleti ile birlikte hareket etmeyi kabul eden aşiretlerle birlikte Ruslar'ın yanında yer alan aşiretler de bulunmaktadır. Tahran Sefaretinden 21 Teşrin-i Sani 1330 (4 Aralık 1914) tarihinde bildirildiğine göre;¹⁰⁰ Sencabiler Ruslarla işbirliği yapmayı kabul etmişlerdir ve Ruslar'ın bu bölgeden Osmanlı Devleti'ne saldırmaya hazırlandığı Kirmanşah Şehbenderliği'nden haber alınmıştır. Bu dönemde Tahran sefiri Sencabiler'i

kazanmış olan Türk vatanseveri hatib-i şehir Ömer Naci Bey, İran'daki Ruslara galebe çalan Türk bayrağı altında mücadelesine devam ettiği bir sırada tifüs hastalığına yakalanarak tedavi edilmek için naklolunduğu Kerkük şehrinde şehitler katına uçmuştur." Ömer Naci Bey hakkında daha geniş bilgi için bkz., Fethi Tevetoğlu, *Ömer Naci*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Türk Büyükleri Dizisi: 45, Ankara 1987. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı sırasında Ömer Naci Bey'in başında bulunduğu müfrezenin faaliyetler için bkz., Sadık Sarısamam, "Ömer Naci Bey Müfrezesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi Atatürk Yolu*, Sayı: 16, Kasım 1997, s.501-513.

⁹⁸ K. 243, D. 43-1009, F.028.

⁹⁹ K. 243, D. 43-1009, F.028-01.

¹⁰⁰ K. 193, D. 817, F.016.

Osmanlı Devleti yanına çekmeye çalıştığını ve hudut bölgesinde yaşayan Kelhor aşiretine hüsn-ü muamele yapmak suretiyle Türklerle birlikte hareket etmeye ikna ettiğini bildirmiştir.

1.4. İran’da İngiltere Bağlantılı Asayiş Sorunları

Osmanlı Devleti’nin henüz savaşta tarafsız olduğu dönemde, muharip kuvvetlerin Osmanlı karasularında seyahat etmesi, boğazlardan gemilerin geçişi gibi konularda, İngiltere ve Rusya’nın İstanbul’daki yetkilileri tarafından Osmanlı Devleti’nin tarafsızlık ilkesine uymadığı ve Alman menfaatlerinin korunduğuna dair eleştiriler yapılmıştır. Osmanlı Devleti Tahran Sefareti’nin Hariciye Nezareti Celilesi’ne gönderdiği 6 Teşrin-i Evvel 1330 (19 Ekim 1914) tarihli, “gayet mahremdir” ibareli telgrafta¹⁰¹ tarafsızlık siyasetinin ihlâl edildiği yönündeki görüşlere ve İngiltere’nin ve Rusya’nın bu duruma karşı alacağı tavra dair Tahran’daki İngiltere sefaretinden alınan bilgilere yer verilmiştir. Bu telgrafta bildirildiğine göre, İngiltere’nin Tahran Sefiri, Alman gemilerinin Osmanlı denizlerinde dolaşırken, İngiliz gemilerinin boğazlardan geçmesine mani olunması veya zorluk çıkartılması, telsiz ve telgrafların yasaklanması, Alman gemilerinin boğazlardan geçişine izin verilirken Fransız gemilerinin Osmanlı sularından çıkartılması gibi Osmanlı Devleti’nin tarafsızlığına muhalif tavır ve hareketlerinden dolayı İngiltere hükümetinin şikâyetçi olduğuna dair bilgi aldığını Osmanlı Devleti Tahran Sefirine söylemiştir. Ayrıca İngiltere, Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etmeye mecbur olur ise bunun gerekçesi olarak hem İran’da hem de Hindistan’da söz konusu şikâyetin basın yoluyla propaganda edileceği ifade edilmiştir.¹⁰² Buna cevaben Osmanlı Devleti Tahran sefiri de, şikâyet konusu hakkında her hangi bir bilgisinin olmadığını fakat bu konuda gerekli görüşmeleri yapacağını bildirmiştir.

İngilizler her ne kadar söz konusu gelişmeler hakkında şikâyetle bulunsa da aynı dönemde kendisi de İran coğrafyasında özellikle Basra bölgesinde Osmanlı Devleti’nin aleyhinde askeri ve siyasi faaliyetlere başvurmaktan çekinmemiştir.¹⁰³

¹⁰¹ K. 241, D. 1001-025, F. 01.

¹⁰² K. 241, D. 1001-025. F. 02.

¹⁰³ İngiltere, Birinci Dünya Savaşı’nın çıkması üzerine Bahreyn adalarına bir liva sevk etmiştir. Osmanlı Devleti’nin Almanya’nın yanında savaşa dâhil olması üzerine bu İngiliz

İngilizler'in Osmanlı-İran hududundaki aşiretlere dair faaliyetleri Teşrin-i Sani 1330 (Kasım 1914) tarihlerinde Kirmanşah bölgesinde özellikle Sencabi aşireti üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bunun üzerine Bağdat Jandarma Alay Kumandanlığı 4 Teşrin-i Sani 1330 (17 Kasım 1914) tarihinde Bağdat Valiliği'ne bir telgraf¹⁰⁴ göndererek İngilizler'in mezkûr faaliyetlerinden dolayı Sencabi rüesasının en büyüğü olan Kasr-ı Şirin hâkimi Şir Han'a Bağdat Valiliği tarafından gerekli ikazın yapılmasını istemiştir. Bağdat Valiliği aynı gün Hanikin Kaymakamlığı'na bir telgraf¹⁰⁵ göndererek; Kirmanşah'taki

kıtaatı Fav'daki Türk kalesini zaptetmiş ve Abadan'da bulunan İngiliz-İran petrol kumpanyasını korumak için Basra Körfezi'ndeki Türk sahillerine çıkmıştır. Buradaki İngiliz kuvvetleri bir müddet sonra Sir Artur Baret kumandasında bir fırkaya dönüştürülmüştür. Sir Artur Baret, 23 Teşrin-i Sani 1330 (6 Aralık 1914) tarihinde Türk kuvvetlerini mağlup ederek Basra'yı işgal etmiştir. Daha sonra'da Ahvaz ve Abadan'a kadar uzanan yaklaşık iki yüz kırk iki kilometrelik boru hattının güvenliğini hem muharip kuvvetlere hem de o bölgede yaşayan Bahtiyari aşireti gibi aşiretlere karşı korumak için Ahvaz ve Kurne'yi ele geçirerek tedbir almaya başlamıştır. Bu dönemde Türk kuvvetlerinin İngiltere'nin elinde bulunan Ahvaz'daki boru hatlarını tahrip etmek için yaptığı taarruzlar İngiliz kuvvetlerince engellenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Percy Sykes, *İran Tarihçesi Harb-i Umumide İran*, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye İstihbarat Dairesi Neşriyatı, İstanbul 1341. s.9. Bir müddet sonra Artur Baret'in sağlık sorunları nedeniyle görevinden ayrılmış ve yerine Con Nikson getirilmiştir. 1907'de Ruslarla yapılan anlaşmada belirlenen sınırların ilerisine geçerek Kirmanşah ve Bender Buşehr'de yeni keşfedilen petrol mıntıklarını işgal etmek arzusunda olan¹⁰³ İngiliz kuvvetleri, Güney İran'da taarruza başlamışlar ve Bender Buşehr'i işgal etmişlerdir. İngilizlerin Bender Buşehr'i işgal etmesi üzerine Türk basınında civar İran aşiretlerinin İngilizleri protesto ettiği, Bahtiyari, Kaşkay ve Tengistani aşiretleri önde gelenlerinin İngilizlerin söz konusu işgali üzerine Şiraz'daki ulema ve müctehidin ile görüşükten sonra İngilizlere hücum için hazırlıklara başladıkları yönünde haberler yayınlanmıştır. Söz konusu haber için bkz., İkdâm, "*İran Emr-i Vaki Karşısında*" 10 Teşrin-i Evvel 1331 (23 Kasım 1915)., Tanin Gazetesi'nde 22 Teşrin-i Sani 1331 (4 Aralık 1915) tarihinde "*Şiraz ve Buşehr Hakimlerinin Tebdil*" başlığıyla yayınlanan habere göre; İran'ın güneyinde meydana gelen çatışmalarda İngilizlere taraftarlık ettikleri anlaşılan Şiraz hakimi Mahber es-Saltana ile Buşehr hakimi Muker Üd Devle İran hükümeti tarafından azledilerek yerlerine Şiraz'a Kivâm el-Memâlik ve Bender Buşehr'e Nâsır el-Memâlikatanmıştır.

¹⁰⁴ K. 3647, D. 201, F. 001-01.

¹⁰⁵ K. 3647, D. 201, F. 001.

İngiliz Konsolosu'nun İran'ın Sencabi aşiretini Türkler aleyhinde teşvik etmek ve onlarla aralarını bozmak üzere aşiret rüesasıyla görüşmeye gittiğini haber vermiştir. Söz konusu telgrafta Hanikin kaymakamlığından, Sencabi aşiretinin en büyük kolunun başında bulunan Şir Han'a İngilizler'in niyetinin anlatılması istenmiştir. Ayrıca Loristan valisinin de İslâmiyet adına Osmanlı Devleti'ne yardım etmesini sağlamak için ne gerekiyorsa yapılması talep edilmiştir. Hanikin Kaymakamı Şefik Bey 12 Teşrin-i Sani 1330 (25 Kasım 1914) tarihinde Bağdat Valiliği'nin söz konusu telgrafına cevap vermiştir.¹⁰⁶ Buna göre; Şefik Bey, Bağdat Valiliği'nin talebi üzerine Kasr-ı Şirin hâkimi Şir Han'a gerekli tebligatı yaptığını ve 11 Teşrin-i Sani 1330 (24 Kasım 1914) tarihinde Şir Han'la hududda görüşerek, onu tamamen ikna ettiğini ve Osmanlı Devleti yanına çektiğini ifade etmiştir. Ayrıca Şir Han'ın, Kasr-ı Şirin civarında Osmanlı Devleti'ne karşı meydana gelebilecek her hangi bir saldırıya karşı vefa gereği ittifaka hazır olduğu, hatta on beş yirmi güne kadar bütün Sencabi aşiretinin Hanikin taraflarına geleceklerinden Osmanlı Devleti'nin istediği yere gizli bir surette atlı göndererek yardım edeceği, Osmanlı Devleti ile aralarının açılması için düşman tarafından yapılması muhtemel her türlü girişimin kesinlikle saklanmaması lüzumunun Sencabi aşireti bilcümle fırka reislerine kat-i surette ihtar edildiği bildirilmiştir. Bağdat Valiliği 4 Teşrin-i Sani 1330 (17 Kasım 1914) tarihinde Hakifer'deki Caf aşireti reisi Mahmut Paşa'ya İngiliz Kirmanşah Konsolosunun Sencabi aşiretine dair söz konusu faaliyetleri hakkında bilgi vermiş ve Sencabilerin İngilizler'in sözlerine kanmamaları için onlara tembihatta bulunmasını talep etmiştir.¹⁰⁷

¹⁰⁶ K. 3647, D. 201, F. 00-05.

¹⁰⁷ Osmanlı Devleti'ne mensup memurlar Sencabi aşireti nezdinde gerekli girişimleri yaptıklarını ve söz konusu aşiretin en büyük kolunun başında olan Kasr-ı Şirin hâkimi Şir Han'ı Türklerin yanına çekilmeyi başardıklarını bildirmişlerdir. Fakat başarısız bir Türk-Alman projesi olan Hüseyin Rauf Bey müfrezesi'nin Türk sınırından Kirmanşah'a girdiği sırada mezkûr aşiretin ve reisinin takındığı tavır yukarıda ifade edilenlerin gerçeği yansıtmadığını ortaya koymuştur. Söz konusu müfrezenin faaliyetleri ikinci bölümde ayrıntılı olarak yer alacaktır.

İngilizler'in Sencabi aşiretinden başka yanlarına çekmeye çalıştıkları diğer İran aşiretleri arasında Buşehr ve Şiraz bölgelerinde göçebe olarak yaşayan Türk aşiretlerinden Kaşkaylar ile daha çok Loristan bölgesinde yaşayan ve Lor aşiretinden olan Bahtiyariler vardır. Osmanlı Devleti Tahran Sefareti 9 Teşrin-i Sani 1330 (22 Kasım 1914) tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta¹⁰⁸ İngilizler'in adı geçen aşiretlere dair faaliyetlerine dikkat çekmiş, Kaşkay ve Bahtiyari aşiretlerine on bin tüfek ve çok sayıda mühimmat gönderildiğini bildirmiştir. Söz konusu telgrafta Tahran Sefareti'nin konuya dair değerlendirmelerine ve Harbiye Nezareti'nden isteklerine göre; Kaşkay ve Bahtiyari aşiretleri Osmanlı Devleti aleyhinde hiçbir şeye teşebbüs etmeyeceklerini fakat silah elde etmek için bu fırsattan yararlanacaklarını Tahran sefirine temin etmişlerdir. Ancak ihtiyatlı olmak adına Bağdat-İran hududundaki Osmanlı memurlarının bu bölgede bulunan Cihah-ı İran ve Poştkuh Valileriyle iyi ilişki kurmaları, şayet adı geçen valiler düşmanca bir tavır takınırsa Bağdat hududuna yakın aşiretlerle dostça geçinmeleri için söz konusu memurlara gerekli emrin verilmesi talep edilmiştir. Ayrıca Bağdat-İran sınırındaki İran aşiretlerinin Osmanlı Devleti aleyhinde bulunmalarını engellemek ve Osmanlı Devleti ile beraber silaha sarılarak cihada katılmalarını sağlamak için Osmanlı memurlarının sürekli olarak İran Şahı'nı, hükümetini, aşiret rüesalarını, ulema ve önde gelen siyasileri, İran eşrafını gerek açık ve gerekse şifreli telgraflar göndermek suretiyle tekfir (küfür) fetvasıyla tehdit etmeleri istenmiş ve Şii âlimlerin vereceği cihat fetvalarının Osmanlı Devleti'ne çok yardımcı olacağı ifade edilmiştir. İngilizler'in Kirmanşah bölgesindeki faaliyetleri sonucu bazı aşiretleri yanına çekmeyi başardığı, Bağdat vali vekili Raşit Bey'in Hanikin Kaymakamlığı'ndan öğrendiği ve 25 Teşrin-i Sani 1330 (8 Aralık 1914) tarihinde Irak Umum Kumandanlığı'na gönderdiği telgraftan¹⁰⁹ anlaşılmaktadır. Bu telgrafa göre Kirmanşah valisi iki günden beri civar aşiretlerden atlı toplamaktadır. Ayrıca Korato civarında bulunan Nazil Macid Han'dan da yüz atlı istemiştir. Niçin

¹⁰⁸ K. 248, D. 1032, F. 004.

¹⁰⁹ K. 3647, D. 201, F. 001-12.

toplandığı ve nereye gönderileceği henüz bilinmeyen süvariler bölük bölük toplanmaya başlamıştır.

II. BÖLÜM

XIII. KOLORDUNUN İRAN'A GİRMESİNE KADAR ORATAYA ÇIKAN GELİŞMELER

2.1. Osmanlı Devleti ve Almanya'nın Cihad-ı Ekber'i İran'a Yayma Girişimleri

Osmanlı Devleti ile Almanya arasında 2 Ağustos 1914 tarihli gizli ittifak anlaşmasının imzalanmasından sonra, Afganistan'a gitmek için İstanbul'da bir müfreze oluşturulmuştur.

Söz konusu müfreze; İran üzerinden Afganistan'a ulaşmak ve bu ülkeyi Cihad-ı Ekber'e kazandırarak Hindistan sınırında mühim bir müttefik temin etmek ve istiklâlcı Hint komiteleri ile sınırdaki kabilelere ulaşmak suretiyle çıkabilecek isyan ve ihtilâlden medet beklentisinin bir neticesidir.¹¹⁰

Almanların desteğiyle İstanbul'da gizlice kurulan, fakat çeşitli nedenlerle Afganistan'a ulaşamayıp İran'da faaliyetlerini sürdürmek zorunda kalan Türk ve Alman tasavvuru bu müfreze¹¹¹ Wassmuss* ve Niedermayer gibi bazı

¹¹⁰ Vahdet Keleşyılmaz, a.g.e., s. 89.

¹¹¹ Müfrezenin amacı bu seferiyenin tarihçesinin anlatıldığı ve 1926 yılında arşivi kayıtlarına geçen bir hatıratla şöyle ifade edilmektedir; "...hususî ve mahrem mahiyete haiz bu heyet, Almanlarla müştereken (ve) gizlice İran ve Afganistan'a giderek bu hükümetleri İslâmiyet duygusuyla Düvel-i İtilâfiye aleyhine tahrik ve teşekkül edecek ordularla (ve) Almanların paraca iştiraklerini temin ile birer zabıt-i menzil kumandasında Harb-i Umumi'deki maksadımız için yardımı hazırlamaktır. Bu konuda bkz., K. 3610, D. 297-30, F. 001-02.

* 1880 yılında Almanya'nın Hanover şehrinde doğan Wassmuss, 1906'da Alman Dışişleri Bakanlığı'nda göreve başlamıştır. İlk vazifesi için Madagaskar'a atanmış fakat burada uzun süre kalmamış ve Berlin'e çağırılmıştır. Daha sonra bir yıl görev yaptığı Buşehr'e konsolos olarak atanmıştır. Buradan tekrar Madagaskar'a gönderilmiş fakat Basra körfezine Alman gemilerinin İngilizlerle eşit şartlarda girebilmesini sağlamak için 1913'te yeniden Buşehr'e Alman konsoloslu olarak tayin olmuştur. Savaş'tan hemen önce izinli olan Wassmuss, İstanbul'da oluşturulan Rauf Bey Müfrezesi'nde yer almış, fakat Bağdat yakınlarında bu heyetten ayrılarak ihtilâlcî bir grup Hintli ile "Şuster"e geçmiş ve bu bölgede yeniden faaliyetlerine başlamıştır. Wassmuss hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cristopher Sykes, *Wassmuss*, The German Lawrence, Leipzig, 1937, s.19.

Alman gizli servis üyeleri de yer almış, müfrezenin başına ise Enver Paşa tarafından Hüseyin Rauf Bey¹¹² getirilmiştir.¹¹³ İngilizler'in Hüseyin Rauf Bey'i tanımaları halinde maksadın anlaşılabilirliği endişesi ile müfrezeyi oluşturma görevi İstanbul'da "...şark şube-i mahsusasına memur..."¹¹⁴ Binbaşı Ömer Fevzi¹¹⁵ Bey'e verilmiştir.¹¹⁶

¹¹² Enver Paşa'nın (Hüseyin) Rauf Orbay'a söz konusu heyetin başına geçmesine dair teklifi ve Rauf Orbay'ın bu heyet hakkındaki düşünceleri için bkz., Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım*, Truva Yayınları, İstanbul 2004, s. 19-21.

¹¹³ Hüseyin Rauf Bey'in heyetin başında yer alması sebebiyle bu heyet kimi kaynaklarda onun ismiyle anılmaktadır. Bkz., İsrail Kurtcephe, Mustafa Balcıoğlu, "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi, Hüseyin Rauf Bey Müfrezesi", *OTAM*, Ocak 1992, S.III, s. 247-269. Ayrıca heyet-i seferiye için bkz., Sadık Sarısan, *Golç Paşa ve XIII. Kolordu Harekatı Dönemleri'nde Osmanlı-İran İlişkileri (Ekim 1915-Nisan 1917)*, Erzurum 1994, s. 12-21., Vahdet Keleşyılmaz *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918)* Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları Ankara 1999, s. 88 – 91.

¹¹⁴ K.3610, D.297-30, F.001-02.

¹¹⁵ Ömer Fevzi (Mardin), Mardin'in köklü bir ailesine mensup Arap kökenli Mehmet Arif Bey'in oğludur. Ömer Fevzi Bey, Cumhuriyet döneminde "Mardin" soyadını almıştır. Arapça ve Farsça bilmektedir. Trablusgarb'ta İtalyanlara karşı savaşan Osmanlı subayları arasında yer almıştır. Enver Paşa ile yakın ilişkileri vardır. İngilizlerin Basra Körfezi'ndeki faaliyetlerini artırmaları üzerine Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Necid, Bahreyn ve Kuveyt Şeyhleriyle görüşmek ve onların İngilizlerle işbirliğine engel olabilmek ve bu bölgelerde İttihat-ı İslâm siyaseti yapmak için Enver Paşa tarafından görevlendirilmiştir. (Ömer Fevzi Bey'in söz konusu coğrafyalardaki faaliyetleri için bkz., Zekeriya Kurşun, *Basra Körfezinde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi, Katar'da Osmanlılar 1871-1916*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004, s. 150.) Ömer Fevzi Bey, Birinci Dünya Savaşı'na henüz Osmanlı Devleti resmen girmemiş iken İran ve Afganistan'a gönderilecek ve başında Hüseyin Rauf'un (Orbay) bulunduğu bir heyetin kurulması görevini üstlenmiş, savaşın ilerleyen günlerinde Tahran ve Kirmanşah ateşemiliterliği görevi yapmıştır. Ömer Fevzi Mardin Cumhuriyet döneminde, -1953 de ölene kadar - daha çok dini ilimlerle ilgilenmiş ve bu alanda kitaplar yazmıştır. Ancak kitaplarında kendine has yeni bir din anlayışını yaymaya çalıştığı ve Amerikan misyonerlerini övdüğü gerekçesiyle bazı kitapları yasaklanmıştır. Mesela, Ömer Fevzi Mardin tarafından yazılan ve İstanbul'da Sinan Matbaası'nda basılan "İslâm Muhtırası" isimli eser Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından incelenerek bir rapor hazırlanmıştır. Hazırlanan rapora göre; bu eserin adına ve içindeki İslâm, iman ve amel esasları gibi tabirlere bakılınca İslâm dinine ait bir eser gibi görülür ise de müellifin bu namı altında

Bağdat yolunda Hüseyin Rauf Bey ile Wassmuss arasında ortaya çıkan anlaşmazlık üzerine bazı Almanların kendi başlarına Afganistan'a gitmek üzere ayrılmasından sonra müfreze, 30 Eylül 1914 tarihinde Bağdat'a ulaşmıştır. Müfreze'nin bu bölgede yapacağı görev hakkındaki tartışmalardan sonra, Irak ve Havalisi Komutanı Süleyman Askeri Bey 19 Şubat 1331 (4 Mart 1915)'de Hüseyin Rauf Bey'e gönderdiği bir emirde Kirmanşah'ın Rus ve İngilizlerce Osmanlı Devleti'ne karşı bir üst haline gelmesi sebebiyle işgal edilmesini istemiştir.¹¹⁷ Müfrezenin, Kirmanşah'a taarruz etmek için Türk-İran sınır kasabası Mendeli'den harekete geçmesi üzerine, İran'da Türklerin güçlenmesini ve kendi arzuları dışında hareket etmesini istemeyen Almanlar, Kirmanşah bölgesinin önemli aşiretlerinden olan ve Türk-İran sınırına yakın bölgelerde yaşayan Sencabi aşiretini Türk kuvvetlerine karşı kışkırtmış ve

kendince keyfi bir reform ve dinler arası adıyla propoganda yaptığıının anlaşıldığı bu bakımlardan eserin ilmi ve dini değerinin olmadığı ifade edilmiş bunun üzerine Basın ve Yayın Müdürlüğü 28.03.1944 tarihinde Başvekâlet'ten bu eserin yasaklanması için karar alınmasını istemiştir. "İslâm Muhtırası" adlı kitabın yasaklanması ile ilgili rapor hakkında Bkz. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)., 030. 10. 86. 570. 7., Ömer Fevzi Mardin tarafından yazılan ve İstanbul Aydınlık Matbaası'nda basılan ve İbrahim Hilmi Kitabevi tarafından yayınlanan "Din Dersleri" adlı bir diğer kitap hakkında Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hazırladığı rapora göre, Ömer Fevzi Mardin söz konusu kitabında az çok bir Amerika misyonerlerinin propogandalarını örnek tutmuş ve yazılar bir program dahilinde tasnif edilmemiştir. Müslümanlığa "Muhammedi dini" demesi yanlıştır. Kitaba mealen alınan bazı ayetler yanlış çevrilmiştir. Namaz hakkındaki görüşler halkın fikrini karıştıracak mahiyettedir. Sonuç olarak bu kitap din bakımından faydadan çok zarar getirecek bir eserdir. Yazarın eserinde dini bahislerde dahi Amerikalılardan ve misyonerlerden bahsetmesi ve yazdığı yazılarda gizli bir tarikat ruhunun sezilmesi üzerinde önemle durulacak iki noktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın söz konusu raporu üzerine Başbakanlık Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü, Başbakanlık makamından 02.09.1946 tarihinde, ötedenberi misyonerlik propogandası ve yeni bir din telakkisi aşılamaaya çalıştığı emniyet raporlarıyla da belli olan Ömer Fevzi Mardin'in adı geçen eserinin mevcutlarını toplatılması ve satışının yasaklanması için gerekli kararın alınmasını istemiştir. Din dersleri adlı kitabın yasaklanması ile ilgili rapor hakkında bkz., Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)., 030, 10, 87, 374,1.

¹¹⁶ K. 3610, D. 297-30, F. 001-02.

¹¹⁷ İsrail Kurtcephe, Mustafa Balcıoğlu, "Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk Alman Projesi-Rauf Bey Müfrezesi", s. 258.

Hanikin bölgesinde aşiret kuvvetleriyle müfreze arasında çatışma çıkmıştır. Sencabi aşiretinin Hanikin civarından saldırıya geçmesi, İran aşiretlerinin cesaretini daha da arttırıp Bağdat'a doğru yürümeleri durumunu da ortaya çıkarmıştır. Bunun üzerine İran'dan Bağdat'a doğru geçişe müsait önemli bir yer durumundaki Paytak geçini de içine alan Serpol¹¹⁸, Müfreze tarafından ele geçirilmiştir. Bu dönemde İran aşiretlerini Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırtan Almanlarla Türklerin arası o derece bozulmuştur ki, Türk karargâhına misafir olan Kirmanşah Konsolosu Şunuman bir konuşma esnasında "...cebinden bir avuç para çıkararak şark para ile feth edilir o da Almanlarda vardır..."¹¹⁹ demek suretiyle doğuda patronun Almanlar olduğunu ima etmiştir.

Müfreze, aşiretlerle herhangi bir çatışma ihtimalini önlemek amacıyla Serpol bölgesindeki Kirind Kasabası'nın dışında, batıda, karargâh kurarak beklemeye başlar. 4 Haziran 1331 (17 Haziran 1915)'de Alman ve İsveçli subayların da aralarında bulunduğu Sencabi aşiretine mensup birlikler -Kirind Kasabası halkını da yanlarına alarak- Türklerle iş birliği yapan Kelhor aşireti ve Türk tarafından getirilen aşiretlerin önemli bir bölümünün de firar ettiği bir dönemde Türk karargâhına saldırıya geçmişlerdir.

Müfreze bu ani saldırıda önemli sayıda zayıat vermiş, ancak Haruniye Müfrezesi'nin yetişmesiyle çarpışma Türk kuvvetlerinin lehine dönmüştür.¹²⁰ 8/9 Haziran (21/22 Haziran) gecesini, Alman ve İsveçli subayların da yardımıyla Sencabi aşireti Kirind'in batısından, Kirind ahalisi ve bazı aşiretler kasabadan, Kalhani, Kurani ve daha birçok Şii Kürt aşireti de kuzeydeki kayalık bölgeden müfrezeye karşı ikinci bir baskın yapmışlardır. Bu çatışma iki gün, iki gece sürmüştür. Sencabiler iki gün sonra Alman konsolosu Şunuman'ı Hüseyin Rauf Bey'e göndererek barış istemek durumunda kalmışlardır. Sencabi aşireti karargâhında Ruşeni Bey'in¹²¹ Türk tarafını

¹¹⁸ Bazı kaynaklarda Sirpol olarak da geçmektedir. Bkz. Sadık Sarısamani, a.g.t., s. 18.

¹¹⁹ K. 3610, D. 297-30, F. 001-04.

¹²⁰ K. 3610, D. 297-30, F. 001-04a.

¹²¹ IV. dönemde milletvekilliği yaptığı T.B.M.M.'ye verdiği özgeçmişten elde edilen bilgiye göre; soyadı kanununun çıkması ile "Barkın" soyadını alan Ruşeni Bey, 1300 (1884) de Girit-

temsilen hazır bulunduğu bir anlaşma sonrasında müfreze, Hanikin sınırına yakın olan ve Bağdat yolunun güvenliğini sağlama bakımından önemli bir mevkide yeralan Serpol'a çekilmiştir.¹²²

Hanya'da doğmuştur, babası Kadızade Hüseyin Efendi ve annesi Seyide Hanım'dır. 1 Ocak 1900'de Harbiye Mektebi'ne girmiş ve 1902'de Teğmen rütbesi ile mezun olarak kurmay sınıfına ayrılmıştır. 16 Eylül 1906'da Kurmay Yüzbaşı sıfatıyla III. Ordu kumandanlığı'nda görevlendirilmiştir. 8 Aralık 1908'de Kıdemli Yüzbaşı olmuş ve V. Ordu Nizamiye IX. Fırkası'na atanmıştır. 31 Aralık 1910'da Kars Konsolosluk Kâtibi ünvanı ile Kafkasya Bölgesinde görevlendirilmiştir. 4 Eylül 1913'den itibaren Avrupa'da yabancı dil öğrenimi için izinli sayılmış ve kendi isteği üzerine izni bir yıl daha uzatılmıştır. Bağdat'ta iken Harbiye Nezareti'nin emriyle yakalanarak Konya'ya gönderilirken İran içlerine firar etmiştir. Bundan dolayı Divan-ı Harb tarafından askerlikten tard ve bir yıl kalabent edilmesine karar verilmiştir. 18 Şubat 1915'de orduyla ilişkisi kesilmiştir. 1930 yılına kadar yurt dışında çeşitli ülkelerde yaşamıştır. 1930 yılında Türkiye'ye dönerek daha önceden kendisine verilen cezanın siyasi bir suçtan kaynaklandığını belirterek affını istemiştir. Yapılan değerlendirme sonucunda 9 Temmuz 1931 gün ve 7529 sayılı kararname ve siyasi suçların affı hakkında 23 Aralık 1918 tarihli kanun gereğince Ruşeni Bey'in hakkında verilen cezanın kaldırılması ve 18 Şubat 1915'den itibaren emekliye ayrılması ve kendisine aylık bağlanması kabul edilmiştir. 30 Temmuz 1931'de Kudüs 2. sınıf konsoloslukuna atanmış ve görevini 1932 yılına kadar sürdürmüştür. 10 Aralık 1932 tarihinde seçildiği IV. dönem Samsun milletvekilliğini, V. ve VI. dönemde de sürdürmüştür. 25 Nisan 1953 tarihinde hayatını kaybetmiştir. Ruşeni Bey'in biyografisi için bkz. Koçak Cemil, "Ey tarihçi, Belgen Kadar Konuş!, Belgesel Bir Teşkilat-ı Mahsusa Öyküsü", *Tarih ve Toplum*, Sayı:3, Bahar 2006, s. 208-209.

Ömer Fevzi Bey, Ruşeni Bey hakkında 22/23 Ağustos 1332 tarihinde XIII. Kol Ordu Komutanlığı'na gönderdiği telgrafta; Ruşeni Bey'in önce (Ömer) Naci Bey ile Azerbaycan cephesinde çalıştığını, sonra aralarında bir yanlış anlaşılma çıktığını, bunun üzerine Ruşeni Bey'in Bağdat'a geldiğini, ancak Bağdat'ta Dâhiliye Nezareti Celilesi'nin emriyle tutuklandığını ifade etmektedir. Ayrıca, İkamete memuren Anadolu içlerine sevk edildiği sırada firar ettiğini ve İran'a geldiğini, burada suret-i hususiyede Hüseyin Rauf Bey müfrezesine katıldığını, ancak Hüseyin Rauf Bey'le de fikir ayrılığına düşerek, müfrezeden ayrıldığını ve Tahran'a gittiğini belirtmektedir. Ömer Fevzi Bey, Ruşeni Bey ile Tahran'da görüştüğünü, fakat düşünce ve niyetinin ne olduğundan bahsetmediğini belirtmiş ve Ruşeni Bey'in daha sonra Alman ateşemiliteri tarafından şimendifer hattının tahribi, Ruslar aleyhinde propaganda yapmak gibi bazı teşebbüsler için Türkistan'a gönderildiğini işittiğini, Ruşeni Bey hakkındaki malumatının bunlardan ibaret olduğunu ilave etmiştir. Söz konusu telgraf için bkz. K .4281, D. 497A-68, F. 020-03.

¹²² K. 3610, D. 297-30, F. 001-04a.

Kont Kanitz'in ve Şunuman'ın Osmanlı Devleti aleyhinde söz konusu faaliyetlerinin yanında Alman İmparatoru da İstanbul nezdinde girişimlerde bulunarak müfrezenin lağvedilmesi için çalışmıştır.

Müfrezenin oluşturulması görevini üstlenen Binbaşı Ömer Fevzi Bey, Osmanlı Devleti Tahran ateşemiliterliğine tayini sebebiyle müfrezede görev yapan bazı önemli subayları beraberinde Tahran'a götürmeye çalışmıştır. Ayrıca, Ömer Fevzi Bey, İran sınırındaki Türk aleyhtarı aşiretler arasında kolayca seyahat edebilmek için -Harbiye Nezareti'nden henüz bu yolda bir emir gelmemesine rağmen- müfrezenin lağvedildiğine dair söylentiler ortaya atmıştır.¹²³

İngilizler'in, Ruslar'ın, İran hükümetinin ve İran aşiretlerinin yanında Almanların ve Osmanlı Devleti Tahran büyükelçisi ve ateşemiliterinin dahi faaliyetlerinden rahatsız olduğu Hüseyin Rauf Bey Müfrezesi'nin görevine son verilerek ilerleyen günlerde sınıra çekilmesi gerektiğine dair görüşler dile getirilmeye başlanmıştır.

2.1.1 Türk-Alman İhtilâfı, Hüseyin Rauf Bey Müfrezesi'nin Sınıra Çekilmesi ve Lağvedilmesi

Hüseyin Rauf Bey, Serpol'dan Başkumandanlık Vekalet-i Celilesi'ne müfrezenin sınıra çekilmesine ve bunun gerekçesine dair gönderdiği 21 Haziran 1331 (4 Temmuz 1915) tarihli telgrafta;¹²⁴ 9 Haziran 1331 (22 Haziran) tarihli çarpışmadan sonra Kirmanşah Vilayeti'nin İran Umur-u Ecnebiye Müdürü ile jandarma kumandanının, Alman ateşemiliteri Kont Kanitz'in (Kaniç), Almanya Kirmanşah konsolosu Şunuman'ın İran Demokrat Fırkası'ndan bazı kişilerin Sencabi ve Kelhor reislerinin Haydar Abad'da toplandıklarını, kendisinin de Osmanlı Kirmanşah Şehbenderi Refik Bey ve diğer bir kişiyi¹²⁵ bu toplantıya gönderdiğini ifade etmiştir. Bu toplantıda

¹²³ K. 3610, D. 297-30, F.001-04a.

¹²⁴ K.195, D.250-825, F.002-2.

¹²⁵ Hüseyin Rauf Bey Müfrezesi'nin tarihçesinin anlatıldığı bahsi geçen hatıratda bu kişinin Ruşeni Bey olduğu ifade edilmektedir.

yapılan müzakere sonucunda muhalif aşiretlerin bundan sonra İttihat-ı İslâm için çalışmaları ve o havaliden Irak'a kesinlikle saldırmamaları, Osmanlı Devleti Kirmanşah şehbender vekiline saldırıda bulunanların çok şiddetli bir şekilde cezalandırılması konusunda anlaşılmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti aleyhinde tahrikâtta bulunulmaması şartıyla, taraflar arasında herhangi bir yanlış anlaşılmaya ve kan dökülmesine sebebiyet vermemek için Türk askerlerinin sınıra geri çekilmesi konusunda mutabakata varılmış ve buna dair bir de antlaşma imzalanmıştır.

Hüseyin Rauf Bey'in değerlendirmesine göre; bu antlaşmaya rağmen Türkiye karşıtı aşiretlerin ve şahısların Türklere karşı olan düşmanlıkları şüphesiz devam edecektir. Kont Kanitz ve Şunuman'ın bu antlaşma imza edildikten sonra dahi İran'da Halifesi'nin nüfuzunu mahvetmek için her türlü yola başvurmaktan çekinmeyeceklerdir.

Hüseyin Rauf Bey'e göre; müfrezenin karşı karşıya kaldığı söz konusu olumsuz duruma karşılık kendi elindeki kuvvetler her tarafı düşmanla kaplı yüz seksen kilometrelik bir menzil hattı ile on beş kilometrelik bir muharebe hattının beşte birini bile temine yetmemektedir. Kirind Muharebeleri'nde müfreze zafiyete uğramıştır. İki ay kadar önce Bağdat'tan gönderilmesi emredilen iki yüz jandarma yerine şimdiye kadar yüz otuz savaşamayacak kadar hasta durumda asker gönderilmiştir. Son defa Irak'dan gönderileceği bildirilen ikiyüz güzide askerden henüz bir asker dahi gelmemiştir. Bu gibi olumsuzluklar sebebiyle ihtiyari bir hareketle müfrezenin Serpol'a çekilme mecburiyeti ortaya çıkmış ve bu ricat harekâtı hadisesiz olarak gerçekleştirilmiştir. Ancak Serpol düşman tahrikâtlarının artmasına uygun bir zemin oluşturmaktadır. Ayrıca üstün Avrupalı kıtalar nezaretinde sevk ve idare edilen kuvvetlere karşı müdafaaya pek de müsait değildir. Bu bakımdan müfreze yeni kuvvetler gönderildiği takdirde Kasr-ı Şirin civarında daha müsait bir bölgeye çekilmek zaruriyetinin ortaya çıkacaktır.

Tam donanımlı bir tabur Türk kuvveti ile düşman tahrikâtını ve tecavüzünü engellemek ve hala Türklerle birlikte hareket eden Sene aşiretleri ile bir kısım Kelhor aşiretini tekrar düşman aleyhine başarıyla sevk etmek ve

böylece Irak hududunun İran içinden ve Irak'tan güvenliğini sağlamak mümkün ve gereklidir.

Başkumandan Vekili Enver Paşa, cevaben Hüseyin Rauf Bey'e gönderdiği telgrafta¹²⁶; Konsolos Şunuman ve ateşemiliter Kont Kanitz'in Türk menfaatleri aleyhindeki faaliyetlerinin engellenmesine dair gerekli kişilerin ihtar edildiğini ifade etmiştir. Ayrıca Serpol'dan Kasr-ı Şirin'e çekilmenin gerekli olup olmadığına Hüseyin Rauf Bey'in bulunduğu yerden daha iyi karar verebileceğini belirtmiş ve kendisine kalırsa mecbur olmadıkça çekilmemeleri gerektiğini de ilave etmiştir. Enver Paşa, Hüseyin Rauf Bey'in talebi olan bir tabur askerin gönderilmesinin mümkün olmadığını, fakat hasta durumdaki askerlerin değiştirilmesini ve sevk olunan iki yüz asker ulaşınca kadar müfrezenin Hanikin hudut askerleri ile takviye edilmesi hususunu Irak kumandanlığına tekrar yazdığını belirtmiştir.

Enver Paşa, geri çekilme konusuna gerekli olmadıkça taraftar olmadığını ifade etmekle birlikte, müfrezenin bulunduğu Serpol'dan daha da geriye çekilmesini gerektirecek her türlü çatışma ortamını engellemek amacıyla Tahran sefareti vasıtasıyla İran hükümeti nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Bu konuda Tahran Sefareti'ne bir telgraf¹²⁷ göndererek Rus ve İngiliz taraftarı Demokratların ve Sencabilerin taarruzlarıyla yapılan ve bunların mağlubiyetiyle neticelenen ikinci Kirind Muharebesi'nden sonra Hüseyin Rauf Bey'in müdafaa hattı oluşturmuş iken, Osmanlı Devleti'nin İran'la dostane bir ilişki içinde olmak ve İttihat-ı İslâm siyasetini sürdürmek arzusuyla Hüseyin Rauf Bey'e Osmanlı hududuna doğru geri çekilme emri verdiğini ve müfrezenin şu an Serpol'da olduğunu belirtmiştir. Daha sonra da İran hükümetine iletilmesi için Osmanlı Devleti düşmanlarının telkinatıyla hareket etmekte olan aşireti teskin ve Osmanlı Devleti'nin bu teşebbüsüne yardımcı olunmaz ve halen pek de Osmanlı lehine olmayan siyasete devam edilirse ileri harekâtı tekrarlama zaruriyetinin ortaya çıkacağı uyarısı yapılmıştır.

¹²⁶ K. 195, D. 250-825, F. 002-5.

¹²⁷ K. 195, D. 250-825, F. 002-4.

Enver Paşa'nın geri çekilmesini uygun bulmadığı, İran hükümeti'ne karşı bir koz olarak kullanmaya çalıştığı ve türlü nedenlerle kuruluş amacından bir hayli uzaklaşan müfrezenin akıbeti hakkında Osmanlı Devleti'nin bölgedeki komutan ve memurlarının ortak bir tutum içinde olmadığı Irak ve Havalisi Kumandanı Nurettin'in, Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderdiği, Hüseyin Rauf Bey müfrezesinin çekilmesi ve sonrasına dair kendi görüşlerini ve taleplerini içeren 16 Haziran 1331 (29 Haziran 1915) tarihinde telgrafta¹²⁸ da açıkça görülmektedir. Bu telgrafa göre; Irak ve Havalisi Kumandanı Nurettin, Hüseyin Rauf Bey'in sahip olduğu kuvvetlerle hal-i hazırdaki vaziyeti daha fazla sürdürmeyi mümkün görmediği yönündeki ifadesine dikkat çekmekmiş ve Hüseyin Rauf Bey'in bu kuvvetle düşmanı mağlup etmek şöyle dursun, İran dâhilinde bile kalamayacağını vurgulamıştır. Ayrıca müfrezenin iki yüz kişiyle takviyesinin yoldaki ikmal askerlerinin ulaşmasına ve bir de zamana bağlı olmasına rağmen, müfrezenin takviye edilse dahi civardaki aşiretlerle müfreze arasındaki ihtilâftan dolayı mevkillerini muhafaza etmelerinin çok zor olacağını belirtmiştir. Ayrıca müfrezenin çarpışarak mağluben geri çekilmeye mecbur olmaktansa uygun bir sukunet ortamında Hanikin civarında hududa çekilerek İran'dan gelecek saldırıyı durdurmasını daha faydalı gördüğünü ifade etmiştir. Irak ve Havalisi Kumandanı Nurettin, bu düşüncesinin gerekçesi olarak ta Necef'ten başlayıp Bağdat'a kadar sirayet eden kargaşa halinin giderek Şiilik meselesi haline girmeye başlamasını göstermiştir.

Irak ve Havalisi Kumandanı Nurettin, Irak'ın ve Türk ordusunun selameti için Bağdat şehri civarında asayişin sürdürülmesinin son derece önemli olduğundan İran'da bulunmasıyla bu güne kadar hiçbir faydası olmayan Hüseyin Rauf Bey müfrezesinin Hanikin'e çekilmesinin bu açıdan dahi gerekli olduğunu, Hüseyin Rauf Bey'in faaliyetlerini bölgedeki Türk menfaatleri açısından zararlı bulduğunu ifade ederek bu bakımdan müfrezenin kendi emrine verilmesine müsaade edilmesini talep etmiştir

¹²⁸ K. 195, D. 250-825, F. 004.

Tahran Ateşemiliteri Ömer Fevzi Bey ise, Hanikin vasıtasıyla Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderdiği bir telgrafta¹²⁹ Irak ve Havalisi Kumandanı Nurettin Bey'in düşüncelerinden farklı olarak müfrezenin sınıra çekilmesi konusunu mühim bazı şartlar karşılığında bölgede Türklere muhalif olan İran aşiretleri ile halletmek üzere olduğunu belirtmektedir.

Ömer Fevzi Bey, en önemli şartın ise İran dâhilindeki Türk harekâtının emniyeti ve huduttaki Türk birliklerinin ve aşiretlerinin yağma ve saldırıdan korunması olduğunu ifade etmiş ve bunun hem Osmanlı hem de Alman menfaatlerine uygun olduğunu belirtmiştir. Bu bakımdan müfrezenin geri çekilmesi hususunun meşru bir takım sebeplere dayandırıcaya kadar ertelenmesini istemiştir. Zira müfrezenin herhangi bir sebebe dayanmadan geri çekilmesi halinde bölgedeki muhalif İran aşiretlerinin bu durumu Türk kuvvetlerinin acziyeti olarak anlayabilecek kadar hayalperest olduklarını, zaten ortamında Alman, Rus ve İngilizler için böyle bir olayı abartmak için elverişli olduğunu vurgulamıştır.

Enver Paşa'nın uyarılarına ve başta Sencabiler olmak üzere İran aşiretlerinin Türk kuvvetlerine karşı gösterdiği hasmane tutuma rağmen İran hükümetinin Rus ve İngilizler'in menfaatlerine uygun şekilde bunları önlemeye dair herhangi bir girişimde bulunmaması üzerine Hüseyin Rauf Bey tarafından İran'ın güney bölgesinde bulunan ve Osmanlı Devleti'ne yakınlığıyla bilinen bazı aşiret reislerinin yardımına başvurulması fikri ileri sürülmüştür. 16 Haziran 1331 (29 Haziran 1915) tarihinde Kirind'den Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderilen dört maddelik bir telgrafta¹³⁰ hali hazırdaki durumun nedenleri hakkında değerlendirmeler yapılarak son maddede de söz konusu güney İran aşiretleriyle ilgili planın uygulanması hakkında Başkumandanlık Vekâleti'nden görüş sorulmuştur. Bu telgrafa göre;

1. Tamamıyla Rus ve İngiliz tesiri altında ve Osmanlı Devleti'ne her türlü kötülüğü yapacak ve özellikle Türklere yakın olan güney İran aşiretlerini

¹²⁹ K. 195, D. 250-825, F. 015-9.

¹³⁰ K. 195, D. 250-825, F. 003.

yalan ve hile ile her an Türkler aleyhine çevirecek ortamı hazırlamaktan geri kalmayan İran hükümetinin cür'et-i hainanesi gittikçe artmaktadır.

2. Kirmanşah'daki Alman memurlarının da müsaade ve himayesini elde eden ve Türklerle her türlü kötülüğü yapan Rus ve İngiliz partisi Demokratların bütün mıntikalardaki aşiretler arasında Türkler'e karşı isyan çıkarmak için etkili faaliyetleri özellikle Şunuman ve Kont Kanitz'in son zamanlardaki yardımlarıyla iki katına çıkmıştır.

3. Türklerin, İran'da Almanlarla karşılaşmadan önce bu bölgedeki aşiretler üzerinde büyük bir nüfuzu ve etkisi varken şimdi Almanlar Doğu siyasetini kesinlikle ellerinde tutmak istedikleri için İran'daki Türk düşmanlarını himaye etmektedirler. Ayrıca Türk dostlarını da onlardan ayırarak kendi yanlarına çekmektedirler. Kirmanşah bölgesinde Rus ve İngilizler'in tahrikiyle hareket eden aşiretlerin sebep olduğu tehlike ortadan kaldırılmışken, müttefik perdesi altında daha büyük bir muharip tehlike ve hıyanet Irak'ın doğu hududunda günden güne büyümektedir.

4. Osmanlı Devleti Tahran Sefareti İran hükümetine ciddi bir etki yapmaktan aciz bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin Tahran hükümetine karşı kullanabileceği tek tehdit Türklerle yakın olan Salar ed-Devle¹³¹'dir. Osmanlı hududundaki güney İran Sünni ve Şii Kürt aşiretleri arasında Salar ed-Devle'nin önemli bir nüfuzu vardır. Osmanlı Devleti'nin Serpol'a vaktinde bir kuvvet göndermesi mümkün olmazsa İran hükümetinin Osmanlı topraklarına tecavüz etmeye dair hazırladığı tertibatı yıkmak ve Sünni ve Şii Kürt aşiretlerini İran hükümeti aleyhinde sevk ve tahrik etmek üzere Salar ed-Devle'nin bir an evvel Serpol'a gönderilmesine müsaade buyurulması gerekmektedir.

Hüseyin Rauf Bey'in görüş ve taleplerine cevaben 21 Haziran 1331 (4 Temmuz 1915) tarihinde Başkumandanlık Vekâleti'nden Bağdat vasıtasıyla gönderilen telgrafta; ¹³² İran hükümetinin Türklerle daha yakın olmasına dair

¹³¹ Salar ed-Devle; Güney İran'da daha çok göçebe olarak yaşayan ve Türk aşiretlerinden olan Kaşkayların reisidir.

¹³² K. 195, D. 250-825, F. 003-5.

daha fazla gayret göstermesi için Tahran sefirine gerekli ikazın yapıldığı ifade edilmiştir. Ayrıca İran'daki Alman memurlarının Türklerin faaliyetlerini engelleyen davranışlarının önüne geçileceği de belirtilmiştir.

Buna ilave olarak, Salar ed-Devle'nin henüz Serpol'a gelmesi için erken olduğu ve bu talebin uygun bulunmadığı ifade edilmiştir.

Hüseyin Rauf Bey'in Başkumandanlık Vekâleti'ne 16 Haziran 1331 (29 Haziran 1915) tarihinde Tahran Sefareti'nin İran hükümeti üzerinde etkili olamadığına dair gönderdiği telgraf üzerine Başkumandanlık Vekâleti Tahran Sefareti'ne İran hükümeti nezdinde girişilecek teşebbüse dair bir telgraf¹³³ göndermiştir. Bu telgrafta İranlıların, Ruslar ve İngilizler aleyhine ilan-ı harb etme zamanının geldiği belirtilerek İran dâhilinde hemen hemen hiç Rus kıtası kalmamak üzere hepsinin Osmanlı orduları karşısına, Van bölgesine çekildiği ifade edilmiş ve bu durumda İranlıların az bir gayretle Rusları İran'da arkadan çevirerek mağlup edeceği vurgulanmıştır. Daha sonra da Ruslar'ın Galiçya'da uğradıkları mağlubiyetlere dikkat çekilmiş ve Ruslar'ın uğradıkları felaketi tamamlamak üzere Alman ve Avusturyalıların yeniden saldırıya geçtikleri heberi verilmiştir.

Telgrafın devamında ise, Tahran Sefareti'nden İran hükümeti ile gerekli görüşmeleri yaparak, İran'ın bütün kuvvetleriyle ve aşiretlerle Rus ve İngilizler'e karşı savaş ilan etmelerinin temin edilmesi istenmiştir. Şayet İran hükümeti bu fırsattan istifade edemez ve ilân-ı harbi erteleme yoluna giderse o halde resmen tarafsız kalmakla beraber aşiretlere gizlice emir vererek Osmanlı Devleti'yle beraber hareket etmelerinin temini istenmiştir.

İran'ın takip ettiği tarafsızlık siyasetinin Türk düşmanlarının siyasi ve askeri başarılarını arttırdığını, mağlubiyetlerini sınırladığını belirten Başkumandanlık Vekâleti, Türklere muhalif olan İran aşiretlerinin Türklerle beraber hareket etmeleri için İran hükümetinden bir tebliğ yapılırsa sınırdaki aşiretlerin Hüseyin Rauf Bey'e güçlük çıkartmayacağını bildirmiştir.

Başkumandanlık Vekâleti'nden Tahran Sefareti'ne gönderilen, 19 Haziran 1331 (2 Temmuz 1915) tarihli şifre telgrafa cevap olduğu belirtilen ve

¹³³ K. 195, D. 250-825, F. 006.

İran hükümetinin bir an evvel Türklerin yanında savaşa girmesi için uygulanacak siyaseti belirmeye dair olduğu anlaşılan telgrafta;¹³⁴ Serpol'da olan Hüseyin Rauf Bey müfrezesinin sınıra çekilmesi için henüz bir emir verilmediği, müttefiklerin Varşova ve havalisini bugün yarın ele geçirmesi beklendiğinden ve Ruslara karşı Van Gölü kuzeyindeki Türk taarruzunun da başarıyla sürmesi sebebiyle gelişmelerin sevindirici olmasından bahsedilerek Hüseyin Rauf Bey müfrezesinin Hanikin'e çekilmesinin uygun bulunmadığı ifade edilmiştir. Başkumandanlık Vekâleti söz konusu telgrafta, Tahran Sefareti vasıtasıyla İran hükümeti'ne bir mesaj göndermiştir. Bu mesajda Ruslar'a karşı Van gölü kuzeyinden başlatılan taarruz nedeniyle İran içinde bulunan Rus askerlerinin Türk birliklerinin karşısına çekildiği ve bunun İran'ın menfaatine olduğunu belirtmiştir. Ayrıca İran'ın bu fırsattan istifade ederek Rus ve İngilizlere karşı Türklerin yanında savaşa girmesini istemiştir.

Alman ve Avusturya'nın Galiçya cephesinden Türklerin de Van Gölü bölgesinden Ruslara karşı iki yönde taarruza geçmesi üzerine Osmanlı Devleti bu dönemde İran'ın da savaşa girerek, Kuzey İran'dan muhtemel bir ileri harekâtla Rusları iki ateş arasına bırakmayı planlamıştır. Bu bakımdan İran'ın savaşa girmesi için İran hükümeti üzerinde baskı arttırılmış, savaşa girmesi halinde özellikle silah ve cephane bakımından da İran'a yardım edileceği vaat edilmiştir. Başkumandanlık Vekâleti, İran'a yapılacak muhtemel bir yardım için ilk etapta İran içindeki Türk kuvvetlerine ait cephanelerden bir bölümünü vermeyi düşünmüştür. Tahran Sefareti'ne bir telgraf¹³⁵ gönderilerek İran içinde Türk birliklerine ait top, tüfenk, makineli tüfenk, adedinin, cinsinin, çapının bildirilmesi istenmiştir. Daha sonra Başkumandanlık Vekâleti'nden Bağdat Vilayeti vasıtasıyla Tahran Ateşemiliteri Ömer Fevzi Bey'e gönderilen bir telgrafta¹³⁶ İran'a ilk aşamada bin küçük ceyil mavzer ile iki bin Alman tufengi ve bunlara yetecek cephane gönderdiği, kalan silahların da peyderpey gönderileceği bildirilmiştir. Ruslar

¹³⁴ K. 195, D. 250-825, F.006-1.

¹³⁵ K. 195, D. 250-825, F. 008.

¹³⁶ K. 195, D.250-825, F. 008-1.

ve İngilizler, bu dönemde Türk-İran yakınlaşmasını engellemek için özellikle Kirmanşah bölgesindeki aşiretlerle Türkler arasında bir süredir devam eden ihtilafı daha da şiddetlendirmeye çalışmışlardır. Rus ve İngilizler, Hüseyin Rauf Bey müfrezesinin Serpol'a yerleşmesinden rahatsız olmuşlar ve bu dönemde faaliyetlerini Kirmanşah bölgesinde yoğunlaştırmışlardır. Hüseyin Rauf Bey'in Kirmanşah Şehbenderinden elde ettiği istihbarata göre;¹³⁷ Rus ve İngiliz Konsolosları, banka müdürleri, on beşi Rus ve iki yüzü İran Kazağı muhafazasında Kirmanşah'a doğru gelmektedirler. Muhtemelen İran aşiretlerini Türk müfrezesine karşı kışkırtmaya çalışacaklardır. Söz konusu gelişmeler yaşanırken Hüseyin Rauf Bey, Başkumandanlık Vekâleti'ne Kirind savaşlarına sebebiyet verdiği ve Türklere karşı savaşan İran aşiretlerini desteklediği ve tarafsızlık siyasetine zarar verdiği gerekçesiyle birkaç günden beri İran milletvekillerinin yoğun eleştirisine maruz kalan Ayn ed-Devle kabinesinin istifaya mecbur olduğu istihbaratını göndermiştir.¹³⁸ Bu gelişme üzerine Başkumandanlık Vekâleti harekete geçerek, Tahran Sefareti'nden Kirmanşah'a bir an evvel Osmanlı Devleti lehine çalışabilecek bir vali tayin ettirilmesi, Kirmanşah'a doğru gelmekte olan ve içinde Rus ve İngiliz konsolos ve banka müdürlerinin de bulunduğu bahsi geçen birliğin durdurulması ve Kirmanşah bölgesindeki aşiretlerin Osmanlı lehine hareket etmelerini sağlayacak teşebbüslerin yeni İran hükümeti nezdinde gerçekleştirilmesini istemiştir. Hüseyin Rauf Bey'e de müfrezenin Serpol'dan daha geriye Türk sınırına çekilmesi teklifinin büyük bir saldırı karşısında mağlup olunabileceği endişesiyle uygun bulunmadığı tekrar bildirilmiştir. Ayrıca İran'daki kabine değişikliğine atıfta bulunularak yeni kurulan Müstevfi el-Memâlikkabinesinin Osmanlı Devleti'ne taraf olduğu, bunun için müfrezenin sınıra çekilmesine gerek kalmayacağı ifade edilmiştir.¹³⁹

¹³⁷ K. 195, D. 250-825, F. 007.

¹³⁸ K. 195, D. 814-824, F. 012.

¹³⁹ K. 195, D. 250-825, F. 009.

Müstevfi el-Memâlik kabinesinin iş başına geçmesi, doğu politikasına dair bir süredir mevcut olan Türk-Alman ihtilâfının giderilmesi için kısmen daha uygun bir ortam oluşturmuştur.

Söz konusu gelişmenin yanında, Rus ve İngilizler'in İran'daki her türlü gücünü ortadan kaldırmak düşüncesinin iki ülkede de hâkim olması sebebiyle, Tahran ateşemiliteri Ömer Fevzi Bey ile Alman, Tahran ateşemiliteri Kont Kanitz, Serpol'da görüşüp ortak amaca ulaşmak için yapılması gerekli olan hususlarda mutabakata varmışlardır. Bu anlaşmaya göre¹⁴⁰;

1. Kirmanşah'a uygun bir vali tayin ettirilecektir. Bu valinin aynı zamanda müttefik Türk ve İran kuvvetlerinin de kumandasını üstlenebilecek kadar başarılı bir İranlı olmasına çalışılacaktır.

2. Diğer İran vilayetleri valilerinin de her ne suretle olursa olsun Türk-Alman lehine çalışması sağlanacak, mümkün olmazsa, Türk-Alman taraftarı yeni valiler tayin ettirilecektir.

3. Hüseyin Rauf Bey, Başkumandanlık Vekâleti Celilesi'nden acilen İran içinde ilerlemek için izin isteyecektir. Amaç; İran jandarmasıyla teşrik-i mesai etmek bu suretle İran toprağındaki Rus ve İngiliz kuvvetler aleyhinde İran valilerinin kumandasında Türk-İran müttefik kuvvetleri ile bir müdafaa kuvveti oluşturmaktır. Ancak Hüseyin Rauf Bey'in hareketinin güvenliği açısından, İran içlerinde ilerleme işi, dâhil olunacak bölgelerdeki aşiret ileri gelenlerini kefil olarak karargâhta toplamak ve orada tutmak şartıyla gerçekleştirilecektir.¹⁴¹

4. Bu müttefik teşkilattan maksat Türk kuvvetiyle, İran'ın mevcut kuvvetlerinin takviye edilerek bu şekilde Rus ve İngiliz kuvvetlerine karşı savaşabilecek bir hale getirilmesidir. Bu anlaşmanın birinci maddesi Osmanlı ve Alman sefaretlerine arz edilmiştir. Hem Alman, hem de Osmanlı Devleti'nin de birinci ve ikinci maddelerin icrası için sefaretlere tebliği rica

¹⁴⁰ K. 195, D. 250-825, F. 009-1.

¹⁴¹ K. 195, D. 250-825, F. 009-2.

edilmiştir. Üçüncü maddenin icrası ise Kont Kanitz tarafından para kuvvetiyle veya siyasi yollarla temin edilmek üzere üstlenilmiştir.

Hüseyin Rauf Bey, söz konusu anlaşmayla Almanların doğuda tek başına iş yapmak arzusundan vazgeçtiklerini ifade ederek, İran dâhilinde Almanlarla müttefik iş yapmak için Başkumandanlık Vekâleti'nden kendisine şimdiden müsaade ve yetki verilmesini talep etmiştir.¹⁴² Ayrıca elindeki bir tabur kadar kuvvetin önemli bir bölümünü oluşturan Irak'lı gönüllü aşiret birliklerin sürekli firar ettiklerini, firara teşebbüs edenlerin en şiddetli cezalara çarptırılmasına rağmen hududa yakın olan İran aşiretleri ile firari aşiretlerin akraba olması ve aşiret örf ve adetlerine göre her türlü yardımı görmeleri sebebiyle firarların önünün alınamadığını, elinde güvenilir kuvvet olarak yüz kadar Türk askeriyle birkaç Çerkez'in bulunduğunu¹⁴³ belirterek her ihtimale karşı Bağdat'a gelecek olan askerlerden güvenilir bir taburun kendi emrine gönderilmesini istemiştir.

Tahran ateşemiliteri Ömer Fevzi Bey'de Başkumandanlık Vekaleti'ne gönderdiği 23 Ağustos 1331 (5 Eylül 1915) tarihli telgrafta¹⁴⁴ Almanların İran işlerindeki tutumlarına dair söz konusu değişikliğe dikkat çekmiştir. Almanların, İran'da Rus ve İngiliz tehlikesinin önünü kesmek ve düşman asker ve memurlarını dışarıya atabilmek için bu dönemde İran'ı mutlaka savaşa sokmaya çalıştıkların belirten Ömer Fevzi Bey, Almanların İran'ı bir emr-i vaki ile savaşa dâhil etmenin yollarını aradıklarını ifade etmiştir. Ömer Fevzi Bey, Almanların İran'ı savaşa sokmak için İran Jandarmalarına Rus taraftarı aşiretler tarafından kuzeyde, güneyde ve Reşt'te üç mevkide meydana gelen saldırıları kullanmayı planladıklarını belirtmiştir. Ömer Fevzi Bey'in ifade ettiğine göre; Almanlar, İran Jandarmalarının, Rus aleyhtarı aşiretlerle takviyesi halinde Ruslar'ın da kendi birlikleriyle işbirliği yaptığı aşiretlere yardıma geleceğine ve böylece savaş halinin kendi kendine ortaya

¹⁴² K. 195, D. 250-825, F. 009-3.

¹⁴³ K. 195, D. 814-824, F. 012.

¹⁴⁴ K. 195, D. 250-825, F. 009-3.

çıkacağına inanmaktadırlar. Ancak İran'ın bu plana ne kadar yardım edeceği de bilinmemektedir.

Ömer Fevzi Bey'in ifadesine göre; bu telgrafın gönderildiği günün gecesinde, daha önce Hüseyin Rauf Bey Müfrezesi'nden ayrılan Alman Heyeti'nin başındaki Binbaşı Klayn, kendisine Alman ateşemiliteri ile birlikte üçünün İran Harp Nezareti emrine girmesini teklif etmiştir.

Yeni İran kabinesinin Türk-Alman ittifakıyla daha fazla işbirliği yapmasına bağlı olarak ateşemiliter Ömer Fevzi Bey, İran hükümetinin Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa girmesi yolunda girişimlerini arttırmış ve Hüseyin Rauf Bey'e İranlılarla uzlaşmanın sağlanmak üzere olduğu haberini vererek bu görüşmeler sonuç buluncaya kadar düşmanlara hiçbir şey hissettirmemek ve Osmanlı hududu civarındaki aşiretleri düşman tahrikâtından kurtarmak için Sencabilerin yaklaşan kış sebebiyle Osmanlı hududu civarındaki kışlıklarına dönmesine müsaade edilmesini, bunun için Türk kuvvetlerinin geçici olarak hududa çekilmesini talep etmiştir. Hüseyin Rauf Bey, söz konusu taleple ilgili düşüncelerini ifade etmek için Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderdiği telgrafta¹⁴⁵ kendisiyle bir aydan beri işbirliği yapan aşiretlerin düşman olan Sencabilerle komşu olduğunu, şayet müfreze Osmanlı dâhiline çekilirse hâlâ İngiliz taraftarlığı yapan ve Hamedan'daki düşmanlar tarafından kendilerine mühimmat gönderilen Sencabilerin Türklerle işbirliği yapan aşiretlere saldıracağını, bu durum karşısından Türk kuvvetlerinin müttefikleri aşiretleri korumak durumunda kalacağını ve böylece İran aşiretleriyle yeniden çatışma çıkacağını belirtmiştir. Bu durumu önlemek için bazı Sencabi önde gelenlerinin -İran'ın savaştaki durumunun belli olmasına kadar- Kas-ı Şirin bölgesine sokulmamasının en iyi yol olacağını ifade etmiş ve Ömer Fevzi Bey'in Osmanlı dâhiline çekilme önerisine karşı çıkmıştır.

Uzun süredir İran topraklarında, sınırına yakın Serpol bölgesinde bulunan Hüseyin Rauf Bey müfrezesinin geri çekilmesi ile ilgili bir süredir devam eden tartışmalar, Başkumandanlık Vekâleti'nden Bağdat vasıtasıyla

¹⁴⁵ K. 195, D. 250-825, F. 016.

Irak ve Havalisi Kumandanlığı'na ve Binbaşı Hüseyin Rauf Bey'e İsmet (İnönü) imzasıyla gönderilen bir telgrafla¹⁴⁶ sona ermiştir. Bu telgrafta ifade edildiğine göre; Hüseyin Rauf Bey Afganistan Ateşemiliterliği'ne atanmış fakat belge üzerindeki bu ifade daha sonra çizilerek "murahhas-ı askeri" olarak tayin edilmiş ve müfreze de Irak ve Havalisi Kumandanlığı'na bağlanmıştır. Ayrıca Hüseyin Rauf Bey'den bir an önce İran'ın tahliye edilmesi ve müfrezenin Osmanlı topraklarına çekilmesi istenmiş, fakat İran'dan bir saldırının beklenmemesine rağmen siyasi sebeplerden dolayı bir müddet daha hudutta bir müfrezenin bulundurulmasının faydalı olacağı belirtilmiştir. Hüseyin Rauf Bey'e hitaben de mevcut durumun İran arazisinin tahliye edilmesini ve müfrezenin hududa çekilmesini gerektirdiği, bundan böyle müfrezenin Irak'a bağlı olacağı, kendisinin (önce Afganistan ateşemiliterliğine, daha sonra çizilerek) "murahha-ı askerliğine" tayin edildiği, Tahran sefiriyle temasa geçerek bir an evvel yeni görevi için yola çıkmasının gerekli görüldüğü, fevkalade sefir sıfatıyla Afganistan'a gönderilen Abdullah Bey ve beraberindekilerin Sene'den hareket ettiği, ya bu heyetle ya da bağımsız olarak görev yerine hareketin kendi takdirine bırakıldığı, şimdiye kadar İran dâhilindeki faaliyetlerinden memnun olunduğu, görevini şeref ve muvaffakiyetle yapmış olduğu ifade edilmiştir. Bunun üzerine Hüseyin Rauf Bey, 10 Eylül 1331 (23 Eylül 1915) tarihinde kendisine verilen emir gereğince müfrezenin tamamen İran'dan çekilerek 10 Eylül (23 Eylül) sabahı hiçbir olumsuz gelişme olmadan Hanikin'e ulaştığını bildiren telgrafı¹⁴⁷ Başkumandanlık Vekâleti'ne göndermiştir. Irak kumandanı Nurettin de Rauf Bey'in Hanikin'e çekildiğini Başkumandanlık Vekâleti'ne bildirmiştir.¹⁴⁸

¹⁴⁶ K. 195, D. 250-825, F. 015-7.

¹⁴⁷ K. 195, D. 814-824, F. 023.

¹⁴⁸ K. 195, D. 814-824, F. 020-01.

2.1.2. Ömer Fevzi Bey'in, Hüseyin Rauf Bey Müfrezesi'nin İran Hükümeti Emrine Verilmesi Konusundaki Önerisi

Başkumandanlık Vekâleti'nden Tahran Sefareti'ne 23 Haziran 1331 (6 Temmuz 1915) tarihinde gönderilen telgrafta¹⁴⁹ İran dâhilinde Rus ve İngilizler tarafından Osmanlı Devleti'ne karşı devam eden askeri faaliyetlerden bahsedilerek bunlara karşı harekete geçmenin kaçınılmaz olduğu belirtilmiştir. Ancak hali hazırda Türk kuvvetlerinin İran'dan çekildiği için Rus ve İngilizlere karşı yapılacak yeni bir harekât yüzünden, İran hükümeti'nin bir kez daha Osmanlı Devleti'ne düşman olmaması için sefaretin hükümete gerekli ikazı yapmasını ve şunları teklif edilmesini istemiştir;

“İran Hükümeti Kirmanşah'a bir vali veya kumandan göndersin ve Osmanlı devlerinin o civarda faaliyet gösterecek askeri birliği (Hüseyin Rauf Bey müfrezesi) de bu İran kumandanı emrinde bulunsun. Osmanlı Devleti bu İran kumandanı emrine subay versin. Böylece İran'da, İran kumandanı emrinde hem İran birliği hem Osmanlı birliği bulunsun. Bu iki birlik Rus ve İngilizlere karşı birlikte hareket etsin.”

Başkumandanlık Vekâleti, bu girişim hakkında Serpol'da bulunan Binbaşı Ömer Fevzi Bey'e de bilgi verilmesini istemiş ve talep aynı gün yerine getirilmiştir. Ancak Ömer Fevzi Bey Başkumandanlık Vekâleti'ne 3 Haziran 1331 (16 Haziran 1915) tarihli gönderdiği telgrafta¹⁵⁰, söz konusu plandan daha farklı olarak Hüseyin Rauf Bey'in Irak Kumandanlığı emrine girmeyi istememesi ve bölgedeki Almanlarla anlaşamaması sebebiyle işten çekilmek istediğinden bahsederek, aslında bu müfrezenin başına Hüseyin Rauf Bey'in getirilmediği, Hüseyin Rauf Bey'in özel görevine ulaşmak için müfrezenin vasıta olduğuna dikkat çekmiştir. Ancak malum sebeplerden buna izin verilmediğini ifade eden Ömer Fevzi Bey, şimdiki halde Hüseyin Rauf Bey'in geri dönmesi veyahut İran Şahı nezdine yaver-i haslık veya

¹⁴⁹ K. 195, D. 250-825, F. 013-1.

¹⁵⁰ K. 195, D. 250-825, F. 015-05.

Afgan Emiri nezdine mûsafir-i haslık gibi memuriyetlerle esas görevini sürdürme kararının Başkumandanlık Vekâleti'nin uhdesinde olduğunu belirtmiştir. Daha sonra da İran'da bulunan ve Şah ve Hükümet üzerinde büyük nüfuzu olan diğer ülke memurlarının faaliyetlerine dikkat çekerek bunların gücünün öncelikle maddi bir kuvvete dayandığını belirtilmiş, para karşılığında İran aşiretlerini yönlendirebildiklerini, kendi subayları emrinde İran'da askeri birlikler oluşturabildiklerini, hatta icabında kendi kıtalarıyla İran'a girerek, İran içindeki düşmanlarına karşı savaşılabildiklerini ve kendi istediklerini yaptırmak için İran hükümetine karşı dahi bunları kullanabildiklerini ifade etmiştir. Söz konusu yabancı güçlerin İran hükümetinin askeri gücünü azalttıklarını belirten Ömer Fevzi Bey, İran'da yabancılara ait olan teşkilatlara örnek olarak, Kuzey İran'daki Rus ve Güney İran'daki İngiliz kuvvetlerinden başka Rus subaylarının emri altında bulunan İran Kazaklarını, İngiliz subayları emrindeki İranlı kıtaat ve Almanların para karşılığında oluşturdukları birlikleri ve Almanların ele geçirdiği İran Jandarmalarını göstermiştir. Bu açıklamalardan sonra İran'ın dostu ve komşusu olan Osmanlı Devleti'nin de İran'da bir askeri kuvvetinin bulunması zamanının geldiğini, yedi aydır çalışarak önemli bir askeri güç haline gelen Hüseyin Rauf Bey Müfrezesi'nin bu amaçla kullanılabileceğini, iyi bir şekilde düzenlenmesi şartıyla ilerde İran ordusunun kurulmasına dahi temel teşkil edebileceğini ve bu suretle İran'ın minnettarlığının kazanılarak bundan istifade edilebileceğini vurgulamıştır. Ömer Fevzi Bey'e göre Rusya, İngiltere ve Almanya İran üzerinde iktisadi açıdan etkili bir nüfuza sahiptir. Osmanlı Devleti de İran'ın ordusunu yetiştirmek suretiyle İran'da nüfuz elde etmelidir. Aksi takdirde Türk kuvvetleri İran'da faydasız bir durumda kalacaktır. Bu bakımdan Hüseyin Rauf Bey müfrezesi, Hüseyin Rauf Bey başından ayrılrsa dahi İran'a tahsis edilerek hududda bırakılmalıdır.

2.2. Abdullah Bey'in İran'daki Faaliyetleri

Eski İzmir mebusu olan ve tüm İslâm coğrafyasında olduğu gibi İran ve Afganistanda da yürütülen İttihat-ı İslâm siyasetinin önemli temsilcilerinden olan Abdullah Bey¹⁵¹, Arapça ve Farsça lisanı bilmesinin de etkisiyle Afganistan'ı cihada teşvik etmek için Afganistan fevkalade sefiri olarak atanmış ve Osmanlı Halifesi'nin name-i mahsususu seyf-i murassası¹⁵² ve Afgan Emiri Habibullah'a verilecek hediyelerle birlikte ve beraberinde önemli miktarda para ile Afganistan'a gitmek üzere İran'a doğru yola çıkmıştır. Ancak Abdullah Bey, İran'daki savaş koşulları nedeniyle Afganistan'a ulaşamamıştır. Bunda Türk-Alman ittifakının Afganistan'a ve Hindistan'a dair girişimlerinin bölgedeki çıkarları açısından son derece tehlikeli olduğunu bilen İngiltere'nin ve Rusya'nın Afganistan'a ulaşmak için İran'da olan gizli heyetlerin önünü kesmeye çalışması etkili olmuştur.

Abdullah Bey'le birlikte Afganistan'a gitmek için yola çıkanlar arasında ihtilâf çıkmıştır. Abdullah Bey'in Musul Vilayeti'ne gönderdiği ve Harbiye Nezareti'yle, Hariciye Nezareti'ne bildirilmesini istediği bir telgrafta¹⁵³ Harbiye Nezareti'nin kendisine gösterdiği yolu takip etmek istemeyerek gece gündüz ortaya çıkardığı ihtilâflar nedeniyle heyetten ayrılmak isteyen ancak sorun çıkarmamak için üzerine gidilmeyen Süleyman Paşa'nın Kirmanşah istikametinde hareket eden Hüseyin Rauf Bey'e katılmayı bahane ederek Musul'da iki oğluyla birlikte heyetten ayrıldığı ifade edilmiştir. Abdullah Bey, bu durumun isabet olduğunu, Süleymaniye üzerinden gitmek istenen coğrafyaya sükûnet içinde ulaşmanın imkânsız olduğunu, Süleymaniye'ye ulaştıktan sonra durumun daha iyi anlaşılacağını ve buradan yola devam etmenin mümkün olacağını belirtmiştir.

¹⁵¹ Eski İzmir mebusu Abdullah Bey'in İttihat-ı İslâm'a dair *Sebilül Reşat* mecmuasında yayınlanmış bir makalesi vardır. Söz konusu makale için bkz., *Sebilül Reşat, İttihat-ı İslâm*, 22 Kanun-u Sani 1330 (4 Şubat 1915).

¹⁵² Sadık Sarısaman, a.g.t, s. 24.

¹⁵³ K. 1845, D. 75, F. 001-023.

Heyet Musul'da bulunduğu sırada Abdullah Bey İran içerisinde yolların emniyetsiz olduğuna ve bazı aşiretlerle Türk kuvvetleri arasında çatışma olduğuna dair aldığı istihbarat üzerine Afgan Emirine hediye edilmek için beraberinde getirdiği Kur'an-ı Kerim ve murassa kılıcı Musul Valisi Haydar Bey'e bırakmış ve bu hediyelerin fotoğraflarını yanına almıştır.¹⁵⁴

İran içerilerinde de Abdullah Bey'in yanından Afganistan Fevkalâde Sefiri Baş Kâtibi Mahmud Nedim Bey ve beraberindekiler ayrılmış ve Şubat 1330 (Şubat 1915) tarihinde Kirmanşah'a geri dönmüşler ve oradan da Bağdat'a gitmişlerdir. Abdullah Bey ise İsfahan'a ulaşmış ve kendi başlarına Afganistan'a gitmeye üzere orada bulunan Alman heyetiyle beraber İsfahan'dan hareket etmişse de bu heyetle yollarına devam etmek mümkün olmamış, onlardan ayrılarak Harem Abad yönüne dönmüştür. Bağdat Valiliği'nden 28 Şubat 1330 (13 Mart 1915) tarihli telgrafta¹⁵⁵ Abdullah Bey'in izinin bu andan sonra kaybedildiği ve kendisinin nerede olduğunun bilinmediği ifade edilmiştir. Başkumandanlık Vekâleti'nin, Abdullah Bey'in nerede olduğuna dair bilgi istemesi üzerine Hariciye Nezareti o sırada Hanikin'de bulunan Tahran Sefareti müsteşarından aldığı Abdullah Bey'in Afganistan'a gitmek üzere İsfahan'dan hareket ettiği haberlerini 2 Mart 1331 (15 Mart 1915) tarihinde Başkumandanlık Vekâletine göndermiştir.¹⁵⁶ Muhtemelen Afganistan'a gitmekle görevli olduğu halde gerek Türklere

¹⁵⁴ K.1845, D.75, F.001-027. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan bir belgeden anlaşıldığına göre; Abdullah Bey, Afgan Emiri Habibullah'a götürdüğü hediyeleri muhtemelen ilerleyen günlerde tekrar yanına alarak İran dahiline girmiştir. Çünkü İran Şah'ı Rıza Pehlevi'nin resmi taç giyme töreni sebebiyle Türkiye Cumhuriyeti Devleti de diğer ülkeler gibi bir hediye götürmeyi bakanlar kurulu kararıyla uygun bulmuş ve Tahran'a gidecek uçaklarla beraber Birinci Dünya Savaşı sırasında eski İzmir mebusu Abdullah Bey vasıtasıyla Afgan Emirine hediye edilen ancak Abdullah Bey'in görev yerine ulaşamaması sebebiyle bizzat kendisi tarafından Tahran'daki Alman Sefaretine terk edilen ve daha sonra maliye vekâletine teslim edilen murassa kılıncın hediye olarak götürülmesine karar verilmiştir. Söz konusu arşiv belgesi için bkz. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)., 18 01 01 018 28 06.

¹⁵⁵ K. 1845, D. 75, F. 001-074.

¹⁵⁶ K. 1845, D. 75, F. 001-068.

muhalif İran aşiretlerinin durumu ve gerekse İran'ın içinde bulunduğu kargaşa ortamı sebebiyle görevinden geri dönmek zorunda kalan Bağdat Vali muavini Şefik, 28 Şubat 1330 (13 Mart 1915) tarihinde gönderdiği telgrafta¹⁵⁷ Kasr-ı Şirin'e geri dönmek zorunda kaldığını belirterek, karşılaştığı zorluklardan bahsetmiş ve geri çağırılması konusunda Bağdat Vilayeti'nden beklediği emrin gelmemesi üzerine firar etmeyi dahi düşündüğünü ifade ederek; Abdullah Bey'in şu anda nerede olduğunu bilmediğini, iltihak etmek istediği Alman heyetinin dağılarak, reisinin geri dönmek niyetinde olduğunu belirtmiştir. Ayrıca mevcut ortamda İran'dan Afganistan'a ulaşmak mümkün olmasa da Türk-Alman askerlerinin İran'a müdahalesi ile ortaya çıkacak savaş ortamından yararlanarak oluşturulacak heyetlerle Afganistan'a ulaşılabileceğini dile getirmiştir.

Abdullah Bey'in İran içinde bir müddet izi kaybolduktan sonra Tahran Sefareti'nden muhtemelen Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderilen 20 Mayıs 1331 (4 Haziran 1915) tarihli telgraftan¹⁵⁸ Tahran'da olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu telgrafta Afganistan fevkalade sefiri olarak tayin edilen Abdullah Bey'in emrine birkaç memur verildiği ve Tahran'da bir takım kişileri dolaşmaya başladığı ifade edilerek söz konusu memurların kim olduğu hakkında sefaretin bilgisinin olmadığı, böyle bir heyetin İran'daki bu denli ihtiyatsız hareketlerinin düşmanların dikkatini çektiği, Abdullah Bey'in neye, kime hizmet ettiğinin sefaretçe meçhul olduğu ve Afganistan yollarının Rus ve İngilizler'in işgalinde bulunması bakımından heyetin ilerlemesinin sakıncalı olduğu ifade edilmiştir.

3 Temmuz 1332 (16 Temmuz 1916) tarihinde Tahran Sefareti Başkâtibi'nin o sırada Kirmanşah'ta bulunan ateşemiliter Ömer Fevzi Bey'e gönderdiği telgraftan¹⁵⁹ anlaşıldığına göre; Abdullah Bey Kirman'da İngiliz kumandanı casusu diye tutuklanmıştır. Abdullah Bey, Bender Buşehr'e gönderilirken Şiraz civarında aşiret kuvvetleri tarafından kurtarılarak serbest

¹⁵⁷ K. 1845, D. 75, F. 001-076.

¹⁵⁸ K. 1845, D. 75, F. 001-060.

¹⁵⁹ K. 200, D. 841, F. 036.

bırakılmıştır. Fakat, Abdullah Bey, ihtiyatsız hareketleri ve İran'ın içinde bulunduğu kargaşa ortamı sebebiyle Afganistan'a ulaşamamış ve Tahran'da Saray Sokağı'nda Cevat Miftah'ın evinde İngilizler tarafından ele geçirilmiştir.¹⁶⁰

¹⁶⁰ Sadık Sarısamam, a.g.t., s. 24.

2.3. Osmanlı Devleti ve Almanya'nın Rusları Durdurma Çabaları, Kirmanşah'ın Ruslar'ın Eline Geçmesi

Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında savaşa girmesinden sonra Ruslar 29 Kasım 1914'de Urmiye'den Şemdinli, 30 Kasım 1914'de Selmas üzerinden Başkale ve 1 Aralık 1914'de de Kotur'dan Van yönüne üç koldan taarruz başlatmış ve daha çok aşiret kuvvetlerinden oluşan ve başlarında Ömer Naci ve İbrahim Fevzi Bey'in bulunduğu Türk kuvvetleriyle ve Yarbay Halil Bey (Kut)'in başında bulunduğu seferi kuvvetle çarpışmışlardır. Ruslar, Türk kuvvetlerinin elinde bulunan Terbriz'i 30 Şubat 1915'de geri almışlar ve Aralık 1915'de de Hamedan'ı işgal etmişlerdir.

İran'da Rus ileri harekâtını durdurmak isteyen Enver Paşa, İran'daki Almanya sefaretine bir telgraf¹⁶¹ göndererek Almanya, Avusturya ve Türkiye tarafından İran'da takip olunacak ve müttefik sefaretlerce müştereken uygulanacak politikanın tespit edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca yine aynı telgrafta içinde bulunulan savaşta müşterek hedefe ulaşmak için birlikte hareket etmenin gerekli olduğu, öncelikle aydınlatılması gereken konuların başında İran'ın bu savaşta tarafsız kalıp kalmayacağı, İran hükümetiyle mi yoksa İran'da bulunan aşiret rüesalarıyla mı irtibata geçilip geçilmeyeceği gibi konularda sorunlar olduğu ifade edilmiştir. Enver Paşa'nın söz konusu girişimleri sonucunda Irak'ta ve İran'da başarı kazanmak ve İran'da görev yapan Türk-Alman askeri ve siyasi memurları arasındaki koordinasyon eksikliğini gidermek amacıyla 22 Ekim 1915 tarihli bir emirle¹⁶², VI. Ordu Kumandanlığı'na o sırada Keşan'da I. Ordu Kumandanı olarak görev yapan Müşir Golç Paşa'nın atanmasına karar verilmiştir.¹⁶³ Başkumandanlık

¹⁶¹ K.195, D.814-824, F.027-02.

¹⁶² Mehmet Emin Dinç, *Halil (Kut) Paşa'nın Askeri ve Siyasi Faaliyetleri*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1998, s. 45.

¹⁶³ Enver Paşa; Golç Paşa'ya gönderdiği tayin telgrafında kendisinin görevini şöyle izah etmiştir; "İran'daki askeri ve siyasi teşebbüslerimize fevkalade büyük bir ehemmiyet verdiğimiz zatı devletlerince malumdur. Şimdiye kadar oradaki Osmanlı ve Alman memurları

Vekâleti'nden Golç Paşa'ya gönderilen 21 Temmuz 1331 (3 Ağustos 1915) tarihli telgrafta¹⁶⁴ İran'daki siyasi ve askeri teşebbüslere öteden beri son derece emniyet verildiği, son zamanlarda İran'da çalışan Osmanlı ve Alman memurlarının işbirliği içinde çalışmamalarının faydadan çok zarar getirdiği, Sefaretlerin dahi müştereken bir çalışma yapamadığı bu bakımdan meclis-i vükelada müzakere edildikten sonra Golç Paşa'nın Tahran'a Murahhas-ı fevkalade olarak tayin etmek için Osmanlı Devleti'nden ve Almanya'dan izin almak fikrinde olunduğu, bu halde gerek Türk- Alman sefirleri ve gerek Türk- Alman askeri memurları ve İran'daki Osmanlı kıtaatının Golç Paşa'nın emrinde olacağı ve böylece İran'daki siyasi ve askeri faaliyetlerin bir el içinde bulunacağı ve Hindistan'a karşı müstakil bir seferin esasları Golç Paşa tarafından hazırlanacağı ifade edilmiştir. Ancak, Irak'ta Kuttülammare cephesinde Türk kuvvetleriyle çarpışan İngilizlerle birleşmeyi planlayan ve 1916 yılı başlarında İran'da ve III. Ordu mıntikalarında taarruza geçen¹⁶⁵ General Baratof kumandasındaki Ruslar, 9 Şubat 1331 (22 Şubat 1916) tarihinde Kirmanşah'ın otuz kilometre batısındaki Batun'a kadar ulaşmışlar ve 12 Şubat 1331 (25 Şubat 1916)'da da Kirmanşah'ı ele geçirmişlerdir. Ruslar'ın İran'da Bicar ve Sene'den sonra Bağdat yolu üzerindeki Kirmanşah'ı da işgal ettiğine dair haberler Osmanlı Devleti'nde üzüntüye neden olmuş, Konya Mevlana Postnişini de 22 Nisan 1332 (5 Mayıs 1916) tarihinde Harbiye Nezareti'ne bir telgraf ¹⁶⁶göndererek bu şehirlerin de

bu maksat için elbirliği ile çalışmadığından bu teşebbüslerden faide yerine zarar geldi. Şimdi bu meseleyi Heyet-i Vekile'de görüştük ve zat-ı devletlerini Alman ve Osmanlı hükümetlerinin selâhiyettar fevkalâde mümessili tayin etmeği tasavvur ettik. Bu takdirde Osmanlı ve Türk askerleri ve mülki memurlar ile oradaki kıtaat emr-i devletlerine girecektir. Bu suretle her iki hükümetin askeri ve siyasi teşebbüsleri bir elde toplanmış olacak ve aynı zamanda zat-i samileri Hindistan'a karşı müstakil bir harbin esaslarını hazırlayacaktır. Ordu karargahlarını ne suretle teşkil etmek ve kimleri beraber almak istediğinizin iş'arını rica ederim" Telgraf için bkz; Golç Paşanın Hatıratı, İstanbul'da (1914-1915) Irak ve İran'da (1915-1916), Çev. Salih Mayakuşu, İstanbul Askeri Matbaası, 1923. s. 33-34.

¹⁶⁴ K. 195, D. 814-824, F. 027.

¹⁶⁵ K. 473, D. 490-40, F. 001.

¹⁶⁶ K. 197, D. 7-830, F. 070.

Savuçbulak ve Mekri gibi Ruslar'ın ayakları altında kaldığını, din-i vatanın muhafazası için bir çarenin bulunmasını umum-u İslâm adına feryat ettiğini belirtmiştir. Karargâh-ı Umumiye'ye VI. Ordu Kumandanı Golç imzasıyla gelen ve 3/4 Nisan 1332 (16/17 Nisan 1916) tarihli telgrafta¹⁶⁷ Kirmanşah'ın tahliye edildiği, erzak, cephane ve hastaların önemli bir miktarının kurtarıldığı, Kirmanşah'ta Ruslara karşı Türk ve Almanlarla beraber mücadele eden eski Luristan Valisi Nizam es-Saltana'nın Kirmanşah'ı terkkettiği ve nereye gideceğinin henüz bilinmediği, İran'daki kuvvetlerin kumandanı Miralay Bob'un Mahi dışında, batıda bir mevzi aldığı ve İran'dan Türk topraklarına geçmek için önemli bir mıntıka olan Paytak geçidini koruyacağı belirtilmiştir. Ancak Osmanlı Devleti Tahran Sefareti Müsteşarı Sefa Bey'den Başkumandanlık Vekaleti'ne gelen 6 Nisan 1332 (19 Nisan 1916) tarihli telgrafta¹⁶⁸ ifade edildiğine göre; Sefa Bey, Tahran sefiri tarafından Kum'dan İsfahan'a görevli olarak gönderilmişken Kum'da aldığı emir üzerine Kirmanşah'a gelmiş ve orada bulunan Almanya sefirini ziyarete gittiğinde İran işlerinden sorumlu Miralay Bob'u görmüştür. Bu görüşmede Miralay Bob, İran'daki durumdan ümitsiz olduğunu, Ruslar'ın Kirmanşah'ı ele geçirdiklerini, bunun yanında İran Reis-i Vüzarası Ferman-Ferma'nın çok sayıda süvari kuvveti ile Hamedan'a geldiği haberini aldığını, şu anda Ruslar'ın merkezi İran'da yirmi iki bin, Kuzey İran'da da otuz bine ulaşan askeri olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, Miralay Bob bu durumda acilen asker sayısının arttırılması gerektiğini, ancak böyle bir durumda Bağdat'ın iki düşman arasında kalma tehlikesinden kurtulacağını ifade ederek, kendilerinin Almanya'dan asker getirmek istediklerini fakat Osmanlı Devleti'nin buna izin vermediğini, şayet iki alay Alman askeri olsaydı İran'ın bir ucundan girip, diğerinden çıkabileceğini söylemiş ve başarısızlığın sorumluluğunu Türklerin üzerine atmıştır.

Kirmanşah'ın düşmesinden sonra Bağdat'ın Rus ve İngiliz ateşi arasında kalma ihtimalinin giderek arttığı bir dönemde 9 Nisan 1916 tarihinde

¹⁶⁷ K. 197, D. 7-830, F. 035.

¹⁶⁸ K. 197, D. 7-830, F. 08.

rahatsızlanan ve lekeli tifo teşhisi konulan Golç Paşa 18–19 Nisan gecesini saat 02.45’de hayatını kaybetmiş ve cenazesi 21 Nisanda Bağdat’ta defnedilmiştir.¹⁶⁹ Ancak eşinin, cenazenin İstanbul’a nakledilmesini istemesi üzerine Enver Paşa, o sırada Kuttülammare’de bulunan Halil Paşa’dan cenazenin İstanbul’a gönderilmesini talep etmiştir.¹⁷⁰

¹⁶⁹ Sadık Sarıaman, a.g.t., s. 81.

¹⁷⁰ K.3649, D.7-209, F.015.

2.4. Rus Taarruzu Nedeniyle Osmanlı Devleti'nin Kirmanşah Hududundaki Aşiretleri Kazanmaya Dair Faaliyetleri

Osmanlı Devleti için gerek Bağdat'ın güvenliği açısından gerekse İran ve Afganistan'a ulaşmak için önemli bir geçit olması bakımından İran'ın Kirmanşah Vilayeti stratejik bir mevkide yer almaktadır. Bunun için İngilizler Kirmanşah bölgesinin en önemli aşiretlerinden olan Sencabiler gibi aşiretleri Osmanlı Devleti'ne karşı silahlandırırken, Rusya hem aşiretler yoluyla hem de kendi askeri kuvvetleriyle Kirmanşah'tan Bağdat'a doğru taarruz etmiştir. Almanlar dahi doğuda kendi başına hareket etmesini istemedikleri Osmanlı Devleti'ni bu aşiretleri kullanarak durdurmaya çalışmıştır. Hüseyin Rauf Bey Müfrezesi'nin bölgede bulunduğu dönemlerde bu durum gözle görülmüştür. Kirmanşah bölgesindeki aşiretlerin Osmanlı Devleti'ne karşı bu denli düşmanca tavır almalarında mezhep farklılıklarının yanında, İran aşiretlerinin göçebe yaşam biçimine bağlı olarak, iki ülke arasında kalmış yazlık ve kışlık merkezler arasında her yıl tekrarlanan ülkeler arası bölgesel göç hareketleri ve bu sırada ortaya çıkan asayiş sorunlarına bağlı karşılıklı kırgınlıklar bulunmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında özellikle İngiltere ve Rusya Kirmanşah aşiretlerinin söz konusu husumetlerini, hem fiili çatışma ortamının oluşturulması ve bu suretle Osmanlı kuvvetlerinin İran'a girmesini engellemek için hem de İttihat-ı İslâm politikası yapmak ve cihadı İran'da yaymak isteyen Osmanlı Devleti'ni İran hükümeti nazarında işgalci, düşman bir ülke konumuna düşürmek için kullanmıştır.

Basra bölgesinden İngiliz ve Kirmanşah üzerinden de Rus tehdidiyle Bağdat'ın iki ateş arasında kalması ihtimalinin her geçen gün daha da artması, bölgedeki aşiretlerle olan ilişkileri daha da önemli bir hale getirmiş ve Osmanlı Devleti için aşiretlerin kazanılmasını zorunlu hale gelmiştir. Bu bakımdan Osmanlı Devleti, Kirmanşah'ta çatışma risklerini en aza indirebilmek ve aşiretlerle sükûnet ortamını oluşturabilmek amacıyla bir heyet-i mahsusa oluşturmuş ve inceleme yapmak ve sonuçlarını bir rapor olarak sunmak üzere bölgeye göndermiştir. Heyetin çalışmaları sonucunda

hazırlanan altı maddelik rapor heyet-i mahsusa azasından Yüzbaşı Mahmut Kâmil, heyet-i mahsusa azasından, Mustafa Faik, heyet-i mahsusa azasından (.....) imzasıyla 22 Kanun-u Evvel 1331 (4 Ocak 1916) tarihinde Hanikin Kaymakamlığı'na gönderilmiş, oradan da 24 Kanun-u Evvel 1331 (6 Ocak 1916) tarihinde Irak Kumandanlığı'na iletilmiştir. Osmanlı Devleti Hükümeti'nin İran'da takip edegeldiği İttihat-ı İslâm'ı temin ve muhafaza etmek için yapılan gözlem sonucunda alınması gerekli tedbirler şunlardır;

1. Şimdiye kadar hudut asayişini ihlal eden aşiretler arasındaki fitne ve münakaşaların barış yoluyla halledilmesi ve bunu gerçekleştirecek esaslı bir antlaşma yapmak için ne gerekiyorsa yapılması.
2. Dinen kardeş olup siyasi ve iktisadi menfaatleri için birbirine maddi ve manevi bağlı olan Türk ve İran tebaası arasında asayişin sağlanması, hukukun himaye edilmesi, nefretin izalesi, işbirliğinin teyidi esaslarına dayanan, siyaseten adaleti sağlayacak, dürüst, faâl, hükümetin amacını ve menfaatlerini anlamış, mütevazı ama kabiliyetli hükümet memurları atanmalı, ülke menfaatleri gözetilmelidir.
3. Osmanlı Devleti'nin coğrafi durumu bakımından İran halkına gerek ruhen, gerek ahlâken hâkim olmak kudreti mevcut olduğundan bunu muhafaza etmek ve bundan menfaat sağlamak için, her sene Osmanlı topraklarına ziyarete gelip, geçen İranlılara hürmet gösterilmeli, memnun kılınmalı ve onlara yardım edilmelidir. İran topraklarına geri dönünceye kadar tahkir ve tezyife uğrayabilecekleri her türlü yerden uzak tutulmalı, bunun için Osmanlı memurlarına talimat gönderilmeli ve gerekirse bu işleri yapacak maaşlı özel memurlar tayin edilmelidir.
4. Türk tarafına geçen İran aşiretleri, Türk topraklarında bulunan bazı han sahiplerinin kötü muameleleri sebebiyle, Türk tebaasından uzaklaşmakta, araya küslük girmekte ve nefret oluşmaktadır. Osmanlı Devleti bu duruma el

koymalıdır. Bunun için hancılar vilayetçe düzenlenecek talimata uymalıdır. Her türlü teşebbüsten uzak durulsa da bu tedbir alındığı takdirde Osmanlı Devleti büyük oranda amacına ulaşmış olacaktır.

5. Irak'ın neresinde olursa olsun seyyar doktorluk yapan sağlık memurları iki İslâm kardeşini kesinlikle bir birinden ayırmamalı, onları birbirine karşı kışkırtmamalıdır. Bunun için ayrıca bir talimat gerekmektedir. Hanikin civarında böyle hareket edildiği maalesef gözlemlenmiştir.

6. Bağdat aşiretleri mücavir İranlılara kendi hükümetlerinden daha çok yardımcı olabilecek bir mevkide olmaları bakımından bu aşiretlerin önde gelenleriyle maddi ve manevi ilişkilerin kurulması önemli fayda getirecektir. Bu konu üzerinde hassasiyetle durulmalıdır.

Kirmanşah'ın Ruslar tarafından işgal edilmesinden önce şehre Ruslar'ın taarruz edeceğine dair haberlerin duyulması üzerine Bağdat Valiliği, Irak Grubu Kumandanlığı'na bir telgraf¹⁷¹ göndererek, Kirmanşah bölgesindeki aşiretler arasında asayişin sağlanmasına dair alınması gereken tedbirler üzerinde durmuştur. Bu telgrafta ifade edildiğine göre; Hüseyin Rauf Bey Müfrezesi'nin İran'da bulunduğu sırada aşiretlerle Türk kuvvetleri arasındaki meydana gelen çatışmalara Osmanlı aşiretlerinin de katılmasıyla Hanikin hududunda bulunan Türk ve İran aşiretleri arasındaki düşmanlık iyice artmıştır. İran aşiretlerinden bir kısmı her sene sınırın Türk tarafında, sekiz on saat mesafedeki yaylalara gelerek kışlamayı adet haline getirmişlerdir. Kış geldiği zaman sınırın Osmanlı Devleti tarafında bulunan aşiretlerle İran aşiretleri arasınca bir çatışmaya fırsat vermemek için her iki taraf aşiretlerinin önde gelenlerinin katıldığı ve bölgede sürekli bir huzur ortamını sağlayacak bir barış anlaşmasının yapılması düşünülmüştür. Bu amaçla Osmanlı Devleti Hanikin Kaymakamı, aynı zamanda Kasr-ı şirin hâkimi de olan Sencabi

¹⁷¹ K. 3683, D. 69-369, F. 020-02.

aşireti önde gelenlerinden Şir Han'la irtibat kurmuş ve Kasr-ı Şirin'de toplanmaya karar vermişlerdir.

2.5. İran'da Osmanlı Devleti - Almanya Bağlantılı Bazı Siyasi Gelişmeler

İran'da bazı Demokrat Partililer¹⁷² ve Milliyetçiler Rus-İngiliz karışıklığının etkisi ve Almanya'nın İran'la sınırı olmamasının da verdiği güvenle, İran'ın takip ettiği tarafsızlık politikasına karşı çıkarak İran'ın Türk ve Almanların yanında savaşa girmesini ve böylece İran'dan Rus ve İngilizler'in atılmasını istemişlerdir.

¹⁷² Demokrat Parti, İran'da ikinci mecliste bulunan ve eski İçtimaiyyun Ammiyyun Partisi kökenli düşünceleri benimseyenler tarafından kurulmuş bir partidir. İçtimaiyyun Ammiyyun Partisi, kökü dışarıda olan ve Rusya çıkarlarını koruyan Sosyalist bir parti olarak tanındığından ve bu özellikleri sebebiyle Milliyetçiler tarafından eleştirilmiştir. Bu partinin halk tarafından tepki görmesinden dolayı İkinci Meclisin açılışından iki ay önce kendini fes etmiştir. İçtimaiyyun Ammiyyun Partisi'nin İran doğumlu üyeleri Demokrat Parti'yi kurmuşlardır. Parti vatanseverliğe büyük değer vermiş ve İran'ın kurtuluşunun bu sayede olacağına inanmıştır. Demokrat Parti Ağustos 1910 tarihinde *İran No* adlı bir gazete çıkartmaya başlamıştır. Bu gazetenin yazarları arasında M. E. Resulzade de bulunmaktadır. Demokrat Parti diğer partilerle karşılaştırıldığında İran'da işgalci olan Rus ve İngilizlerle mücadeleye büyük önem vermiş ve İran'ın karşı çıkması halinde bunlardan kurtulabileceğini savunmuştur. Üçüncü meclise Demokratlar kendilerini yenileyerek girmiş ve ciddi bir güç kazanmışlar, Rus ve İngilizlere karşı olduklarını ve Almanlara yakın olduklarını açıkça ifade etmişlerdir. Bununla birlikte "İran No" adlı gazetede Almanların İran'ın bağımsızlığına karışmayacaklarını, yalnız ticaret yapmak ve İran'ın istiklalini korumak istediklerini yazmıştır. Demokrat Parti bunlardan başka İstanbul ve Berlin'deki İranlı göçmenlerle irtibata geçmiştir. Demokrat Parti üçüncü mecliste Müstevfi el-Memâlik başkanlığında bir hükümet kurma başarısını yakalamış ve bu hükümet kapitülasyonların kalkması, posta işlerinden yabancıların çekilmesi ve iç işlerde ülkenin özgürlüğe kavuşması, hatta Rus askerlerinin İran'ı terk etmesi ve ödenmeyen gümrük vergilerinin tahsil edilmesi için uğraşmıştır. İran Demokrat Partisi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz., Gaffar Moctehidi, *İran'da Yirminci Yüzyılda Siyasal Partiler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası ilişkiler Anabilim Dalı, Yayınlamamış Doktora Tezi, İstanbul 1990, s. 50-61., Larşer, Demokratları milliyetpever ve ıslahat taraftarı olarak tanımlamaktadır. Bkz.M. Larşer, a.g.e., s.407.

İran'da 7 Aralık 1914'de Alâ es-Saltana'nın başkanlığında meclis toplanmış fakat kısa bir süre sonra hükümetin başına Müstevfi el-Memâlik gelmiştir.¹⁷³ Bu hükümetin İran'ın tarafsızlığını sağlamakta ve Rus işgal kuvvetlerinin ülkeden gitmesi konusunda takip ettiği siyasette başarısız olması üzerine yeni hükümeti Müşir ed-Devle kurmuştur.¹⁷⁴ Müşir ed-Devle

¹⁷³ İran'da Alâ es-Saltana kabinesinden sonra kurulan kabine şöyle oluşmuştur; Müstevfi el-Memâlik Kabinesi (20 Ocak 1915)

Müstevfi el-Memalik: Başbakan
 Ayn ed-Devle: Dâhiliye Nazırı.
 Alâ es-Saltana: Maarif Nazırı.
 Sahib-i İhtibari: Harbiye Nazırı.
 Muhteşem es-Saltana: Maliye Nazırı.
 Mahber es-Saltana: Adliye Nazırı.
 Muhdenis el-Memâlik: Nafia Nazırı.
 Şihâb ed-Devle: Telgraf ve Posta Nazırı.
 Muavin ed Devle: Hariciye Nazırı

) *Tasvir-i Efkâr Gazetesi*, "İran Kabinesindeki Tebdilat", 10 Şubat 1330 (23 Şubat 1915) *Tasvir-i Efkâr Gazetesi*'nde yer alan Müstevfi el-Memâlik kabinesine dair bir makaleye göre; yeni kabinede daha önce Rus ve İngilizlerin baskısı sonucu yönetimden uzaklaştırılan vatanseverlerin yer alması yeni kabineye daha milliyetperver bir şekil ve renk vermektedir. Yeni kabinede, Adliye Nazırı olan Muhteber es-Saltana, önceden Fars Valiliği yapmış, yüksek tahsil görmüş bir kişidir. Almanya'da eğitim gördüğü ve Alman taraftarı olduğu için Rus ve İngilizler tarafından şüpheyle karşılanmıştır. Ayrıca Müşir ed-Devle kabinesinin işbaşına geçtiğine dair Türk basınında yer alan haberlere örnek olarak bkz., *Sabah*, "İran Kabinesi", 5 Mart 1331 (18 Mart 1915).

¹⁷⁴ Müşir ed-Devle Kabinesi şu şekilde oluşmuştur;

Müşir ed-Devle: Başbakan
 Müsteşar ed-Devle: İçişleri Nazırı.
 Nasr el-Mülk: Posta-Telgraf ve Umumi Faydalar Nazırı.
 Hekim el-Mülk: Maarif Nazırı.
 Zekâ el-Mülk: Adliye Nazırı.
 Mü'şavir es-Saltana: Maliye Nazırı.
 Muâvin ed-Devle: Dışişleri Nazırı

kabinesinde içişleri bakanlığı görevini üstlenen Kacar Hanedanı Prenslerinden Ferman-Ferma'nın, İngiliz taraftarı¹⁷⁵ olması ve İngiliz menfaatleri için çalışması bazı Demokratların tepkisini çekmiş ve baskılara dayanamayan hükümet istifa ederek yeni kabine Ayn ed-Devle tarafından kurulmuştur.¹⁷⁶ Fakat bu kabine de uzun ömürlü olmamış bir aylık bir hükümet krizinden sonra yerine Ağustos 1915'de tekrar Müstevfi el-Memâlik kabinesi işbaşına geçmiştir. Söz konusu kabinede önemli sayıda Demokrat Partili bakan yer almıştır. Bu süreçte hem milliyetçiler arasında hem de Demokratlar arasında Alman nüfuzunun daha da arttığı Almanya'nın Tahran büyükelçiliğine atanan Prens Reuss ve Avusturya'nın Tahran büyükelçiliğine atanan Logeteti'nin

Tanin Gazetesi'nde 13 Mart 1331 (26 Mart 1915) tarihinde yayınlanan "Yeni İran Kabinesi" başlıklı habere göre; yeni hükümette en dikkati çeken husus Dâhiliye Nazırı Müsteşar ed-Devle ile Maliye Nazırı Müşaver es-Saltana gibi iki vatanperverin yeni kabinede yer almasıdır. Bu iki kişinin mevcudiyetinden yeni hükümetin İran memleketinin menfaatine muhalif bir politika takip etmeyeceği neticesi anlaşılmaktadır.

¹⁷⁵Touraj Atabaki, , "The Iranian Provisional Government", *Iran and The First World War, Battleground of the Great Powers*, Published by I.B.Tauris, London 2006, s.10.

¹⁷⁶ *İkdam Gazetesi'nde* Ayn ed-Devle Kabinesi hakkında yayınlanan bir makaleden elde edilen bilgiye göre; Ayn ed-Devle, İran devlet ricali arasında ilim ve tecrüesiyle, metanet ve ahlâkıyla, vatanperverliğiyle bilinen bir kişi olup, şimdiye kadar devletin önemli kademelerinde bulunmuş ve kendini İran halkına, aşiretlerine, devlet ricaline sevdirmiş gayet yaşlı biridir. İran'da meşrutiyet taraftarları kuzey ve güneyden Tahran üzerine yürüyüp Şah Muhammet Ali'yi tahttan indirip yönetimi ele geçirdikleri zaman devlet ricali Rus büyük elçiliğine sığındığı vakit yalnız Ayn ed-Devle Rusya gibi bir devletin bayrağı altına girmeyi kabul etmemiş ve her tehlikeyi göze alarak "Ben İranlıyım İranlı ile ölmeyi, asılmayı, memleketim ve dinimin düşmanı olan Moskof hükümetine sığınmaya tercih ederim" demiştir. Ayn ed-Devle'nin en önemli özelliği Ruslardan kokmamasıdır. Ne zaman iktidarda bulunsa Ruslara önem vermemiş ve ülkenin bir an evvel Moskofların tasallut ve tahakkümünden kurtarılmasına son derece çalışmıştır. Yeni kurulan hükümette de aynı şekilde çalışacaktır. Ayn ed-Devle kabinesi ilk iş olarak İran'da kapitilasyonları kaldıracak ve başlıca İngiltere ile Rusya'nın İran'daki nüfuzlarını imha edecektir. Ayn ed-Devle kabinesi ile ilgili söz konusu haber için bkz., *İkdam*, "Yeni İran Kabinesi", 23 Nisan 1331 (6 Mayıs 1915).

Nisan 1915'te Tahran'a gelmeleri sırasındaki karşılama töreninde açıkça görülmüştür.¹⁷⁷

Müstevfi el-Memâlik, başbakanlığı sırasında bir taraftan İngilizlerle borç para meselesi ve Ruslarla da Kuzey İran'dan askerlerini çekmeleri konusunda görüşürken diğer taraftan da Almanlarla gizli bir ittifak anlaşması yapmıştır.¹⁷⁸ İttifak anlaşması için görüşmelerin sürdüğü esnada Müstevfi el-Memâlik, Almanlardan İran'ın bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması hakkında garanti vermelerini, İran'daki mali sıkıntının giderilmesi için borç para verilmesini, ordunun modernleştirilmesi için subay ve cephane verilmesini talep etmiştir. Şayet bu istekler karşılanırsa İran'ın Rusya ve İngiltere'ye savaş ilan edeceğini de ifade etmiştir. Şayet bunların yerine getirilmezse Almanların İran'daki faaliyetlerinin yasaklanacağını da belirtmiştir. Almanlar; verdikleri cevapta şayet İran itilâf devletlerine savaş açarsa maddi yardım yapmayı kabul edeceklerini hatta savaştan sonra yapılacak barış görüşmelerinde İran'ın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü destekleyeceklerini bildirmişlerdir. Almanlarla İran hükümeti arasındaki görüşmelerden haberdar olan Rusya, Hazar Denizi kıyısındaki Enzeli'de bulunan kuvvetlerini 7 Kasım 1915'te Tahran'a doğu yönlendirmiştir. Ruslar'ın Tahran'ı işgal etme tehlikesinin artması üzerine Tahran'daki Türk, Alman ve Avusturya elçileri başkentten ayrılmışlardır. Müstevfi el-Memâlik, milletvekillerinin, Demokratların ve Rusya ve İngiltere'ye muhalif olan herkesin Tahran'dan ayrılmasını istemiş, Şah'ın da Tahran'dan gitmesi için çaba harcamış, fakat bunda başarılı olamamıştır.¹⁷⁹ Önemli sayıda milletvekili, pek çok gazeteci, Jandarma birliği ve Rus tehdidinden çekenler Tahran'dan Kum'a hareket etmişlerdir. Bunlara daha sonra "muhacirin" denilmiştir. İran Şah'ı da Tahran'dan ayrılacakken İngiliz-Rus elçileri ve Ferman-Ferma gibi bazı etkili politikacılar tarafından kararından vazgeçmesi konusunda ikna edilmiştir. Bunun üzerine Müstevfi el-Memâlik Kum'a giden

¹⁷⁷ Touraj Atabaki, a.g.m., s.11.

¹⁷⁸ Kurtcephe İsrail, Balcioğlu, Mustafa, "Türk Belgelerine Göre Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İran Siyaseti", OTAM, Sayı:3, Ankara 1992, s. 227.

¹⁷⁹ Touraj Atabaki, a.g.m., s.11.

milletvekillerinin geri dönmeleri için çalışmış fakat sonuç alamayınca mecliste yeterli çoğunluk sağlanamamış ve Müstevfi el-Memâlik istifa etmiştir.¹⁸⁰ Bu gelişme üzerine Aralık 1915 tarihinde İngiliz yanlısı Ferman-Ferma kısa süreliğine de olsa başa geçmiştir.

Yusuf Hikmet Bayur'un Osmanlı Hariciye Arşivi'nde, İran dosyaları içinde bulunduğu 9/22 Kasım 1915 tarihli birkaç Rus gazetesinde Ruslar'ın bu olaya bakış açısını da gösteren ve bahsi geçen hadiselerle dair şu bilgilere yer verilmiştir¹⁸¹; "Görünüşte İran'da durgunluk ve rahatlık vardır, hükümet de bizlere (Ruslara) güvence veriyor, gerçekte ise durum iyi değildir. Şah ve hükümet bize tarafsızlık vaat ediyor, ancak İran ulusunun pek büyük bir çoğunluğu düşmanlarımızın yanındadır. İran fiilen bize karşı savaş durumunda sayılabilir. Şah'a birçok telgraf geliyor, bunlarda kendisine Tahran'dan çık ve milliyetçilerle bir olup üçlü itilâfa karşı savaş deniliyor. Alman ve Türkler sürekli yerli gönüllü yazıyorlar ve duruma egemendirler. İsveç subaylarının komutasındaki jandarmalar da onlara yardım ediyor... Alman elçisi alkışlar içinde Kum'a gitti, Milletvekillerinden otuz¹⁸² kişi ve Demokrat Parti'nin merkezi oradadır. Orada bir muvakkat komite kuruldu. Düşmanlarımızın Tahran'ı boşalttıkları söyleniyor, bu doğru değildir. Tahran'dan Kum'a kadar her tarafta Türk, Alman ve Avusturya'nın küçük birlikleri var... Şah ve bakanlar samimi değildir. Hükümette yapılan değişiklikler anlamsızdır. Bakanlar arasında bize (Rusya) taraftar olanların sözü geçmiyor. Gerçekten sözü geçen bakanlarla büyük memurlar düşmanlarımızla birlikteler. Şah ve hükümeti bu anı Rus ve İngiliz

¹⁸⁰ Touraj Atabaki, a.g.m, s.12., *Tanin Gazetesi'nde* 30 Kanun-u Evvel 1331 tarihinde yayınlanan "Tahran Yolunda Ruslar" başlıklı haberde Ruslar'ın Tahran'a hareket ettiği yönündeki haberler üzerine Tahran'dan Kum'a iltica etmiş olan milletvekilleri kendilerine geri dönmeleri için çekilen telgrafa verdikleri cevapta şayet Tahran'ın işgal edilmeyeceğine kesin teminet verilmezse kesinlikle geri dönmeyeceklerini bildirmişlerdir.

¹⁸¹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi, 1914-1918 Genel Savaşı*, C.III, Kısım 3, Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1983, s.143-144.

¹⁸² Tahran'dan Kum'a giden milletvekilleri sayısında farklı rakamlar mevcuttur. Touraj Atabaki, a.g.m., s.12.'de kırk dört milletvekilinin Kum'a gittiğini belirtmektedir.

vesayetinden kurtulmak ve bazı amaçlara ulaşmak için çok uygun görüyorlar. Eğer İngiliz ve Rus elçileri Şah Tahran'dan çıkarsa tahtını kaybedeceğini tebliğ etmemiş olsalardı, O, başkentten behemehal ayrılırdı, çünkü yol için her şey hazırды. Şah seyahat elbisesi giymiş ve Tahran'ın kenarında bir Alman binbaşının komutasında bir birlik onu bekliyordu. Hükümet vesaire de yola çıkmak üzereydi, Tahran için bir vali tayin edilmişti. Bu gidiş gerçekleşseydi Rusya ve İngiltere'ye karşı savaş ilanı demek olurdu...”

Rus tehlikesine karşı Tahran'dan ayrılarak Hanikin'e giden ateşemiliter Ömer Fevzi Bey'in 11 Kanun-u Evvel 1332 (24 Aralık 1916) tarihinde Harbiye Nezareti'ne ve Hariciye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta¹⁸³ ifade ettiğine göre, İran başbakanı Tahran sefirine gelerek, İran'ın Rus ve İngilizlerle görüşmesinin nedenini Türk yardımı gelene kadar vakit kazanmak olarak ifade etmiştir.

İran hükümetinin kendi ülke topraklarında savaş halinde olan muharip kuvvetlerin hepsiyle gizlice görüşmesi, İran'ın savaş boyunca takip ettiği, kesinlikle savaşa girmeme, şayet tarafsız kalmak imkânı ortadan kalkarsa en son ana kadar bekleyip savaşı kazanacağı ayan beyan ortaya çıkan tarafın yanında savaşa dâhil olma siyasetinin bir göstergesidir. Bu politika savaş boyunca sürekli değişen İran hükümetlerinin hepsi tarafından takip edilmiştir. Savaşın dünya genelindeki ve İran bölgesindeki durumuna göre bazen Türk-Alman yanlısı gibi görünen hükümetler başa gelirken, Rus ve İngilizler'in üstünlüğü ele geçirdiği zamanlarda da Rus ve İngiliz yanlısı hükümetler kurulmuştur.

2.5.1. Kirmanşah'ta Geçici Hükümetin Kurulması

Tahran'a yönelik Rus tehlikesinin artmasıyla Kum'a göç eden, milletvekilleri Kum'da Almanların da maddi desteğiyle, başında Almanlara yakınlığıyla bilinen Demokrat lider Süleyman Mirza'nın bulunduğu "Difa'-i Milli Komitesi"ni kurmuşlardır. Difa'-i Milli Komitesi, kısa sürede çevre illere

¹⁸³ Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e., s. 144-145.

temsilciler göndererek bunları kendilerine katılmaya ve Rus işgaline karşı işbirliği yapmaya çağırmıştır.

Almanlar, Ruslara karşı savaşabilmek için para karşılığında İran aşiretlerinden oluşturduğu önemli sayıdaki kuvvetin başına daha önce Luristan Valiliği de yapmış, İngilizlere karşı düşman olduğu bilinen, bazı İran aşiretleri üzerinde önemli nüfuzu bulunan Nizam es-Saltana'yı getirmeye karar vermişlerdir.¹⁸⁴ Burucerd'de yapılan çok sayıdaki görüşme sonrasında, Almanların para yardımı yapmayı, İran aşiretlerinin savaşta uğrayacağı zararı karşılamayı ve askeri yardım yapmayı kabul etmeleri şartıyla Nizam es-Saltana, kendi kuvvetleriyle Almanların topladığı birliğe katılmayı ve bunların başına geçmeyi kabul etmiş ve 26 Aralık 1915'te Burucerd'de Nizam es-Saltana ile Kont Kanitz arasında on iki maddelik¹⁸⁵ bir anlaşma yapılmıştır.

¹⁸⁴ Larşer, Golç Paşa'nın VI. Ordu Kumandanlığı'na atanmasından sonra Almanların Kirmanşah'ta eski Loristan Valisi olan ve Demokrat Partisi'nden olduğu bilinen Nizam es-Saltana başkanlığında ihtilalci ve Alman yanlısı bir İran hükümeti kurmayı planladıklarını ifade etmiştir. Bkz. M. Larşer, a.g.e., s.419.

¹⁸⁵ Nizam es-Saltana ile Kont Kanitz arasında imzalanan anlaşmanın maddeleri şunlardır;

1. Nizam es-Saltana İran'ın kurtuluşu için yapılan ulusal hareketin başına geçer. Genel barışa ve hiç olmazsa İran hükümeti yansızlığını ve tam bağımsızlığını yeniden sağlayıncaya kadar o, bütün nüfuz ve imkânlarını Rusya ve İngiltere'ye karşı savaş uğrunda kullanacaktır.

2. Azerbaycan'dakiler dışında, Alman hükümeti, savaşın sonuna kadar Nizam es-Saltana'ya bütün İran ulusal kuvvetlerinin ve İran'da faaliyette bulunan Alman ve Türk birliklerinin komutanlığını sağlar.

3. Nizam es-Saltana da Mareşal Von Der Golç veya yerine geçecek kimsenin yönergelerine uyacağını kesin olarak açıklar.

4. Alman hükümeti onun kurmaylığını teşkil etmek üzere Nizam es-Saltana'nın emrine bir subaylar kurulu verecektir. Bu kurul savaş planları hazırlayacak ve bu planlar Nizam es-Saltana tarafından onaylanınca uygulanacaktır. Nizam es-Saltana ile kurmaylık arasında anlaşmazlık olursa Nizam es-Saltana ve onu seçeceği bir kimse ile Alman ateşemiliteri ve kurmay başkanından mürekkep bir komisyon sorunu çözecektir.

5. Alman hükümeti Nizam es-Saltana'nın emrine gereken silah ve cephaneleri verecek ve yardımcı Türk ve Alman birliklerinin İran'a gönderilmesine dikkat edecektir.

6. Alman hükümeti gereken ölçüde savaş giderlerini sağlayacaktır. Aynı amaçla Nizam es-Saltana da imkân içinde vesait sağlayacaktır.

Bağdat'a doğru Rus tehdidinin giderek artması ve Hamedan'ın 3 Aralık 1915'te Ruslar'ın eline düşmesi üzerine İsfahan'da aşiretlerden askeri birlik oluşturmaya çalışan Nizam es-Saltana'ya o sırada Kirmanşah'ta olan Difa'-i Milli hareketi'nin başına geçmesi teklif edilmiş¹⁸⁶ ve Nizam es-Saltana'nın bu teklifi kabul etmesi ile de Kirmanşah'ta Demokrat ve İtidali (ılımlı) Parti milletvekillerinden oluşan bir geçici hükümet oluşturulmuştur.¹⁸⁷ Nizam es-

7. Alman hükümeti şahsi ve siyasi giderleri için Nizam es-Saltana'nın emrine ayda yirmi bin tümen verecektir (Seksen bin altın mark).

8. Savaş sırasındaki giderlerin barıştan sonra belirli süreler içinde İran tarafından ödenecek bir borç biçimine sokulması için Nizam es-Saltana elinden geleni yapacaktır.

9. Nizam es-Saltana, 14 Ocak 1916'ya kadar silâh altında dört bin kişi bulundurmaya üstlenir. Eğer iki ay boyunca Kirmanşah ile Kürdistan'da ve Kengaver mevkisinde tutunabilirse Nizam es-Saltana daha altı bin kişi silâh altında bulundurmaya üstlenir.

10. Alman hükümeti kanuni ve diplomatik bütün yolları kullanarak Nizam es-Saltana'yı, servetini ve ailesini savaşın sonundan itibaren on beş yıllık bir süre boyunca korumayı üstlenir.

11. Nizam es-Saltana savaşa kendi hükümetinin rızası olmadan girdiği için Alman hükümeti, her ne olursa olsun ve savaş Almanya lehinde veya aleyhinde bitsin, onun bütün servet ve emlakının güvenliğini sağlayacaktır.

12. Nizam es-Saltana, ölecek olursa Alman hükümeti bu antlaşmanın on ve on birinci maddelerini onun mirasçısı lehinde uygulayacaktır. Bu antlaşma hakkında daha geniş bilgi için bkz., Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi, 1914-1918 Genel Savaşı*, C.III, Kısım 3, Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1983, s.147-149. Ayrıca söz konusu antlaşma hakkına bkz, M. Larşer, a.g.e.,s. 447-448.

¹⁸⁶ Sadık Sarısamam, Nizam es-Saltana'nın Difa'-i Milli komitesinin başına geçmesi ile ilgili Demokratların tanınmış liderlerinden ve Nizam es-Saltana'nın yakın arkadaşı Mehmet Rıza'nın Nizam es-Saltana'dan kendilerine yardım etmesini istediği, Kont Kanitz ve Ömer Fevzi Bey'in de Nizam es-Saltana'nın yanına giderek ricada bulunduklarını belirtmektedir. Bkz. Sarısamam, a.g.t., s. 123.

¹⁸⁷ Sadık Sarısamam'ın belirttiğine göre; ilk önce Kirmanşah'ta geçici bir hükümet kurulması düşünülmüşse de İran merkez hükümetini gücendireceği ve İran'ın Türk-Alman ittifakına karşı savaş ilan edebileceği düşüncesiyle bundan vazgeçilmiştir. Ancak Almanya, Nizam es-Saltana ve milliyetçiler arasındaki görüşmeler sırasında Nizam es-Saltana'nın İran'ın toprak bütünlüğünün korunacağına dair bir antlaşma imzalamak istemesi ve Almanya'nın da ancak bağımsız bir hükümetle antlaşma imzalayabileceğini belirtmesi üzerine İran'da geçici bir

Saltana söz konusu hükümetin başkanı olurken hariciye bakanlığına Mehmet Ali Mafi, Dâhiliye Bakanlığı'na Edebüssaltana, Adliye Bakanlığı'na Müderris, Maliye Bakanlığı'na Mirza Mehmet Kulub, Posta ve Telgraf Bakanlığı'na Mirza Kasım Suri İsrafil, Ticaret Bakanlığı'na da Emanullah Han-ı Erdelan getirilmiştir. Elçi görevini görmesi için İstanbul'a Mehmet Sadık Tebatebai, Berlin'e de Vahid el-Mülk Şeybani gönderilmiştir.¹⁸⁸

2.5.2. Almanya - Nizam es-Saltana İlişkileri

Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yılında Almanya, İran coğrafyasında görev yapan temsilcilerinden istediği başarıyı elde edememiştir. Bunun üzerine Tahran sefiri Prens Reus, 18 Aralık 1915'de görevden alınarak yerine Dr. Vassel atanırken¹⁸⁹, İran'ın Rus ve İngilizlere karşı en kısa zamanda savaşa girmesini sağlayamayan, büyük paralar harcamasına rağmen yanına çektiği aşiret kuvvetleriyle İran'da Rusları durduramayan, İran hükümeti üzerinde baskı kuramayan ve Türklerle İran'da ortaya çıkan ihtilafın önemli sorumlularından olan Ateşemiliter Kont Kanitz, başarısızlık psikolojisi nedeniyle girdiği buhran sonucu intihar etmiştir.

Almanya'nın yeni Tahran sefiri Dr. Vassel, göreve başlar başlamaz Nizam es-Saltana'dan İran'ın en kısa zamanda Almanya'nın yanında savaşa girmesini istemiş ve şayet bu gerçekleşmezse kendisiyle daha önceden yapılan anlaşmada belirtilen yükümlülüklerin yerine getirilmeyeceğini belirtmiştir. Buna karşılık Nizam es-Saltana da Kirmanşah'ta ki hükümetin Almanya tarafından resmen tanınmasını, İran'ın toprak bütünlüğünün ve istiklalinin Almanya tarafından garanti edilmesini, Kont Kanitz'in kendisine vaad ettiği para, silah ve cephanenin verilmesini istemiştir. Kısa bir süre sonra hastalığı sebebiyle görevinden ayrılmak zorunda kalan Dr. Vassel'in yerine maslahatgüzar olarak Rudolf Nadolny atanmıştır.

hükümet kurulması kararlaştırılmış böylece Almanya ile bir anlaşma imzalanabileceğini umulmuştur. Bkz., Sadık Sarıaman, a.g.t., s. 123-124.

¹⁸⁸ Sadık Sarıaman, a.g.t., s.124.

¹⁸⁹ Touraj Atabaki, a.g.m., s.14.

Nadolny, Osmanlı Devleti ile aradaki sorunları gidermek ve İran'da hali hazırda ve gelecekte uygulanacak müşterek siyaseti görüşmek için 5 Teşrin-i evvel 1332 (18 Ekim 1916) tarihinde Ömer Fevzi Bey'i buluşmaya davet etmiştir.¹⁹⁰ Bu görüşmede Nadolny, Ömer Fevzi Bey'e kendi hükümetinden aldığı bir emri okumuştur. Bu emirde, Alman yetkililer İran'ın toprak bütünlüğünün ve istiklâlinin garanti edildiğini ve Almanya'nın İran'la bir ittifak anlaşması yapabileceğini ifade etmişlerdir.

Ancak söz konusu Alman tebligatına rağmen hala Nizam es-Saltana ile İran'ın Rus ve İngilizlere karşı savaşa girmesini sağlayacak bir antlaşmanın imzalanmaması üzerine Ömer Fevzi Bey, 15 Teşrin-i Evvel 1332 (28 Ekim 1916) tarihinde Kirmanşah'tan Başkumandanlık Vekâleti'ne bir telgraf¹⁹¹ göndererek Nizam es-Saltana'nın İran'ın toprak bütünlüğünün tanınmasına dair talebinin kabul edilmesi için Almanya'nın izin vermesine rağmen Nadolny'nin sırf Berlin'e hoş görünmek uğruna İran'ın taleplerini kabule yanaşmadığını ifade etmiştir.

Başkumandanlık Vekaleti'nden Nadolny'nin söz konusu tutumuna dair Ömer Fevzi Bey'e cevaben gönderilen telgrafta¹⁹² Nadolny'nin davranışı hakkında kendilerinin hiçbir bilgisi olmadığı, Alman Hükümeti'nden de bu anlamda herhangi bir açıklamanın gelmediği belirtilmiş ve Hariciye Nazırı'nın o sırada Berlin'de olmasından istifade ile ilk önce Alman hükümeti nezdinde bu konuya dair girişimde bulunulduğu ifade edilmiştir. Bu teşebbüs sonucunda Alman hükümetinden, İran'ın istiklali ve toprak bütünlüğünün korunması için çalışılacağı, diğer isteklerin Nadolny'nin şahsi tutumundan ileri geldiği şeklinde bir cevap verilmiştir.

Başkumandanlık Vekaleti'nden gönderilen söz konusu telgrafta Ömer Fevzi Bey'in Nizam es-Saltana'ya iletmesi için yapılan açıklamada; Nadolny'nin İran'ın toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını pazarlık konusu yapmaya dair gayretlerinin Osmanlı Devleti tarafından kesinlikle kabul

¹⁹⁰ K. 1834, D. 25-021, F. 29.

¹⁹¹ K. 1834, D. 25-021, F. 49.

¹⁹² K. 3651, D. 222, F. 027.

edilmediği belirtilmiştir. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin, İran hükümetinden ne bir arazi ne de zerre kadar bir menfaat elde etmek niyetinde olduğu, hür ve müstakil İran Devleti'nin varlığının Osmanlı Devleti'nin hukuki menfaatine ve takip ettiği İttihat-ı İslâm siyasetine uygun olduğu, bu yolda Nizam es-Saltana'ya daha önce gerek yazılı olarak gerekse şifahen verilen teminattan kesinlikle bir geri dönüş olmadığı ifade edilmiştir.

Ömer Fevzi Bey, Osmanlı Devleti'nin İran'ın toprak bütünlüğü ve bağımsızlığına dair söz konusu görüşlerini Nizam es-Saltana'ya iletmesinden sonra O da Ömer Fevzi Bey aracılığıyla 11/12 Kanun-u Evvel 1332 (24/25 Aralık 1916) tarihinde Başkumandanlık Vekâleti'ne bir telgraf¹⁹³ göndererek, İran'ın toprak bütünlüğünün korunması ve bağımsızlığının sağlanması için gösterilen tutum ve yapılan yardımlarından dolayı teşekkür etmiştir.

Nadolny'in maslahatgüzar olarak göreve başlamasından sonra Nizam es-Saltana ve Almanlar arasındaki anlaşmazlıkları su yüzüne çıkaran olay ise İran Şahı ve hükümeti'nin kabul ettiği bir projenin askeri ve mali kısmını Rus ve İngilizler'in kendi kendilerine yürürlüğe koymaları üzerine tarafsız devletler nezdinde Nizam es-Saltana tarafından tanzim edilen telgraf müsveddesinin geçici hükümet meclisinde görüşülmesi sırasında Alman maslahatgüzarı Nadolny ile yaşanan bir hadise olmuştur.¹⁹⁴ Meclisin görüşüne göre daha önceki Alman yetkili Vassel, Nizam es-Saltana ile yaptığı anlaşmada İran'ın Rus ve İngilizler aleyhinde harbe girmeleri şartıyla ve Almanya'nın galibiyeti sonrasında barış görüşmelerinin yapılması esnasında İran'ın toprak bütünlüğünün ve bağımsızlığının kesinlikle savunulacağını garanti etmesine rağmen sonraki bir yazılı beyanında, İran'a verilen garantinin geçerliliğini yitirdiğini ifade etmiştir. İngiltere ve Rusya'yı protesto etmek için hazırlanmaya çalışılan söz konusu telgrafta yer alan İran'ın bi-taraf olduğuna dair bir ibarenin daha önce Almanlar tarafından İran'ın toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına dair verilen taahhüdü Almanlar nazarında hükümsüz bırakıp bırakmayacağı mecliste tartışma konusu olmuştur. Bunun üzerine Alman

¹⁹³ K. 3651, D. 222, F. 152.

¹⁹⁴ K. 3651, D. 222, F. 026-18.

maslahatgüzarı, Nizam es-Saltana tarafından geçici hükümetin ve bazı milletvekillerinin de bulunduğu bir toplantıya çağrılmış ve söz konusu telgrafta geçen İran'ın bi-terafılığı ile ilgili cümlelerin Almanların önceden verdiği garantiyi ortadan kaldırıp kaldırmadığı sorulmuştur. Alman Maslahatgüzar'ı, Vassel'in Nizam es-Saltana ile yaptığı anlaşmaları kendisinin tanıdığını ancak Alman Hükümeti'nin tanımadığını ifade etmiş, bunun üzerine Rus ve İngilizleri protesto etmek için hazırlanan telgrafnameye imza atıp atmayacağını sorulması üzerine de maslahatgüzar, Alman hükümetine sormadan hiçbir şeye imza atmayacağını ifade etmiş ve önceki sefirin imzaladığı anlaşmayı Berlin'e göndererek oradan gelecek cevaba göre hareket edeceğini söylemiştir.¹⁹⁵ Almanların birbiriyle çelişkili bu tavırları Nizam es-Saltananın güvenini iyice sarsmış ve Almanlara dair bir süredir mevcut olan şüphelerinin daha artmasına sebep olmuştur.

2.5.3. Osmanlı Devleti - Nizam es-Saltana Yakınlaşması

Nizam es-Saltana, Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında gerek para gerekse silâh ihtiyacının daha çok Almanlar tarafından karşılanması sebebiyle onlarla birlikte hareket etmiştir. Bu durum Ömer Fevzi Bey'in Kirmanşah'tan Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderdiği 26 Teşrin-i evvel 1332 (8 Kasım 1916) tarihli telgrafta¹⁹⁶ da görülmektedir. Ömer Fevzi Bey'in ifade ettiğine göre; Alman sefiri¹⁹⁷ Nizam es-Saltana'ya hiç kimseye söylememek şartıyla gizli bir anlaşma yapmayı teklif etmiş ve bu anlaşma için kendisiyle özel olarak görüşmek istemiştir. Alman sefiri, Nizam es-Saltana'dan Almanyadan ne istiyorsa yazılı olarak belirtmesini istemiş, kendisinin de Almanların taleplerini belirteceğini söyleyerek, gizlice anlaştıktan sonra genel bir ittifak anlaşması için daha uygun bir zeminin oluşacağını ifade etmiştir. Nizam es-Saltana Alman Sefiri'nin söz konusu

¹⁹⁵ K. 3651, D. 222, F. 026-19.

¹⁹⁶ K. 1834, D. 25-021, F. 83.

¹⁹⁷ Söz konusu Alman sefiri aslında Alman ateşemiliteri Kont Kanitz'dir. Fakat belgelerde kimi zaman sefir olarak, kimi zaman da ateşemiliter olarak bahsedilmiştir.

teklifini kabul etmiştir. Alman Sefiri Kont Kanitz ile Nizam es-Saltana arasında gizli bir şekilde imzalanması düşünülen antlaşma daha önce ifade edilen on iki maddelik ittifak antlaşmasıdır.¹⁹⁸

Ruslar'ın Nisan 1916 sonlarında Kasr-ı Şirin'e doğru ilerlemeleri üzerine geçici hükümet ve muhacirin Enver Paşa'nın davetine uyarak Bağdat'a gelmişler ve Ali İhsan (Sabis)'in Haziran 1916'da İran'a içinde ileri harekâta geçerek Hamedan'ı geri almasına kadar Bağdat'ta kalmışlardır. Bu süreç içinde Nizam es-Saltana ile Almanlar arasındaki ilişkiler her geçen gün biraz daha bozulmuş ve bunun üzerine Nizam es-Saltana da Osmanlı Devleti'ne yaklaşmaya başlamıştır.

Maslahatgüzar Nadolny zamanında Alman-Nizam es-Saltana ilişkileri kopma noktasına gelmiş, Nadolny, Nizam es-Saltana'ya güvenmediği için doğrudan merkezi İran hükümeti ile ilişki kurmaya ve Nizam es-Saltana yerine Mahber es-Saltana'yı getirmeye çalışmıştır. Buna karşılık Nizam es-Saltana da Nadolny ile görüşmek yerine doğrudan doğruya Berlin'deki Alman yetkililerle konuşup derdini anlatabilmek için Vahid el-Mülk'ü başkente göndermiştir. Osmanlı Devleti'nin bu dönemde Nizam es-Saltana'ya yardım ettiği, 23 Temmuz 1332 (5 Ağustos 1916) tarihinde Viyana ve Berlin

¹⁹⁸ Yusuf Hikmet Bayur, Kont Kanitz ile Nizam es-Saltana arasında 26 Aralık 1915 tarihinde imzalanan gizli ittifak anlaşmasından Osmanlı Devleti'nin haberi olmadığını, bu durumun antlaşma metninin Osmanlı Hariciye Arşivi'nde bulunmaması ile belirginleştiğini, ancak Osmanlı Devleti'nin Tahran ateşemiliteri Ömer Fevzi Bey'in 8 Şubat 1916 tarihinde çektiği şu telgraf ile Osmanlı Devletinin söz konusu antlaşmadan haberdar olduğunu ifade etmektedir. "Müteveffa Kont Kanitz Rumi Kanun-u evvel (Aralık) ortalarında Nizam es-Saltana ile bir mukavele yapmış. Eğer Nizam sekiz bin kişi toplayıp mücadeleye iştirak ederse Almanya harpten sonra İran'ın istiklâl ve tamamîyet-i mülkiyesini temin edecekmiş" söz konusu telgraf için bkz., Yusuf Hikmet Bayur, a.g.e., s. 149. Ancak henüz Kont Kanitz ile Nizam es-Saltana arasında gizli ittifak antlaşması imzalanmadan önce böyle bir gelişmenin olacağını Ömer Fevzi Bey, elde ettiği istihbarat sonucunda Kirmanşah'tan Başkumandanlık Vekaleti'ne gönderdiği 26 Teşrin-i evvel 1332 (8 Kasım 1916) tarihli telgrafta ifade etmiştir. Bu bakımdan Nizam es-Saltana ile Kont Kanitz arasındaki 26 Aralık 1915 tarihli antlaşmanın içeriği bilinmese de böyle bir anlaşmanın varlığı Osmanlı Devleti için tamamen muamma değildir.

Sefaretlerine gönderilen telgraftan¹⁹⁹ anlaşılmaktadır. Bu telgrafta İran mebuslarından olan Vahid el-Mülk'ün Osmanlı Devleti'yle beraber hareket eden İranlılardan olduğunu ve bu bakımdan adı geçene hüsn-ü muamele ve gerekli olan her türlü yardımın yapılmasını istemiştir.

Almanlarla arasındaki sorunların giderek arttığı bir dönemde Bağdat'ta bulunan Nizam es-Saltana, Ruslar üzerine yapılacak saldırı planını hazırlamak için Bağdat'a gelen Enver Paşa ile yüz yüze görüşme fırsatı bulmuş²⁰⁰ ve bu görüşme sonrasında Osmanlı Devleti adına Enver Paşa ile Nizam es-Saltana arasında da on dört maddeden oluşan bir ittifak antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmanın maddeleri şunlardır;²⁰¹

1. Sultan Mehmet Reşat Han namına Harbiye Nazırı ve Baş Kumandan Vekili Enver Paşa ve Ahmet Şah Namına Nizam es-Saltana meyanında İran'daki antlaşma imzalanmıştır.

2. İslâm'ın menfaatine uygun olarak Osmanlı ve İran Devletleri arasında süresiz bir kutsal ittifak imzalanmıştır.

3. Kutsal ittifaka dâhil olan veya olacak İslâm devletlerinin mülkü, hukuk-u saltanatı, irade-i dâhiliyesi, milliyeti, lisanı, azameti, her türlü kutsalı taarruz ve müdahaleden masundur.

4. Müttefikler birbirlerinin toprak bütünlüğünü, tam bağımsızlığını, iktisadını, dışa karşı korumaya samimi olarak taahhüt eder ve gerekirse bunları gerçekleştirmek için savaş ilan eder.

5. İttihat-ı İslâm amacının başarıya kavuşması, bağımsızlığın kazanılmasına, bunun geliştirilmesine, istihbaratın toplanmasına bağlı olduğundan müttefikler bu anlamda müşterek siyaset takip edeceklerdir.

6. Müttefiklerin her biri dâhili ihtiyaçlarını temin, idari teşkilatlarını ıslah ve tanzim, servet ve kuvvetten layıkıyla istifadedeyi temin ve her iki ülke nüfuzuyla uyumlu, kuvvetli, muntazam birer idare tesisi için zaman kaybetmeksizin faaliyete geçeceklerdir.

¹⁹⁹ K. 1834, D. 25, F. 06., K. 1834, D.25, F.06-01.

²⁰⁰ Touraj Atabaki, a.g.m., s.16.

²⁰¹ K. 1831, D. 18, F. 001-14.

7. Memleketin müstakilen emniyeti ve istiklal-i idariyesini ve müttefiklerin ortak menfaatlerini ihlal edecek mahiyette imtiyaz verilmemesini müttefikler birbirine karşı taahhüt eder ve bu babda yapılacak teşebbüsten birbirini haberdar eder.²⁰²

8. Müttefikler kendi ihtiyaçlarını birbirinden temin-i amaç edinirler ve kalkınmalarında birbirine yardımcı olurlar. Birbirinden temin edemedikleri ihtiyaçlar için karşılıklı görüşerek gerekeni yaparlar.

9. Birbirini haberdar etmek ve birbirinden izin almak şartıyla müttefikler yabancı devletlerle antlaşma imzalayabilirler.

10. Müttefikler, siyaseti kendileri için uygun olan Avrupa devletleriyle İslâm'ın menfaatlerine uygun şartlarda ittifak antlaşması imzalayabilirler.

11. Müttefiklerin İslâm âlemine karşı olan sorumlukları sürmektedir. Bu bakımdan dost devletler nezdinde dostça teşebbüste bulunarak, Müslümanların hukuki haklarının temini ve düşman devletler elindeki Müslüman mahkûmların tahliye edilmesi için bir idare-i müstakil veya muhtar bir teşkilat kurulmaya çalışılacaktır.

12. Düşman işgaline uğramış Müslüman ülkelerin kurtarılması ve muhafazası, ittifak-ı mukaddese dâhil hükümetler tarafından temin edilecek ve onlarda bu mukaddes ittifakın birer parçası olacaktır.

13. Şiilerin Osmanlı Padişahını Halife olarak tanınması ve Hilafet makamının da Caferi mezhebini tanınması esasıyla Sünni, Şii ihtilâfı kaldırılmıştır.

14. İş bu mevad-ı esasiyeye ait teferruat zeylen akt edilecek mukavelat ile tanzim edilecektir.

Söz konusu ittifak antlaşmasından sonra Nizam es-Saltana, Enver Paşa'ya Osmanlı subaylarının İran ordusuna katılmasını teklif etmiş ve bunu gerçekleştirebilmek için gerekli şartları da belirtmiştir.²⁰³ Enver Paşa, Nizam es-Saltana'ya o sırada Bağdat'ta bulunan Tahran ateşemiliteri aracılığıyla gönderdiği cevapta söz konusu teklif ve şartların uygun olduğunu, İran

²⁰² K. 1831, D. 18, F. 001-15.

²⁰³ K. 3649, D. 213, F. 006-01.

ordusuna girecek Türk subayların şimdiden bu orduya katılabileceklerini ve İran üniforması giyebileceklerini, bu subayların masraflarının VI. Ordu Kumandanlığı tarafından karşılanacağını ifade etmiştir.²⁰⁴ İran Kuvva-i Umumiyesi Kumandanı Nizam es-Saltana ile Osmanlı Devleti hükümeti Tahran ateşemiliteri arasında Osmanlı subaylarının İran ordusuna dâhil olma şartlarına dair imzalanan mukavelename şöyledir;²⁰⁵

1. İran hükümeti hizmetine dâhil olan Türk subayı yalnız İran subayının sahip olduğu hukuka sahip olarak, İran üniformasını giyecek ve memleketin kanun ve nizamına uyacaktır.

2. Bir Türk subayının hizmeti, İran hükümetinin izni veyahut subayın istifa etmesiyle son bulabilecektir.

3. Türk subayı, İran hükümetinin kanun ve nizamına göre terfi edebilecektir. Ancak her rütbede iyi asker yetiştiren Osmanlı subayı derhal terfi edecektir.

4. Türk subayının nerede ve ne şekilde hizmet edeceğini İran hükümeti tayin edecektir.

5. Türk subayı bir suç işlerse İranlı ve İran hizmetindeki Osmanlı subayından oluşan bir divan-ı harpte yargılanacak ancak bu divan-ı harbde çoğunluk İranlılarda olacak.

6. Türk subayı hangi rütbeye haiz ise, o rütbenin İran'daki karşılığının iki katı ücret alacaktır.

7. İran hükümeti bir Türk subayının hizmetine nihayet verirse geri dönüşü için iki misli harcırah, şayet subay istifa etmişse yalnız bir misli harcırah verilecektir.

8. İran ordusunda hizmet hakkında önceden belirlenmiş bir müddet yoktur. Hizmete devam edenler İran subayına göre çok daha fazla maaş alabileceklerdir.

²⁰⁴ K. 3649, D. 213, F. 006.

²⁰⁵ K. 3649, D. 213, F. 006-02.

9. Türk subayları altı sene hizmet ettikten sonra yetim ve bekârlık haklarına sahip olabileceklerdir. Şayet bu müddetten önce hizmet dolayısıyla malûl olur veya vefat ederse yine aynı hakları devam edecektir.

10. Türk subayı her iki sene hizmetten sonra dört ay izin hakkına sahip olabileceklerdir. İzinde oldukları sırada maaş işleyecek fakat harcırah verilmeyecektir. Bu izin süresi her sene ikişer ay olarak da kullanılabilecektir. İzin tarihi görevinden ayrıldığı günden itibaren başlayacaktır.

Aslında Nizam es-Saltana ile Osmanlı Devleti arasında geçici hükümetin Kirmanşah'ta bulunduğu dönemden itibaren sıcak ilişkilerin kurulduğunu, o sırada Kirmanşah'ta bulunan ateşemiliter Ömer Fevzi Bey'in Başkumandanlık Vekâleti'ne 27/28 Temmuz 1332 (9/10 Ağustos 1916) tarihinde gönderdiği ve Nizam es-Saltana'nın bir bayram günü hükümet erkânı, milletvekilleri ve şehir eşrafı ile birlikte Türk şehitleri kabristanını ziyaret ettiğini, onlara dua ettiğini, İranlılar adına taziyelerini belirten bir konuşma yaptığını, oradan da hastaneye geçerek gazilerin bayramını tebrik ettiğini belirten telgraftan²⁰⁶ da anlaşılmaktadır. İlişkilerin gelişmesi sonraki dönemlerde Osmanlı Devleti'nin İran Şah'ı ile irtibat kurmasına da yardımcı olmuştur. Ömer Fevzi Bey'in Kirmanşah'tan Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderdiği 15 Teşrin-i Evvel 1332 (28 Ekim 1916) tarihli telgrafta²⁰⁷ ifade edildiğine göre Şah, Nizam es-Saltana'nın gönderdiği tahrirata verdiği cevapta kendisinin kalben ve fiilen Osmanlı Devleti'yle beraber olduğunu, uygun şartlar içinde Osmanlı Devleti'yle beraber düşmanlarına karşı savaş ilan edebileceğini belirtmiştir.

Türkler ile Nizam Üs Saltana arasındaki ilişkilerin gelişmesi bazı İran aşiretleri üzerinde onun nüfuzundan yararlanma imkânını da ortaya çıkarmıştır. Ömer Fevzi Bey'in 10 Teşrin-i Sani 1332 (23 Kasım 1916) tarihinde VI. Ordu Kumandanlığı'na gönderdiği telgrafta²⁰⁸ ifade ettiğine göre,

²⁰⁶ K. 1834, D. 25-015, F. 01.

²⁰⁷ K. 1834, D. 25-021, F. 50.

²⁰⁸ K. 3651, D. 222, F. 026.

söz konusu amaç için Nizam es-Saltana, Alman Sefiri ve Ömer Fevzi Bey bir toplantı yapmış ve bu toplantıda şu kararlar alınmıştır;

1. Bahtiyari rüesasından olup İngilizlerden para alarak Türk ve Alman muhalifi konumunda olan Serdar-ı Muhteşem ile Serdar Zafer'in aralarında çarpışma başladığına ve Serdar-ı Muhteşem'in Serdar Zafer ile İngiliz müfrezesi kumandanı Yüzbaşı Noel ile çarpışmakta olduğu haber alınmasına binaen Serdar-ı Muhteşem'in Nizam es-Saltana tarafından uyarılması için mektup yazılmasına karar verilmiştir.

2. Şiraz Hâkimliği'ne gelen Rus ve İngiliz taraftarı Ferman Ferma'nın Kaşkay aşireti reisi Savlet ed-Devle'nin şahsına karşı vuku bulan kötü muamelesinden dolayı aralarında ortaya çıkan düşmanlığı derinleştirmek için Kaşkay reisine Nizam es-Saltana hazretleri tarafından mektup yazılmasına karar verilmiştir.

3. Poştkuh Valisi'nin Nizam es-Saltana'ya gönderdiği bir mektupta daha önce İngilizler aleyhinde Nizam es-Saltana ile yaptığı mukaveleye sadık kalarak topladığı kuvvetlerle Bah-ı Şahi'ye geldiğinden bahsedilerek, Poştkuh Valisi'nin İngilizler tarafından teklif edilen her türlü menfaate itibar etmemesi sebebiyle ve şayet Poştkuh Valisi'nin İngilizlerle birleşirse İngilizler'in gerek Osmanlı hududunda gerekse İran hududunda Osmanlı ordusu gerisinde tehlikeli faaliyetlerde bulunabileceği düşüncesiyle, hal-i hazırda söz konusu mukavelenin uygulanmaya başlanmamasına rağmen mukavele gereğince iâşe konusunda yardımda bulunulması konusunun Başkumandanlık Vekâleti'ne bildirilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca 14 Teşrin-i Sani 1332 (27 Kasım 1916) tarihli toplantıda da Nizam Üs Saltan'nın Şahseven rüesasına da kendilerine katılması yolunda mektup yazması kararlaştırılmıştır.²⁰⁹

Nizam es-Saltana'nın Osmanlı Devleti ile ilişkilerinin giderek daha da iyileşmesi Alman Sefirinin tepkisini çekmiştir. Ömer Fevzi Bey, Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderdiği ve Nizam es-Saltana'nın Osmanlı Devleti'ne yaklaşması konusunda Almanların tepkisinden bahsettiği 17

²⁰⁹ K. 3651, D. 222, F. 008.

Teşrin-i Evvel 1332 (30 Ekim 1916) tarihli telgrafta²¹⁰ Alman sefirinin Nizam es-Saltana'ya eğer her hususta Osmanlı ateşemiliterinin tesiri altında hareket ederse yani kendi tesiri altında hareket etmeyecek olursa diğer Alman memurlarıyla beraber Almanya'ya döneceğini ve bu suretle kendisinin her türlü Alman yardımından mahrum kalacağını söylediği belirtmiştir. Nizam es-Saltana'nın Osmanlı Devleti'ne yaklaşmasına Almanlar o kadar kızmışlar ki Ömer Fevzi Bey'in VI. Ordu Kumandanlığı'na bildirdiğine göre²¹¹ Nizam es-Saltana'ya suikast dahi tertiplemişlerdir. Ancak Türk yetkililer bu suikast tertibini ortaya çıkarmış ve daha önce Almanlar tarafından İsfahan İngiliz konsolosunu öldürme girişiminde de kullanılan sabıkalı bir cani olan faili tutuklamışlardır. Ömer Fevzi Bey'in elde ettiği bilgiye göre; bu katliamı tertip eden heyet Alman-İran komitesidir. Nizam es-Saltana'ya suikast yapılmasının sebebini de Osmanlı Devleti'nin emri altında bulunmasıdır.

Nizam es-Saltana, Ömer Fevzi Bey aracılığıyla Başkumandanlık Vekâleti'ne yazdığı 6/7 Teşrin-i Sani 1332 (19/20 Ekim 1916) tarihli telgrafında²¹² Osmanlı Devleti'yle olan yakın ilişkisinin de etkisiyle on dört yaşında olan küçük oğlunun Osmanlı askeri okulunda öğrenim görerek subay olmasını istemiştir. İkinci bir rica olarak ta oğlunun şimdiden Sene'deki bölüğe fahri asker olarak kaydedilmesini ve o üniformayı taşıyarak okula devam etmesini talep etmiştir. Ömer Fevzi Bey Başkumandanlık Vekâleti'ne Nizam es-Saltana'nın söz konusu taleplerini iletirken Nizam es-Saltana'nın çocuğunu VI. Ordu kumandanı nezdine Bağdat'a gönderdiğini, oradanda İstanbul'a gönderileceğini belirtmiştir. Ayrıca Nizam es-Saltana'nın çocuğunun İran'ın ilk İttihat-ı İslâm neferi olarak Sene bölümüne kaydedilmesini ve bir İttihat-ı İslâm subayı olarak görevini yapmak üzere İran'a gönderilmesini istirham etmiştir. 17 Teşrin-i Sani 1332 (30 Ekim 1916) tarihinde VI. Ordu Kumandanlığı'na gönderilen telgrafta²¹³ Nizam es-Saltana'nın söz konusu taleplerinin kabul edildiği bildirilmiştir.

²¹⁰ K. 1834, D. 25-021, F. 56.

²¹¹ K. 3649, D. 213, F. 024.

²¹² K. 1863, D. 29-155, F. 001.

²¹³ K. 1863, D. 29-155, F. 001-02.

III. BÖLÜM

İNGİLİZLERİN BAĞDAT'I ELE GEÇİRMESİNE KADAR MUHARİP KUVVETLERİN İRAN BÖLGESİNE YÖNELİK STRATEJİK FAALİYETLERİ

3.1. VI. Ordu Kumandanlığı'na Halil (Kut) Paşa'nın Tayini ve İran'daki Alman Teşkilatının Komutasına Dair Yeni Alman Teklifleri

Golç Paşa'nın hastalandığı haberinin İstanbul'a ulaşması üzerine, o sırada Irak Grubu Kumandanı görevinde bulunan Albay Halil Bey, Başkumandanlık Vekâleti tarafından Mirliva (Tuğgenerallik) rütbesine terfi ettirilmiş ve Golç Paşa'nın vefat etmesinden sonra da VI. Ordu Kumandanlığı'na ve Bağdat Valiliği görevine atanmıştır.²¹⁴

Halil Paşa'ya Harbiye Nezareti'den gönderilen 22 Şubat 1331 (6 Mart 1916) tarihli bir telgrafta²¹⁵ İran dâhilindeki hareketin idaresinin eskiden olduğu gibi VI. Ordu Kumandanlığı'na ait olduğu ifade edilerek yalnız oradaki Alman subaylarının yine Halil Paşa'nın nezareti altında ayrıca tutulacağı belirtilmiştir.

Enver Paşa, VI. Ordu Kumandanlığı'na Halil Paşa'nın atanması ile ilgili 26 Mart 1332 (8 Nisan 1916) tarihinde İran Kuva-i Umumiyesi Kumandanı Nizam es-Saltana'ya gönderdiği telgrafta²¹⁶; Halil Paşa'nın müteveffa Golç Paşa'nın haiz olduğu yetkilere tamamiyle sahip olduğunu ve bilcümle Irak ve İran işlerini düzenleme ve yürütme selahiyetine sahip olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Alman hükümetinin İran işleri için tahsis ettiği para ile Irak ve İran'daki bilcümle Alman subaylarının dahi Osmanlı orduları gibi Halil Paşa'nın emri altında olduğunu belirtmiştir. Enver Paşa, kendisinin Bağdat'ta bulunduğu sırada karşılıklı olarak müzakere edildiği gibi Halil Paşa'nın Nizam es-Saltana'yı İran Kuva-i Umumiyesi Kumandanı olarak tanıyacağını ve İran

²¹⁴ Mehmet Emin Dinç, a.g.t., s.64.

²¹⁵ K.1 833, D. 24, F. 001.

²¹⁶ K. 1833, D. 24, F. 004.

işleri için gerekli paranın Türk veya Alman herhangi bir bütçeden karşılanacağını belirtmiştir.

Harbiye Nezareti'nden Hali Paşa'ya gelen 26 Şubat 1332 (10 Mart 1916) tarihli telgrafta,²¹⁷ VI. Ordu Kumandanlığı'nda bulunacak Alman subaylarının durumuyla ilgili açıklık getirilmiştir. Enver Paşa'nın aktardığına ve İran'daki Alman teşkilatı hakkında General Falkenhayn'dan gelen tebligata göre, Almanların İran'daki teşkilatı VI. Ordu Kumandanı Halil Paşa'nın emri altına verilmiştir. Bu Alman teşkilatını Halil Paşa arzu ettiği gibi idare ve kumanda edecektir. Yalnız bu teşkilatta bulunup ta daha önce de VI. Ordu emrinde bulunmayan Almanlar ve Alman subayları, Erkan-ı Harbiye Reisi Fon Glayh vasıtasıyla Halil Paşa'ya bağlı olacaktır. Enver Paşa, General Falkenhayn'ın söz konusu tebliğini Bağdat ve İran'da Almanlarla dostane çalışabilmek için kendisinin de uygun bulduğunu belirterek Halil Paşa'nın bu konuya dair görüşlerini kendisine göndermesini istemiştir.

5 Nisan 1332 (18 Nisan 1916) tarihinde VI. Ordu Kumandanlığı'na Harbiye Nezareti'nden gönderilen bir telgrafta²¹⁸ ise, miralay Fon Glayn'ın Almanya'ya döneceği ve Türk ordusundaki görevinin sona erdiği belirtilerek bu durumun kendisine iletilmesi rica edilmiştir. Bu gelişme üzerine İran bölgesinde bulunan Alman subaylarının durumu hakkında yeni bir düzenleme yapılması söz konusu olmuştur. 7 Nisan 1332 (20 Nisan 1916) tarihinde VI. Ordu Kumandanlığı'na gönderilen telgrafta²¹⁹ miralay Fon Glayn'ın görevinden ayrılmasından sonra yerine getirilecek Alman subayıyla ilgili General Falkenhayn'ın teklifine yer verilmiştir. Buna göre; General Falkenhayn, Binbaşı Fon Gizlign'in Türkiye'de Alman askeri heyetine dahil olarak VI. Ordu Erkan-ı Harbiye Riyaseti'ne tayin edilmesini ve İran ve civarındaki faaliyetler için VI. Ordu'ya ilhak edilmesini, Almanların İran'daki faaliyetlerini idare için Almanya'dan büyük rütbeli bir subay gönderilmesini ve bu subayın VI. Ordu'nun emrine verilmesini, bu subayın Alman subaylarının

²¹⁷ K. 1833, D. 24, F. 003.

²¹⁸ K. 1833, D. 24, F. 011.

²¹⁹ K. 1833, D. 24, F. 012.

yönetimini üstlenmesini ve Halil Paşa ile bi'l müzakere İran'daki Alman teşkilatının sevk ve idaresini ve Alman subay ve efradının istihdamını üstlenmesini teklif etmiştir.

8 Haziran 1332 (21 Haziran 1916) tarihinde VI. Ordu Kumandanı Halil Paşa, Başkumandanlık Vekâleti'ne bir telgraf²²⁰ göndererek General Falkenhayn'ın söz konusu teklifine karşılık kendi düşüncelerini aktarmıştır. Halil Paşa'nın General Falkenhayn'ın söz konusu teklifi hakkındaki düşünceleri şöyledir;

1. İran işleri o derece mühim ve renksiz bir safhaya dâhil olmuştur ki İran, Afganistan, Hindistan bu gibi civar memleketlerde Alman teşebbüslerini idare edecek kişinin aynı zamanda VI. Ordu Erkan-ı Harbiye Riyaseti'ni salim bir fikirle idare etmesi mümkün değildir. Nitekim bundan daha hakiki şartlarda bu riyaset vazifesinin yerine getirilemediği tecrübeyle sabittir. Bundan dolayı Alman subay ve efradının hukuki hakları ve istihdamı Alman teşkilatının sevk ve idaresi ve Alman malzemelerinin ve menfaatlerinin korunması ve vazifeye uygun olarak kullanılması işiyle uğraşmak üzere Almanya'dan gelecek yüksek rütbeli kişinin kendisine tayin edilen bu görevle başa çıkabilmesi için erkan-ı harbiye riyaseti vazifesinin bu kişiye verilmesi uygundur. Orduyu Erkan-ı Harbiye Riyaseti'ne tayin olunacak kişinin sırf askerce düşünerek özellikle harekât-ı harbiye konusunda Halil Paşa'ya yardım etmesi gerekir. Şu takdirde gelecek bu kişinin veyahut başka bir kişinin yerine Binbaşı Gizling'in Falkenhayn'ın vereceği o görevle iştigal etmek ve doğrudan doğruya Halil Paşa'ya bağlı olmak üzere bir şube-i müstakil emriyle olarak orduya bağlı olunması ve bu şube subayının Osmanlı askerlerine dahil olmaları için de bir sebep-i luzumu bulunmaktadır. Orduyu Erkan-ı Harbiye Riyaseti'nde İran Alman teşebbüsleriyle meşgul olmayacak birisinin, önceden de arz edildiği gibi mümkünse bir Türk'ün tayin edilmesine izin verilmesi gerekir.

2. İran işleri içinde Almanya'nın verdiği paranın doğrudan doğruya Halil Paşa tarafından harcanması hakkında Paşa'nın bir arzusu yoktur. Bunun yerine Falkenhayn'ın arzu ettiği bir kişi bu parayı harcayabilir. Öyle ki

²²⁰ K. 1833, D. 24, F. 012-03.

daha sonraları birçok yanlış anlaşılmalara, uygun olmayan emr-i vakiler karşısında kalmamak için paranın nereye ve ne amaçla verildiğini Halil Paşa bir şubeden sorabilmelidir. Ancak bu suretle maksat-ı müşterek uğrunda daha emin bir surette çalışılmış olunacaktır.

Halil Paşa, İran coğrafyasında görev yapan Almanların Golç Paşa sonrasında nasıl bir hal alacağına dair Falkenhayn'ın ileri sürdüğü tekliflere yukarıda ifade edildiği şekilde cevap verdikten sonra muhtemelen Enver Paşa'nın dikkatini konuya çekebilmek için ve söz konusu tekliflerin kabul edilmemesi için, Golç Paşa'nın Falkenhayn ile ilgili kendisine önceden söylediği, "Falkenhayn'ın arzularını takip ile meşgul olsam ordunun fena bir Erkan-ı Harbiye reisi olurum. Ve kumandanın nazarından tamamen sukut ederim. Şayet Orduda yalnız askerçe çalışmakla iktifa etsem Almanya'nın tevdi etmekte olduğu vazai-i siyasiye geri kalacak ve istikbal-i askeriyem mahvolacak. Hem VI. Orduda reis olmak ve hem Almanya makasad-ı mahsusesini takib etmek büyük bir tehlikedir"²²¹ sözlerine yer vermiştir.

3.1.1. İran ve Çevresinde Osmanlı Devleti ve Almanya'nın Müşterek Hareket Edeceğine Dair İmzalanan Anlaşma

VI. Ordu Kumandanlığına Halil Paşa'nın atanması sonrasında özellikle İran ve civar bölgelerde Alman menfaatleri için faaliyetlerini sürdüren Alman teşkilatlarının, bunlara bağlı siyasi memur ve subayların nasıl kumanda edileceği, hangi komutanın emrine tabi olacağı tartışma konusu olmuştur. Örneklerine daha önce de rastlanılan Türk-Alman ihtilafının bu dönemde daha da derinleştiği VI. Ordu Kumandanı Halil Paşa'nın "bizzat Başkumandan Paşa Hazretleri'ne" başlığıyla yazdığı, İran ve civarında bulunan Almanların faaliyetlerinden şikâyet ettiği 02 Nisan 1332 (15 Nisan 1916) tarihli telgrafta²²² da açıkça görülmektedir. Halil Paşa söz konusu telgrafında; vaktiyle İran'da ve İran'ın doğusundaki devletlere dair

²²¹ K. 1833, D. 24, F. 012-04.

²²² K. 3656, D. 244, F. 004-13.

faaliyetlerini sürdürmek üzere gelen Cizal Kresman, Alman sefiri, erkânı, zabitanı, efradı ve memurlarının Musul Vilayeti'nin her tarafına dağıldığını, iaşesiz kalan bu zevatin ülke dâhilinde Türkler aleyhinde siyasi faaliyetlere başladıklarını belirttikten sonra, ahlâk, adalet ve maksatları itibariyle Türklere hiç benzemeyen bu fuzuli zevatin her işe müdahale için uğraşmakta olduğundan, bu civarda bulunmalarının Türk hükümeti ve Türk ordusunun nüfuzunu azaltmaktan başka bir işe yaramayacağından bahsetmiştir. Ayrıca Halil Paşa, bu kişilerin mensubu olduğu Alman devleti hakkında kendisine kötü haberler geldiğini, şimdiye kadar gereksiz meşguliyet vermek istemediği için bunları yazmayıp sabrettiğini, fakat Almanların artık Osmanlı hükümeti ve ordusu menfaatine zarar vermekten başka hiçbir iş yapmadığını belirterek, bunun için Almanların İran'dan uzaklaştırılmalarını istemiştir.

İran ve civarında faaliyetlerini sürdüren Türk-Alman kuvvetleri arasındaki anlaşmazlıkları gidermek ve müşterek hareketi sağlamak isteyen Başkumandan Vekili Enver Paşa, Alman elçisine, Golç Paşa'ya verilen talimatın yerine geçecek sekiz maddelik bir anlaşma teklif etmiştir. Başkumandanlık Vekâleti'nden VI. Ordu Kumandanlığı'na gönderilen ve Halil Paşa'nın görüşlerini bildirmesi için gönderilen 6 Mayıs 1332 (19 Mayıs 1916) tarihli telgraftan²²³ öğrenilen söz konusu anlaşma maddeleri şunlardır;

1. Osmanlı Devleti ile Alman hükümeti İran ve mücaviri Memâlikte harbin devamı müddetince İngiltere ve Rusya'ya karşı müttehiden harekâta karar vermişlerdir.

2. Bu hususta icab eden harekât-ı askeriye Osmanlı Başkumandanlığı tarafından tanzim edilecektir.

3. Bu harekât için tayin edilecek Alman kuvvetleri VI. Ordu emri altında bulunacaktır.

4. Yüksek rütbeli bir Alman zabiti Irak grubu Alman murahhası namıyla Alman menfaatının vekili olarak VI. Ordu Kumandanlığı nezdine verilecektir.

²²³ K. 3649, D. 213, F. 007.

5. Bu zabitan ve efrada karşı selahiyet-i hukukiye ve inzibatiyeye malik olup Irak grubunun bilcümle emiri alelhususı Alman levazım-ı harbiyesiyle Alman parasının sarf ve isti'maline nezaret eyleyecektir. Mamafiye mezkur teşkilat ile Irak grubuna ilhak edilen zabitanın tayinine, tevzi ve istihdamları Alman murahhasının muvaffakâtı da alınmak üzere VI. Ordu Kumandanlığına faaliyet-i askeriye ve siyasinin tayin ve tevzi'i için hükümet birer murahhas-ı siyasi tayin edecekler ve bu suretle kendi aralarında vesair mütaalatlar ile iştirakde bulunarak hareket eyleyeceklerdir. Mezkur mutalat-ı askeriye bu hususta icap eden talimat verilmiştir.

6. İran aşairinin celbi, İran jandarmasının istihdamı ve nezaret kıtaatının teşkili VI. Ordu Kumandanlığı ile Irak Grubu, Alman murahhas-ı siyasisiyle İranilerin reisi Nizam es-Saltana arasında verilecek müşterek karar üzerine icra edilecektir.

7. Alman Hükümeti'nin İran'daki murahhas-ı siyasileri İran arazisi dâhilinde kalmaya imkân olmadığı müdetçe mumaileyhin Türkiye'de dahi ikamet ve İran umuruna ait vazaifi ifaya hüsn-ü idare ile hazırâ rüesasına müsaade eyleyecek ve bu hususta kendisine her vecihle teshilat eden makam-ı mahalliye tebligat-ı laâzımada bulunacaktır.

8. Osmanlı Devleti ve Alman hükümeti İran ile arasındaki mücavir Memâlikte hiçbir cihetle istilâ-i arazi ve yaptığı hususi makamat-ı siyasiyi takip etmemeye müttehiden karar vermişlerdir.²²⁴

VI. Ordu Kumandanı Halil Paşa Enver Paşa'nın kendisine gönderdiği ve görüşlerini bildirmesini istediği söz konusu telgrafa, 10 Mayıs 1332 (23 Mayıs 1916) tarihinde "Almanya Sefaretine teklif edilen mevad içinde şayan-ı muhalefet cihette bulmadım. Tensib-i devletleri de iktiran ederse muvafık olacağı maruzdur." şeklinde cevap vererek teklifin kendisi açısından uygun olduğunu ifade etmiştir.²²⁵

Almanya ile İran'da beraber hareket etmeye dair Alman elçisine verilmek üzere hazırlanan ve görüşlerini bildirmek üzere VI. Ordu Kumandanı

²²⁴ K. 3649, D. 213, F. 007a.

²²⁵ K. 3649, D. 213, F. 007-01.

Halil Paşa'ya gönderilen anlaşma metni, iki ülke arasında 19 Ağustos 1332 (1 Eylül 1916) tarihinde imzalandığında bazı maddeleri çıkartılmıştır. Enver Paşa'nın imzası bulunan söz konusu anlaşma metninin son şekli şu şekildedir;

Osmanlı ve Alman Orduları Başkumandanlıkları arasında İran ile Mücaviri Memâlik-i Şarkiye'de Müttehiden Harekete Dair İttihaz Edilen Mukarrerat:²²⁶;

1. Osmanlı ve Alman Orduları Başkumandanlıkları İran ile mücaviri mahalinde harbin devamı müddetince İngiltere ve Rusya'ya karşı müttehiden harekâta karar vermişlerdir.

2. Bu hususta icap eden harekât-ı askeriye Osmanlı Başkumandanlığı tarafından tanzim edilecektir.

3. Bu harekât için tayin edilecek Alman kuvvetleri "Alman Irak Gurubu" VI. Osmanlı Ordusu emri altında bulunacaktır. Doğrudan doğruya Osmanlı hizmetine dâhil olmayan Alman teşkilatı ile münferit Alman zabitan ve efradı Alman olarak kalırlar ve Alman üniforması giyerler.

4. Büyük bir rütbeli Alman zabiti "Irak Grubu Alman Murahhası" namıyla Alman menafaanın vekili olarak VI. Ordu Kumandanlığı nezdine verilecektir. Bu zat Alman teşkilatı ile zabitan ve efradına karşı selahiyat-ı hukukiye ve inzibatiyeye malik olup Irak grubunun bilcümle umurunu idare ve alehususı Alman levazım-ı harbiyesiyle Alman parasının sarf ve istima'line nezaret edecektir. Mamafiye mezkûr teşkilat ile Irak grubuna ilhak edilen münferit vazaitanın tayini, tevzii ve istihdamları Alman murahhasının muvaffakatı da alınmak üzere VI. Ordu Kumandanlığına mevduadır.

5. İran aşairini celbi, İran Jandarmasının istihadamı ve İran kıtaatının teşkili VI. Türk Ordusu Kumandanlığı ile Irak Grubu Alman murahhası ve Alman murahhas-ı siyasiyesi ile İranilerin murahhası (Nizam es-Saltana) arasında verilecek müşterek karar üzerine icra edilecektir.

²²⁶ K. 3649, D. 213, F. 007-02.

Mukarrerat-ı salı Hükümet-i Seniyye ile Almanya hükümeti arasında
takrir ettirilerek Müşir Fon Der Golç'a verilen 19 Teşrin-i evvel 1331 (1 Kasım
1915) tarihli talimatın aksam-ı askeriyesi yerine kaim olacaktır.

İstanbul 19 Ağustos 1332 (1 Eylül 1916).

Başkumandan Vekili Enver.

3.2. XIII. Kolordu Kumandanı Ali İhsan (Sabis)'in İran'daki Faaliyetleri

Kuttülammare'de İngilizlere karşı savaşan (Albay) Ali İhsan Bey, 4 Şubat 1916 tarihinde İran cephesinde bulunan ve VI. Ordu'ya bağlı XIII. Kolordu Kumandanlığı'na atanmıştır.²²⁷ İran üzerinden ilerleyen ve Türk-İran sınırında bulunan Hanikin önlerine kadar gelen Ruslar'ın Bağdat'ı tehdit etmesi üzerine ilk aşamada Ruslar'ın Kirmanşah'a geri çekilmesini sağlamak için XIII. Kolordu'nun İran'a gönderilmesine karar verilmiştir. Bunun üzerine VI. Ordu Kumandanı Halil Paşa, XIII. Kolordu Kumandanlığı'na 7 Mayıs 1916 tarihli bir telgraf göndererek kolordunun hareket etmek için hazırlanmasını istemiştir.²²⁸ XIII. Kolordu 9 Mayıs 1916'da Kuttülammare'den yola çıkmıştır.²²⁹ İran'a yapılacak geniş bir askeri harekâtın esaslarını belirlemek ve durumu cephede görmek için Bağdat'a hareket eden Enver Paşa, henüz XIII. Kolordu yoldayken 19 Mayıs 1916'da Bağdat'a ulaşmıştır. Enver Paşa,

²²⁷ Mehmet Emin Dinç, a.g.t., s. 59.

²²⁸ Halil Paşa, hatıralarında İran dâhiline yapılması kararlaştırılan bu askeri harekât için şu değerlendirmeyi yapmıştır; "Ne var ki, öteden beri İran'da hayal içinde olan, siyasi ve iktisadi menfaatler peşinde koşan Almanlar, Baskumandanlık karargâhını tesirleri altında bırakmışlar, bu tesirin neticesinde de son derece hatalı bir emirle karşı karşıya kaldım. Emir şöyleydi: Dicle cephesinde yeteri kadar kuvvet müdafaada bırakılarak, İran cephesi takviye edilecek, ilk olarak ta Kirmanşah işgal altına alınacaktır". Halil Paşa, Başkumandanlık Vekâleti'nin bu emrine şu cevabı verdiğini ifade etmektedir; "Bir yıl önce Kut mağlubiyetini unutmayan İngilizler, Bağdat'ın yüz on kilometre güneyinde yüz bin süngülük bir kuvvet toplamışlardır. Böyle bir durumda ordumun mühim bir kısmını Dicle cephesinden çekip İran ortalarına sevk etmek cahilâne ve caniyane bir sergüzeşt teşkil eder. Böyle bir kumandan olmak isteyemem. Bu şekildeki bir harekete de muvafakatim yoktur." Halil Paşa'nın ifade ettiğine göre İran'a harekât yapılmasına dair emre muhalefet etmesine rağmen ve ısrarın sürmesi üzerine kendisinin VI. Ordu Kumandanlığı'ndan alınmasını istemiş fakat cevaben Enver Paşa imzasıyla "VI. Ordu kumandanı olarak kalacaksınız ve Kirmanşah'ı işgal edeceksiniz" emri verilmiştir. Halil Paşa, bu kesin emre itaatsizlik etmeyi kendine yakıştıramadığını ve tasvip etmemesine rağmen XIII. Kolordu'yu Kirmanşah'a sevkettini belirtmiştir. Bkz., Taylan Sorgun, a.g.e., s. 194-196.

²²⁹ Sadık Sarısan, a.g.t., s. 142-143.

bu sırada Rus ileri harekâtı nedeniyle Bağdat'a çekilmiş olan Nizam es-Saltana ve İran bölgesinde faaliyetlerini sürdüren Alman subaylarıyla bir durum değerlendirmesi yapmıştır. Daha sonra 23 Mayıs 1916 tarihinde, Alman General Von Lussow ile İran üzerine yapılacak harekâtın esaslarını şu şekilde tespit etmiştir;

1. Kuttülmamare cephesinde İngilizlere karşı XVIII. Kolordu'yu bırakmak.

2. II. ve VI. Piyade Fırkaları ile Müstakil Süvari Livası'ndan oluşturulacak XIII. Kolordu'yu Hanikin'de toplayarak Kirmanşah-Hamedan-Kazvin istikametine taarruzla görevlendirmek.

3. Süleymaniye bölgesinde 37. piyade alayı, 1 seri dağ bataryası, 2 hudut taburu, Ömer Naci Bey Müfrezesi ve aşiretlerden oluşacak Süleymaniye Grubuna XIII. Kolordu ile işbirliği içinde Sine istikametinde Taarruz veya bu grubu Musul Grubunun daha kuzeyden yapacağı taarruza yardım etmek üzere Sakız-Bukân-Savuçbulak ya da Sainkale istikametlerinde taarruz ettirmek.

4. II. Ordu'dan alınacak 4. Piyade fırkası ile de takviyesi düşünülen Musul Grubu Revandiz-Rayat üzerinden taarruza geçerek önce Savuçbulak-Urmiye hattını elde ederek daha sonra da II. Ordunun sağ cenahıyla uyum içerisinde XIII. Kolordu'nun Tahran-Kazvin hattına doğru yapacağı ileri harekete destek olarak Tebriz-Hoy hattına yürüyerek Kuzey İran'ı elde etmek.

5. İran'da Ruslardan kurtarılan yerlerde Nizam es-Saltana geçici bir hükümet kuracak, İranlılardan asker ve Jandarma kaydedip teşkilat yapacak, bir fırkaya kadar bu teşkilat genişletilecektir. Nizam es-Saltana'nın maiyetine bir fırka ve karargâhını organize edecek sayıda subay verilecek. Böylece bütün İran ayaklandırılacak ve daha sonra da İran'daki Rus ve İngiliz tahakkümüne son verilip, İran'ın büyük kaynaklarına dayanarak Afganistan da ele geçirilecek ve Hindistan isyanı gerçekleştirilecektir.²³⁰

²³⁰ Sadık Sarısamam, a.g.t., s. 145-146.

27 Mayıs tarihinde VI. Ordu Kumandanı Halil Paşa, XIII. Kolordu Kumandanı Ali İhsan Bey'i Bağdat'a çağırılmış ve buradaki yüz yüze görüşme esnasında -muhtemelen Enver Paşa'dan aldığı emir üzerine- İran taarruzu hakkında projesini şöyle ifade etmiştir;

1. XIII. Kolordu Kirmanşah istikametinde,
2. Süleymaniye grubu oraya gönderilmek üzere olan 37. piyade alayı ile iki hudut taburundan mürekkep olarak Süleymaniye'den Sene istikametinde,
3. Musul grubu (4. piyade fırkası) Revandız-Savucbulak istikametinde taarruz edecekler.

Halil Paşa, söz konusu görüşme esnasında Ali İhsan Bey'den ordunun gaza ihtiyacı olduğu gerekçesiyle İran'da ilk önce Kasr-ı Şirin civarında bulunan Korato'daki petrol bölgesinin ele geçirilmesini istemiştir.²³¹ Bu emir üzerine 8/9 Haziran 1916 tarihinde hazırlıklara başlayan XIII. Kolordu 11 Haziran'da Korato petrol madenlerini ve Kasr-ı Şirin'i işgal etmiştir. Daha sonra, 21 Haziran'da Paytak Boğazı'nın ve 27 Haziran'da Kirind'in²³² ele geçirilmesinden sonra XIII. Kolordu'nun ileri hareketine devam etmesi ve Kirmanşah'ı işgal etmesine karar verilmiştir. Bunun üzerine ileri hareketini sürdüren Türk kuvvetleri 29 Haziran'da Harunabad'ı aldıktan sonra 1 Temmuz 1916'da Kirmanşah'ı ele geçirmişlerdir.²³³

VI. Ordu Kumandanı Halil Paşa, Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderdiği ve Kirmanşah'ın ele geçirilmesinin önemi ve sonraki günlerde alınacak tedbirlere dair değerlendirmelerini ve tekliflerini ifade ettiği bir

²³¹ Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım Birinci Dünya Harbi*, Nehir Yayınları, C. III, İstanbul 1991, s. 220.

²³² Bazı Kaynaklarda "Kerend" olarak da ifade edilmektedir. Bkz. *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi 1914-1918*, a.g.e., s. 204.

²³³ Kirmanşah'ın ele geçirilmesi üzerine *Tasvir-i Efkâr Gazetesi*'nin 24 Haziran 1332 (7 Temmuz 1916) tarihinde yayınladığı "*Kirmanşah'ın Ruslardan Tahliyesi*" başlıklı haberde; Kirmanşah gibi stratejik bir mevkinin işgali ile Irak cephesindeki İngilizlerle birleşmek maksadını takip eden Ruslar'ın bu emellerinin alt üst edildiği değerlendirilmiştir.

telgrafta²³⁴ Kirmanşah ve doğusunun işgaliyle Bağdat'ın emniyetinin sağlandığını ifade etmiştir. Ayrıca çok yorgun olan askere bir müddet istirahat verilmesinin zaruri olduğunu, yürüyüş kabiliyetlerinin ikmaline ve Kirmanşah'ta bir erzak deposu oluşturmaya çalışılacağını belirtmiş ve kuzeye karşı emniyeti sağlamak için birkaç gün sonra XIII. Kolordu'nun bir alaylık bir kuvvetle Sene'yi işgal edeceği bildirmiştir.

Halil Paşa, Musul grubunun Revandız'ı geri almasını kolaylaştırmak için Süleymaniye grubunun son kuvvetiyle huduttan geçip İran dâhilinde Rayet istikametine, Ruslar'ın gerisine sevk olunacağını, Rayet-Sine-Kirmanşah hattının işgali Başkumandanlık Vekâleti'nce yeterli görülmezse ve III. ve II. Orduların taarruzları esnasında İran dâhilinden Ruslara azami tehlike göstermesi arzu edilirse Musul grubunun Urmiye Gölünün batısından Urmiye-Hoy-Culfa istikametine, Süleymaniye grubunun, II. Ordu'nun iki ceyil bataryası ve iki alayla takviye olunarak Savuçbulak-Merağa-Tebriz üzerine Culfa'ya sevkini, XIII. Kolordu'nun Hamedan istikametinden hareketini uygun bulduğunu ilave etmiştir.²³⁵

Enver Paşa, Halil Paşa'nın İran'daki harekâta dair söz konusu tekliflerini Alman Erkan-ı Harbiye Reisi Bronsart Von Schellendorf'a da iletmiştir. Bu konu hakkındaki görüşlerini Enver Paşa'ya gönderdiği telgrafta²³⁶ ifade eden Schellendorf; İran'da ve kuzeyinde kuvvetli bir kıtaatın bulunmasının Rusları İran'a daha fazla kuvvet göndermeye mecbur edeceğini, XIII. Kolordu'nun bütün kuvvetiyle İran'da bırakılmasını ve ona şimdilik Hamedan'ı işgal etme emri verilmesini uygun bulduğunu, şayet şartlar Hamedan'ın işgalinden sonra da Türk ve Alman kuvvetleri için müsait olursa o zaman XIII. Kolordu'nun Kazvin ve Tahran üzerine yürüyebileceğini belirtmiştir. Ayrıca İran'daki ileri harekâtın devamı halinde Ruslar İran'a yeni kuvvet sevk etmeye mecbur kalacağından bunun Türk ve Almanlar için başarı sayılabileceğini de ifade etmiştir.²³⁷

²³⁴ K. 199, D. 836, F. 024.

²³⁵ K. 199, D. 836, F. 024-01.

²³⁶ K. 199, D. 836, F. 024-06.

²³⁷ K. 199, D. 836, F. 024-07.

XIII. Kolordu Kumandanı Ali İhsan Bey, gerek askerlerin yorgun olması gerekse Ruslar'ın Hamedan-Tahran-Kazvin yolunda tahkimat için İran'a yeni birlikler getirdiği yolunda haberler gelmesi üzerine Kirmanşah'ta bir müddet kalmak ve burada tahkimat kurmak istemiştir. Ancak Almanların ileri harekâta devam edilmesi konusundaki ısrarı sonucu, VI. Ordu Kumandanı Halil Paşa, 23 Temmuz 1916'da Ali İhsan Bey'e bir telgraf göndererek²³⁸ Hamedan'ı zaptetmek için gerekli hazırlıklara bir an evvel başlanmasını istemiş, Enver Paşa da XIII. Kolordu'nun taarruza geçmesi için 28 Temmuz 1916'da emir vermiştir.²³⁹

XIII. Kolordu Kumandanı Ali İhsan Bey, Hamedan istikametinde ilerlemesine dair baskıların artması üzerine 5 Ağustos tarihinde yeniden ileri harekâta başlamıştır. Fakat Türk kuvvetlerinin sayı bakımından yetersizliği ve uzun süredir hareket halinde olması ve savaşması sebebiyle yorgun düştüğünü de düşünerek Hamedan taarruzunda İran aşiretlerinden mümkün olduğu kadar faydalanmayı planlamış ve bunun için civardaki İran aşiretlerini cihada katılmaya davet etmiştir.²⁴⁰ XIII. Kolordu ve ona bağlı birlikler 10 Ağustos 1916'da Hamedan'ı ele geçirmişlerdir. Diğer taraftan Musul grubu da 17 Temmuzda Revandız'a doğru taarruza geçmiştir. Hamedan'ın ele

²³⁸ Ali İhsan Sabis, hatıralarında ifade ettiğine göre; Başkumandanlık Vekâletinin ve VI. Ordu Kumandanlığı'nın Hamedan'ın alınmasıyla yetinilmeyerek daha da ileri bir harekâtın planlandığını düşünmüş ve XII. Kolordu'nun yalnız başına, takviye alması muhtemel olan Ruslar'ın karşısında Hamedan'dan daha fazla ilerlemesi kötü sonuçlara neden olabileceğini ifade etmiştir. Ancak VI. Ordu kumandanlığı 7 Temmuz 1916'da dahi XIII. Kolordunun ileri hareketinin gerçekleştirilebileceğini bildirmiştir. Daha sonra da "Musul ve Süleymaniye gruplarının taarruzları sırasında XIII. Kolordu'nun Hamedan üzerinden ileri harekâta başlamasını faydalı görmekteyim" şeklinde taleplerini ifade ederek Ali İhsan Bey'in görüşlerine, şifahi taleplerine cevap bile vermeksizin 23 Temmuz 1916 tarihinde gönderdiği "II. ve III. Ordular kariben taarruz edeceklerinden vaziyet-i umum İran dâhilinde cereyan-ı faaliyet gösterilmesini icap ettirmektedir. Bir an evvel Hamedan istikametinde taarruz ederek Hamedan'a varılması iktiza eder" şeklindeki kesin emri vermiştir. Konu hakkında bkz., Ali İhsan Sabis, a.g.e., s. 288-289.

²³⁹ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi 1914-1918*, a.g.e., s. 215 - 216.

²⁴⁰ K. 4273, D. 495-43, F. 094.

geçirilmesinden sonra ileri harekâta bir müddet ara verilerek kolordu buraya yerleşmiş ve bölgede kalan Rus kuvvetlerini kuzeye doğru sürmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Bicar ve Devletabad civarında Ekim-Aralık arasında Ruslarla yer yer çarpışmalar sürmüştür.

Ruslar XIII. Kolordu'nun önünden çekildikleri bölgedeki ahalinin canına ve malına kastetmekten geri durmamışlardır. Ateşemiliter Ömer Fevzi Bey'in Başkumandanlık Vekâleti Celilesi'ne bildirdiğine göre,²⁴¹ Türk kuvvetlerine yardım ettiği ve onların gelmesini sevinçle karşıladıkları ve Rus keşif kollarına silah attıkları bahanesiyle ve geri çekilmelerinin öfkesiyle Ruslar bazı İran köylerinde vahşete başlamışlardır. Rus ricat harekâtı alanında kalan köylerin hali Balkan Savaşları'nda Rumeli Müslümanlarının haline benzemektedir. Meselâ; ekinler yakılmakta, bilcümle eşya ve hayvanat gasp edilmekte, ibret ve intikam için kadın, erkek, çocuk, tesadüf edilen herkes katledilmektedir. Ömer Fevzi Bey, bu durumun tarafsız devletler nezdinde protesto edilmesini ve o civardaki Amerikan konsoloslarının dikkatinin bu konuya çekilmesinin faydalı olacağını ifade etmiştir.

XIII. Kolordu'nun İran'daki başarısı Türk-Alman ilişkilerinin gelişmesine de yardımcı olmuştur. Kirmanşah'ta olan Almanya'nın Tahran Sefiri Nadoly, XIII. Kolordu'nun Hamedan'ı ele geçirmesi sonrasında Ali İhsan Bey'e bir kutlama mesajı göndermiştir. Ali İhsan Bey'de Hamedan'dan 13 Teşrin-i Evvel 11332 (26 Ekim 1916) tarihinde Nadoly'e cevap vererek²⁴² şahsı ve kolordusu için çok samimi ve itimadla dolu iltifatnameyi aldığını ve çok mutlu olduğunu belirtmiş ve teşekkür etmiştir. İran'daki Türk ve Alman müşterek hedefleri için büyük bir samimiyetle müştereken gayret edileceğini vurgulamıştır.

Ali İhsan Bey, 9 Teşrin-i Sani 1332 (22 Kasım 1916) tarihinde Kirmanşah'ta bulunan Nadoly'e gönderdiği diğer bir telgrafta²⁴³ da Hamedan'da Türk ve Alman müşterek harekâtını düzenlemek üzere Alman

²⁴¹ K. 279, D. 1148, F. 012.

²⁴² K. 4281, D. 497A-68, F. 012-01.

²⁴³ K. 4283, D. 497B-75, F. 013.

ateşemiliteri Sare Bey'in gönderilmesine memnun olduğunu, Sare Bey'in daha ilk karşılaşmada kendisinde olumlu izlenim bıraktığını, bu kıymetli kişi ile müşterek gaye için birlikte çalışmaktan dolayı bahtiyar olduğunu ifade ederek, kendisine her zorlukta yardım edeceğine itimat edilmesini rica etmiştir. Ayrıca, Türk ve Alman müttefik devletlerin İran'da müşterek gayelerinin gerçekleştirilmesi için göstermekte olduğu gayret sebebiyle Nadoly'e bir Türk harp madalyası gönderdiğini söyleyerek kabul etmesini rica etmiştir.

3.2.1. Ali İhsan Bey-Nizam es-Saltana İlişkileri

Hamedan'ın ele geçirilmesinden sonra İran'ın kuzeyine doğru yapılacak taarruzda daha önceden olduğu gibi İran aşiretlerinden faydalanmak ve bunların Türk kuvvetlerine katılmasını sağlamak için pek çok aşiret rüesasına mektup ya da elçi gönderilerek bunların cihada katılmaları istenmiştir. Henüz İran içlerine taarruz başlamadan önce Almanlar, Nizam es-Saltana, önderliğinde İran aşiretlerinden ve Jandarmalarından oluşturulacak birliklerin masraflarını karşılamayı kabul etmişlerdir. Bunun üzerine Nizam es-Saltana, Kirmanşah'ta İran grubu kumandanı Yarbey Şevket Bey'in nezaretinde aşiret kuvvetlerinden bir İran tümeni kurma çalışmalarına başlamıştır. Nizam es-Saltana, oluşturacağı kuvvetlerle Tahran istikametinde bir taarruz yapmayı hedeflemiştir.²⁴⁴ Ancak, Ali İhsan Bey'in Hamedan'dan 8 Ağustos 1332 (21 Ağustos 1916) tarihinde Nizam es-Saltana'ya gönderdiği telgrafın²⁴⁵ içeriğinden anlaşıldığına göre; hem İran aşiretlerinden hem de Nizam es-Saltana'dan beklenildiği kadar fayda sağlanamamıştır.

Ali İhsan Bey, söz konusu telgrafında herhangi bir yanlış anlaşılmaya sebep vererek İran aşiretlerinin tepkisini çekmemek ve İran'da takip edilmeye çalışılan İttihat-ı İslâm siyasetini zora sokmamak için Türk kuvvetlerinin İran'daki ileri harekâtının amacının Tahran'ı Rus ve İngiliz işgal ve

²⁴⁴ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi 1914-1918*, a.g.e., s. 359.

²⁴⁵ K. 4274, D. 495A-47, F. 142.

tazyikinden kurtarmak olduğunu açıkça belirtildikten sonra İran aşiretlerinden faydalanmak için Nizam es-Saltana'dan yardım istemiştir.

Ali İhsan Bey'in ifadesine göre; Türk kuvvetlerinin İran dâhilindeki harekâtı sırf İran Şah'ını ve İran milletini bir komşu, bir dindaş, bir ırkdaş, hissiyatıyla öteden beri din düşmanı olan Ruslar'ın esaretinden kurtarmaktır. Ali İhsan Bey, karşısındaki Rus ordusunu takibe ve onu mağlup ederek Hazar Denizi'ne dökmeye kuvvet-i askeriye nokta-i nazarından mecbur olduğunu vurguladıktan sonra, Türk hududu ile Kirmanşah arasındaki aşiretlerin Hamedan harekâtına iştirak etmedikleri gibi bulundukları noktadan ileriye hiç gelmediklerini ifade etmiştir. Bunun için Afşarlarla ilişkiye geçerek bunların Türk kuvvetlerinin sol cenahında hareketlerini temine çalıştığını, Azerbaycan'daki birliklerin şimdilik oralarda Ruslarla meşgul olduklarından kendisine katılamayacağını, İran'ı Ruslardan kurtarmak için asıl Rus kuvvetleriyle çarpışmanın gerekli olduğunu, bunun içinde Kazvin-Reşt istikametinin takip edileceğini de ilave etmiştir. Ali İhsan Bey, Nizam es-Saltana'ya Ruslara karşı yapılacak böyle bir taarruzda Tahran'ı ihmal etmenin Nizam es-Saltana'nın temsil ettiği geçici hükümet adına uygun olmadığını belirtmiştir. Ayrıca Türk kuvvetlerinin Kazvin civarında toplanmaları sebebiyle burada, tek bir cephede Ruslara karşı yapılacak bir muharebede Türk kuvvetlerinin zarara uğrayabileceğini söyleyerek, bu durumun önlenmesi ve savaşın daha geniş bir alana yayılması için Lurların ve Bahtiyarilerin ayaklandırılarak Kum veya Sultanabad cihetlerinden Türk kuvvetlerinin sağ tarafında iki haftaya kadar toplanmalarının ve Tahran istikametinde harekâta hazır bulunmalarının teminini rica etmiştir.

Ali İhsan Bey, Nizam es-Saltana'ya gönderdiği söz konusu telgrafın sonunda ise, VI. Ordu Kumandanı Halil Paşa'nın, Nizam es-Saltana'nın İran aşiretlerinden birlikler oluşturacağı ve bunların peyder pey kendi emrine gönderileceği yönündeki ifadesine rağmen şimdiye kadar istifade edilmeyen bu aşiret birliklerinden hiç olmazsa bundan sonra Tahran'ın kurtarılması için yapılacak taarruzda yararlanılmasını istemiş ve Nizam es-Saltana'dan İran aşiretlerinin söz konusu harekâta katılmalarının teminini rica etmiştir.

Her ne kadar Nizam es-Saltana, kuzey İran istikametinde yapılacak askeri harekâta Türk kuvvetlerine yardımcı olmak düşüncesiyle, Kirmanşah ve civarından aşiret kuvvetlerini toplamaya çalışmışsa da XIII. Kolordu Kumandanı Ali İhsan Bey'in, 28 Ağustos 1332 (10 Eylül 1916) tarihinde Kirmanşah'ta olan Nizam es-Saltana'ya Hamedan'dan gönderdiği telgraftan²⁴⁶ anlaşıldığına göre, aşiret kuvvetleri beklentileri karşılayacak nitelikte değildir. Ali İhsan Bey bu durumu şöyle ifade etmektedir; "toplanan aşiretlerin ne içtimandan ve ne de buraya sevk edilerek muharebe meydanlarında iş göreceklerinden ümitvar değilim."

Ali İhsan Bey, VI. Ordu Kumandanı Halil Paşa'ya gönderdiği 28 Ağustos 1332 (10 Eylül 1916) tarihli telgrafta²⁴⁷ da Nizam es-Saltana ve aşiret kuvvetlerinin durumunu ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Bu telgrafa göre; Nizam es-Saltana, toplamaya çalıştığı iki bin kadar aşiret atlısı ile Tahran üzerine taarruz etmeyi düşünmektedir. Fakat bu aşiretlerin giderleri için Almanlar para vermeye yanaşmadığından para verip vermeyeceği konusunda Osmanlı ateşemiliteri vasıtasıyla Ali İhsan Bey'in düşüncesini öğrenmek istemektedir.

Ali İhsan Bey'in ifadesine göre; kendisi bu aşiretlerin Türk kuvvetlerinin yardımına geleceğini ümit etmemekle birlikte bir daha tecrübe etmek için şayet söz konusu aşiretler XIII. Kolordu emrine gönderilirlerse asker gibi iâşe edileceğini bildirmiştir. Ancak daha sonra Nizam es-Saltana, Ali İhsan Bey'e bir telgraf göndererek aşiret atlılarının asker maaşı ile yetinmeyeceklerini ve bunların ancak kendisi ile beraber Tahran'a gideceklerini, bu bakımdan emrinde asker gibi kullanmaktan çekinmemesi gerektiğini bildirmiştir. Nizam es-Saltana'nın ileri sürdüğü yeni şartlara kızan Ali İhsan Bey, Halil Paşa'ya hitaben "Ben bu aşiretlere değil para vermek hatta un ve arpa bile vermeyerek Kirmanşah'a kadar kullanmıştım. Kirmanşah'tan ileri gelmek için kendi memleketlerinden uzaklaştıklarından bir parça un ve arpa vermekliğimi ihsas ederlerdi. ..Halbuki şimdi değil buna hatta tayından başka az maaşa da

²⁴⁶ K. 4278, D. 581 -A- 58, F. 005-03.

²⁴⁷ K.4278, D.581 -A, F. 008-01.

razı olmuyorlar. Görülüyor ki, İran meselesi heyet-i umumisiyle para tuzağıdır. İran teşkilatının tamamıyla bir blöf olduğu bir defa daha sübut bulmuştur. Nizam es-Saltana İran'a gelmezden evvel aşairden daha iyi istifade ediyordum. " diyerek İran işlerinde Nizam es-Saltana'ya güvenmediğini açıkça ortaya koymuştur.

3.2.2. Ali İhsan Bey'in İran Aşiretlerinden İstifade Etme Çabaları

XIII. Kolordu Kumandanı Ali İhsan Bey, Rusları İran'dan uzaklaştırmak amacıyla kuzey istikametinde yapılan ve büyük bir coğrafyaya yayılan ileri harekâta İran aşiretlerinden mümkün olduğu kadar faydalanmaya çalışmıştır. Bunun için İran aşiretlerine cihada katılmaları yönünde beyannameler yayınlamış mektuplar, elçiler göndermiş, ayrıca kendisine güvenmese de Nizam es-Saltana'nın İran aşiretleri üzerindeki nüfuzundan ve Alman paralarından da yararlanmaya çalışmıştır.

Ali İhsan Bey'in 17 Haziran 1332 (30 Haziran 1916) tarihinde Hamedan'dan Müstakil Süvari Livası Kumandanlığı'na gönderdiği ve Afşar aşireti nezdine yollayacağı memurlarla ilgili telgraftan²⁴⁸ anlaşıldığına göre aşiretlerin cihada iştirakini sağlamak için onları Türk kuvvetlerinin İran'da her bakımdan güçlü olduğuna ve savaşı kesinlikle kazanacağına inandırmak çok önemlidir. Söz konusu telgrafta Ali İhsan Bey, Müstakil Süvari Livası Kumandanı'ndan Afşar aşireti²⁴⁹ nezdine göndereceği Savuçbulak Şehbenderi Süvari Binbaşısı Muhtar Bey mahiyetine, gerektiğinde bir yazılı anlaşma da yapabilecek, yıkıcı ve cesur bir subay namzediyle 4 atlı tayin ederek 19 Ağustos (1 Eylül) akşamı XIII. Kolordu karargâhına göndermesini istemiş, bunların 20 Ağustos (2 Eylül)'de Afşar aşiretine gitmek için yola çıkacaklarını söyleyerek gidecekleri yolun çok uzun olması ve Afşarlar

²⁴⁸ K. 4278, D. 581-A-58, F .014.

²⁴⁹ XIII. Kolordu Kumandanı Ali İhsan Bey'in Afşar aşireti ile olan ilişkileri hakkında bkz., Sadık Sarısan, "I. Dünya Savaşı'nda İran Avşarları ve Türkiye (1914-1917)", *Türkler*, C.XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.440-452.

üzerinde olumlu etki bırakabilmesi için atların güçlü olanlarından seçilmesini, kendisine gönderilecek efradında üstü başının ve at teçhizatının mümkün olduğu kadar iyi olmasını istemiştir.

Ali İhsan Bey, İran aşiretlerini Rus ve İngilizlere karşı kendi yanına çekebilmek ve İranlıları İttihat-ı İslâm siyasetine inandırabilmek için Hamedan'da önceden bir müddet yayınlanan fakat sonra kapanan *Fars el-Abad* adında bir gazetenin yeniden neşrini başlatarak²⁵⁰ basın vasıtasıyla propaganda faaliyetlerinde de bulunmuştur.

Birinci Dünya Savaşı boyunca ve özellikle XIII. Kolordu'nun İran harekâtı sırasında muharip kuvvetlerin çatışma alanı arasında kalan aşiretler taraf olma konusunda kesinlikle ortak bir tutum sergilememişlerdir. İslâmiyet'in Sünni mezhebine mensup aşiretlerin bazıları Osmanlı Halifesi'nin cihat çağrısına icabet ederken bazıları bunun tam tersine Rus ve İngilizlere destek vermiştir. Bu durum Şii mezhebine mensup aşiretler için de geçerlidir. Aşiretlerin tavrını belirleyen en önemli unsur üstün tarafın yanında yer alarak hayatta kalmayı veya menfaat sağlamayı başarmak olmuştur. Bunun yanında uzun yıllar Rus ve İngiliz boyunduruğu altında yaşayan ve acı çeken aşiretler ise, daha çok Türk kuvvetlerine destek vermiş veya tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Sencabiler gibi bazı göçebe ve savaşçı aşiretler de kendilerine en çok para ve silah veren tarafta yer almaya dikkat etmişlerdir.

Türk kuvvetlerine katılmaya ve Ruslara karşı savaşmaya gönüllü olan aşiretlerden biri de Sünni mezhebine mensup ve öteden beri Osmanlı Devleti'ne hizmet ederek sadakatini ispat etmiş olan Veldeki aşiretidir. Bu aşiretin önde gelen ismi Behram Bey'dir. Bin kişilik atlı süvari kuvvetiyle cihada katılmak için Korato'ya gelen Behram Bey 1 Haziran 1332 (14 Haziran 1916) tarihinde Ali İhsan Bey'e bir mektup yazarak²⁵¹ Ruslarla daha önceden de savaştığını, hatta adamlarından birkaç tane de şehit verdiğini belirtmiş ve cihada katılmak istediğini, bunun için Ali İhsan Bey'in emirlerine amade olduğunu ve her bir emre itaat edeceğini ifade etmiştir. Behram Bey'in

²⁵⁰ K. 1845, D. 75-001, F. 131

²⁵¹ K.4278, D.581-59, F. 003-10.

mektubuna hemen cevap veren Ali İhsan Bey²⁵², cihada iştirak etmek hususundaki arzusu ve öteden beri Osmanlı Devleti'ne olan hizmeti için teşekkür etmiş ve ihtiyaç olduğunda kendisine haber gönderileceğini belirtmiştir.

İran Kürdistanı'ndan kumandan Muhtar imzasıyla Ali İhsan Bey'e²⁵³ gönderilen bir başka telgrafta²⁵⁴ da Bicar bölgesinde Ruslara karşı cihada katılmaları için yapılan çağrıya yüze yakın atlı aşiret askerinin icabet ettiği belirtilmiştir.

Bicar ve Kürdistan Havalisi Kumandanı Kaimakam Hacı Mahmut Arif Bey'in 3 Ağustos 1332 (16 Ağustos 1916) tarihinde Bicar'dan, Hamedan'daki Umum-u Kuva-i İslâmiye Kumandanı Ali İhsan Bey'e gönderdiği telgraftan²⁵⁵ anlaşıldığına göre; Kürdistan eyaletinde bulunan ve Sene civarı aşiret reislerinden olup Bicar'a gelen Esir es-Sultan, Şucah Ül Memâlik, Bicar'da bulunan aşiret reislerinden Serdar es-Sultan ve Mahmut Han, Kahri aşireti önde gelenlerinden Sefer el-Eşair ve Sahsam el-Leşker çeşitli sayıdaki atlı birlikleriyle Bicar'da Ruslara karşı sürdürülen mücadeleye katılmışlardır.

Kendi arzularıyla cihada katılmayan aşiretlerin bazılarını telgraf göndermek veya o civardaki askerler vasıtasıyla haber ulaştırmak suretiyle Türk kuvvetlerine destek vermeleri istenmiştir. Kurani ve Kelhor aşiretlerine 16 Temmuz 1332 (29 Temmuz 1916) tarihinde Ali İhsan Bey, tarafından

²⁵² K. 4278, D. 581-59, F. 003-7.

²⁵³ XIII. Kolordu'nun İran dâhilindeki harekâtı sırasında kolorduya bağlı müfrezelerden veya aşiret rüesalarından gelen telgraf ve mektuplarda Ali İhsan Bey'e bazen "İran'ı Tahlise Memur Kuva-i Mesmure-i Osmaniye ve İslâmiye Kumandanı" ya da, "Umum-u Kuva-i İslâmiye Kumandanı" gibi ünvanlarla da hitap edilmektedir. Örnek için bkz., K. 4279, D. 588(A)-64, F. 007., K. 4279, D. 488(A)-64, F. 022.

²⁵⁴ K.4279, D.588(A)-64, F.007.

²⁵⁵ K.4279, D.488(A)-64, F.022.

gönderilen telgrafta²⁵⁶ bu aşiretlerin “icabât-ı Hüda ile tekrar başlayacak ileri harekâta ve mücahedana..” katılmaları istenmiştir. ²⁵⁷

Ali İhsan Bey, Kürdistan Kumandanlığı vasıtasıyla Sene hâkimi Serdar Reşit'e gönderdiği 11 Teşrin-i Evvel 1332 (24 Ekim 1916) tarihli telgrafında²⁵⁸ da Serdar Reşit'in 4 Teşrin-i evvel 1332 (17 Ekim 1916) tarihinde kendisine gönderdiği telgrafta Bicar'a dört yüz doksan atlı sevk ettiğini yazmasına rağmen gelen haberlere göre ancak yüz yirmi süvarinin Bicar'a ulaştığını ifade ederek Serdar Reşit'e Kirmanşah'ta toplamayı vaat ettiği binlerce atlıya ne olduğunu sormuş ve Serdar Reşit'in Sene hâkimi olduğunu ve bütün Kürdistan'ın elinin altında bulunduğunu belirterek bir an önce sözlerini yerine getirmesini istemiştir.

Kürdistan aşiretlerinden olup cihada katılması için kendisine telgraf gönderilen bir diğer aşiret reisi de Müşar ed-Divan'dır. Ali İhsan Bey, 11 Teşrin-i Evvel 1332 (24 Ekim 1916) tarihinde Sene Şehbenderi vasıtasıyla gönderdiği telgrafta²⁵⁹ Müşar ed-Divan'a hitaben “Din ve vatan için Allah yolunda cihada koşanlar arasında sizin isminizi göremedim. Ecdadınızdan miras kalmış kahramanlık ve yiğitliğinizi gösterme ve meydana çıkarma günü geldi. Bizimle beraber İran'ı öz vatanınızı kurtarmak üzere mümkün olduğu kadar çok atlı toplayarak hemen oğlunuzun kumandasında olarak Kürdistan Kumandanlığı nezdine getiriniz. Ve diğer Kürdistan eşrafına dahi cihada iştiraklerini şimdiye kadar iştirmediğim aile ve eşrafı cihada teşvik ile onlara önder olarak sevgili İran topraklarını bir an evvel Ruslardan kurtarınız...” demiştir.

Kürdistan eşrafından olan Müşar Ed Divan, 14–15 Teşrin-i Evvel 1332 (27/28 Ekim 1916) tarihinde “Huzur-u Kumandana” başlığıyla gönderdiği

²⁵⁶ K. 4278, D. 581-A-58, F. 001.

²⁵⁷ Daha önce zaman zaman Türk kuvvetlerine düşmanlık yapan Kelhor aşiretinin Ali İhsan Bey'in İran dâhilindeki harekâtı sırasında ona destek verdiğine dair Türk basınında haberler yer almıştır. Bkz., İslâm Mecmuası, Birinci Cilt 1330-1332. , Dersaadet Matbaası 1332.

²⁵⁸ K. 4283, D. A-76, F. 05.

²⁵⁹ K. 4283, D. A-76, F. 001-05.

telgrafla²⁶⁰ Ali İhsan Bey'e cevap vermiştir. Müşar Ed Divan, Sene Şehbenderi vasıtasıyla kendisine gönderilen telgrafı aldığını belirterek Ali İhsan Bey'e teşekkür etmiştir. Daha sonra da Kürdistan eşrafıyla birleşerek cihada katılmadıkları hakkındaki iddianın üzüntüye sebep olduğunu, zira Kürdistan ahalisinin kâmilan âlem-i İslâmiye ve mücahidin ordusuna (Türk kuvvetlerine) hizmet etmekte olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Nizam es-Saltana'dan gelen tebliğ üzerine kendisi ve ailesi tarafından iki yüz atlı tedarik edilerek gönderildiğini, kendisinin de bizzat Hacı Arif Bey'in hizmetinde bulunduğunu, âlem-i İslâmiyet için her ne emredilirse derhal ifasına hazır olduğunu ilave etmiştir. 17 Teşrin-i Evvel 1332 (30 Ekim 1916) tarihinde Kürdistan eşrafından Müşar ed-Divan, İsfar ed-Divan-ı Mutemed, Vekil el-Memâlik, Ali İhsan Bey'in 15 Teşrin-i Evvel 1332 (28 Ekim 1916) tarihinde Müşar ed-Divan'a yazdığı telgrafa yeni bir cevap göndererek²⁶¹, on bir gün önce Kürdistan'dan toplanan atlıların Hacı Arif Bey'in emrine gönderildiğini, alınan emir üzerine oğullarının mümkün olduğu kadar atlı süvarilerle Türk kuvvetlerine katılacağını ifade etmişlerdir.

Ali İhsan Bey'in Sencabi aşiretinin cihada katılması yönündeki emri Kirmanşah'ta bulunan İran Menzil Kumandanı Yusuf Ziya tarafından Kirmanşah'ta bulunan Serdar Nasır vasıtasıyla aşiretin diğer önde gelenlerine iletilmiştir. İran Menzil Kumandanı Yusuf Ziya'nın Ali İhsan Bey'e bildirdiğine göre Serdar Nasır'da emre itaat edeceğini söyleyerek Kelhor aşireti önde gelenlerinden Abbas Han ile birlikte birkaç güne kadar en yakın Türk kumandanı emrine gireceğini ifade etmiştir.²⁶²

Ruslara karşı Bicar ve civarında Türk kuvvetlerinin yürüttüğü mücadeleye karşı bölgedeki Kürt aşiretlerinin tutumu birbirinden farklı olmuştur. Veldeki aşireti reisi Behram Bey gibi bunun bir dini vazife olduğunu kabul eden ve hemen cihada katılan aşiretler olduğu gibi kendilerine para ve silah verilmesi üzerine veya tehdit edilerek harekete geçen aşiretler de

²⁶⁰ K. 4283, D. A-76, F. 001-08.

²⁶¹ K. 4283, D. A-76, F. 001-16.

²⁶² K. 4279, D. 63, F. 007.

mevcuttur. Fakat bu aşiretlerden ne kadar istifade edilebildiğine dair Ali İhsan Bey'in Hamedan'dan Kurve'deki Şeyh İsmail Mustafa ve Çahardulı Mahmut Taki isimli aşiret reislerine gönderdiği 23 Teşrin-i Evvel 1332 (5 Kasım 1916) tarihli telgraf²⁶³ genel bir değerlendirme yapabilme imkânı vermektedir. Ali İhsan Bey, adı geçen aşiret reislerine şunu söylemiştir;

“Düşman meydana çıkınca hepiniz ortadan kayboluyorsunuz, silah sesi kesilince maaş, para diye ortaya çıkıyorsunuz. Ben sizi bana yardım edin diye çağırmadım. Bilakis İran'ın düşmandan tahliyesi şerefinden sizin de pay sahibi olmanızı istemiştim. Siz ve atlılarınız Civankil-Bicar savaşlarına arzu ile çarpışmak fikriyle iştirak etmediniz. Muharebelere daima zor ile sevk edildiniz. Ve ilk fırsatta henüz düşman karşınızda iken evlerinize dönmeyi düşündünüz ve kaçtınız. Savaş böyle olmaz. Vatan fedakârlık etmeden ve ölüme göğüs germeden düşmandan kurtarılamaz. Her iki tecrübede de vatanınıza bir faideniz olmayacağı anlaşıldığından atlılarınızla beraber memleketinize gidiniz. Bana muharebe meydanında kılıç sallayarak düşmana göğüs gerip icabında yaralanacak ve ölecek adamlar lâzım”.

XIII. Kolordu'nun Hamedan, Sene ve civarını, Musul Grubunun da Revandız'ı ele geçirmesi, İran aşiretlerinden istifade konusunda Türk ve Almanlarda öteden beri var olan beklentileri daha da artırmıştır. Bu durum VI. Ordu Kumandanı Halil Paşa'nın, 20 Eylül 1332 (3 Ekim 1916) tarihinde Ali İhsan Bey'e gönderdiği telgrafın²⁶⁴ içeriğinden de anlaşılmaktadır. Söz konusu telgrafa göre; Alman ateşemiliteri Alman Hariciye Nezareti'ne, Bahtiyariler de dâhil olmak üzere, İran'ın bütün aşiretleri, İngiliz ve Ruslar'ın her türlü gayretlerine rağmen Türk ve Alman tarafına katıldığı ve İran'ın muhafazası için seferberlik emir olunduğu bilgisini vermiştir. Fakat Alman ateşemiliteri her ne kadar böyle bir bilgi verse de Ali İhsan Bey, İran aşiretlerinin ve Nizam es-Saltana'nın İran'daki ileri harekâta bir yarar sağlayacağına inanmamaktadır. Bu düşüncesini 22 Eylül 1332 (5 Ekim 1916) tarihinde Erbil'de bulunan VI. Ordu Kumandanı Halil Paşa'ya gönderdiği

²⁶³ K. 4283, D. A-76, F. 001-29.

²⁶⁴ K. 4278, D. 581-59, F. 001-12.

telgrafta²⁶⁵ da açıkça ifade etmektedir. Ali İhsan Bey'in belirttiğine göre Alman ateşemiliterinin kendi dışişleri bakanlığına gönderdiği telgraf gerçekleri yansıtmamaktadır ve henüz Bahtiyarilerden hiçbir asker Türk kuvvetlerine iltihak etmemiştir. Bir araya gelen bazı Bahtiyari askerinin de hangi tarafa katılacağı hala şüphelidir. Türk kuvvetlerine katılma konusunu görüşmek üzere Bahtiyarilere memur gönderilmesine rağmen henüz kendisine olumlu bir yanıt ulaşmamıştır.²⁶⁶

Ali İhsan Bey'in söz konusu telgrafta ifade ettiğine göre; aşiretlerin durumu Türk ve Almanların beklentilerini boşa çıkarmaktadır. Bu aşiretler hem Rusları hem de Türk kuvvetlerini nazar-ı dikkate alarak galip gelecek tarafa katılmak için beklemektedirler.

25/26 Mayıs 1332 (7/8 Haziran 1916) tarihinde Başkumandan Vekil Enver Paşa'nın VI. Ordu Kumandanlığı'na gönderdiği telgrafta²⁶⁷, Ali İhsan Bey'in Bahtiyarilere dair söz konusu görüşlerinde haklı olduğunu ortaya koymaktadır. Enver Paşa'nın bildirdiğine göre; Bahtiyariler İsfahan'da Ruslar lehinde ayaklanmıştır. Nizam es-Saltana ile Bahtiyari rüesası arasında öteden beri kırgınlık vardır. Bu sebeple ayaklanmanın Osmanlı Devleti'ne zarar vermemesi için Bahtiyari reisi Samsam es-Saltana ve aşiretin önde gelenlerine birer tehditname gönderilmesi ve Nizam es-Saltana'ya destek verilmesi gerekmektedir. VI. Ordu Kumandanı Halil Paşa, Enver Paşa'nın söz konusu isteklerini, 02 Ağustos 1332 (15 Ağustos 1916) tarihinde gereğinin yapılması için XIII. Kolordu Kumandanı Ali İhsan Bey'e iletmiştir.

Ali İhsan Bey her ne kadar, Bahtiyariler de dâhil İran aşiretlerine çok fazla güvenmese de Sultatan Abad'ı ele geçirilmek ve oradan da Taşan ve Kum cihetlerine, Ruslar'ın arka bölgelerine akınlar yapmak için Bahtiyarileri aşiretinden faydalanmaya çalışmıştır. Bu amaçla, Bahtiyari aşireti

²⁶⁵ K. 4278, D. 581-59, F. 001-12a.

²⁶⁶ Bahtiyari aşiretinin Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ve Almanya'nın beklentilerini yerine getirmediğine dair daha geniş bilgi için bkz., Sadık Sarısaman, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Bahtiyari Politikası" *OTAM*, S. 8, Ankara 1997, s.295-318.

²⁶⁷ K. 4279, D. 477-61, F. 032.

rüesasından Emir Mukahim'e gönderdiği 11 Teşrin-i Evvel 1332 (24 Ekim 1916) tarihli telgrafta²⁶⁸ oğluyla Hamedan'da görüştüğünden bahsederek Sultan Abad'ın ele geçirilmesine dair oğluyla yapılan plan çerçevesinde Bahtiyari atlılarının Sultan Abad civarında toplanmasına karar verildiğinden bahsetmiştir. Emir Mukahim'in tüm kuvvetleriyle Sultan Abad bölgesine gelmesini isteyen Ali İhsan Bey, Emir Mukahim'i teşvik etmek için ona hitaben, şimdiye kadar din ve vatana ifa edilen hizmetlere mükâfat olmak üzere Halife-i İslâm'ın cenklik nişanlarından bir tane gönderdiğini, beklenen zafer haberinden sonra daha büyük ve daha kıymetli Halife nişan ve hediyeleri gönderileceğini ve savaşlarda alınacak ganimetlerin de aşiretlere ait olduğunu ifade etmiştir.

Sultan Abad'ın işgal edilmesi için toplanmaya başlayan Bahtiyari aşiretinin ihtiyacı olan para, silah ve cephanenin temini için Almanların desteğine ihtiyaç duyulmuştur. Bu bakımdan Ali İhsan Bey'in 22 Teşrin-i Evvel 1332 (15 Ekim 1916) tarihinde Kirmanşah'ta bulunan Nadolni'ye bir telgraf²⁶⁹ göndererek, beş yüz kadar Bahtiyari atlısının Sultan Abad'ın batısında toplanmaya başladığını, bu sayının daha da artacağını, Tahran'daki Bahtiyari önde gelenleri ile de ilişki kurarak onlardan da destek sözü aldığını belirttikten sonra Bahtiyarilere fişenk ve para konusunda yardımın gerektiğini ifade etmiştir.

Nadolni'ye, Bahtiyarilere verilmek üzere çok miktarda cephane ve şimdilik nakit olarak kırk bin mark verilmesini uygun bulduğunu söyleyen Ali İhsan Bey, şayet kendisi içinde uygunsa bunların yakında İran'a gelecek olan Sare Bey'le gönderilmesini, ayrıca Bahtiyarilerin desteğini kazanabilmek için ayda yüz bin mark harcanması gerekeceğini belirtmiştir.

²⁶⁸ K. 4283, D. A-76, F. 001-06.

²⁶⁹ K.4281, D. 497A-68, F. 018.

3.2.3. XIII. Kolordu'nun İleri Harekâtı Sırasında Türk-İran İlişkileri

Ali İhsan Bey kumandasında XIII. Kolordu'nun Hamedan'ı ele geçirmek üzere Kirmanşah'tan hareket etmesi o sırada işbaşında olan ve Rus ve İngiliz yanlısı olduğu bilinen Sipehsalar hükümetinde rahatsızlığa sebep olmuştur. Zaten daha önce de bu hükümet, şayet Türk ileri harekâtı Kirmanşah'tan öteye devam ederse İran'da Türk kuvvetlerinin düşman gibi muamele göreceği yönünde Osmanlı Devleti'ne bir nota vermiştir. Buna cevaben Osmanlı Devleti de Bağdat'a doğru ilerleyen Rus kuvvetlerine izin verildiği gibi bu harekâta da izin verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bununla yetinmeyen hükümet başkanı Sipehsalar 30 Temmuz 1916'da Luristan, Burucerd, Arabistan eyaletlerine gönderdiği tamimde, Türkler ile müttefiken hareket etmenin İran için çok kötü bir şey olduğunu, eğer aşiretlerden ve ahaliden velev bir nefer olsun Türklerle beraber hareket ederse İran hükümeti nazarında o kişiye, o aşirete hain nazarıyla bakılacağı ve o kişinin hükümet tarafından idam edileceğini, Osmanlı askerine karşı durmanın tavsiye edildiğini ve Şii Müslümanların Türklere geceyi sabah yapma fırsatı vermeyeceğini ifade etmiştir.²⁷⁰

Türk kuvvetlerinin Hamedan'ı ele geçirmesinden sonra bu kuvvetlerin Tahran üzerine yürüme ihtimalinin ortaya çıkması üzerine, Tahran'daki Rus ve İngiliz sefirleri kabineyle görüşmüş ve Türklerin Tahran üzerine yürümeleri halinde Şah'ı zorla Mazenderan'a götürerek İran'ın Türklere karşı savaş ilan etmesi konusunda anlaşmışlardır. Bu anlaşmadan sonra Rus ve İngiliz sefirleri şehri terk etmek üzere hazırlıklara vakit kaybetmeden başlamışlardır.²⁷¹

Tahran maslahatgüzarı Nüzhet Bey 15 Eylül 1916 tarihinde Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderdiği ve yukarıda bahsedilen konuyla ilgili telgrafta²⁷² belirtildiğine göre; 14 Eylül 1916 tarihinde Rus ve İngiliz sefirleri,

²⁷⁰ Sadık Sarısan, a.g.t., s.322-323.

²⁷¹ Sadık Sarısan, a.g.t., s.300.

²⁷² K. 4279 ,D. 497A-61, F. 005-25.

İran hükümeti'ne Osmanlı Devleti aleyhinde savaşa girmeleri konusunda baskı yapmış, şayet bu gerçekleşmezse İran hükümetini kendi hükümetlerinin düşmanı olarak kabul edeceklerini ve bunun sonuçlarının İran için iyi olmayacağını söyleyerek İran'ı tehdit etmişlerdir.

Nüzhet Bey'in bildirdiğine göre; kendisi 15 Eylül'de İran başbakanı ile Rus-İngiliz baskısı ve tehdidi konularını görüşmüştür. Bu müzakerede İran başbakan, sözü geçen tehdit konusunda bir tebliğin hükümete ulaşmadığını, ayrıca her ne kadar Rus ve İngiliz sefirinin kararlaştırdıkları gibi şehirden ayrılmak için hazırlıklara devam etse de İran'ın Türklere karşı savaş ilan etmek gibi bir niyetinin olmadığını ifade etmiştir.

Her ne kadar başbakan Rus ve İngilizlerle yapılan anlaşmayı ve İran'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan edeceği yönündeki haberleri yalanlasa da Nüzhet Bey'in aktardığına göre, Tahran'da Rus ve İngiliz sefirleri şehri terk etmek için nakliye araçları tedarik etmeye çalışmaktadırlar. Böyle önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemde Ruslar'ın Tahran'da ele geçirecekleri muhaliflere esir muamelesi yapmalarının muhtemel olduğundan kendisi geceleri Amerika Sefaretinde, Avusturya sefiri de İspanya sefaretinde kalmaya karar vermiştir. İran Şah'ının zorla şehirden götürülmesi tehlikesine karşı Şah'ın nezdinde Amerika ve İspanya bayrakları asılıdır ve gerekli olduğu halde İspanya sefirinin Şah'ın sarayında kalması için gizlice bazı teşebbüsler yapılmaktadır.

Rus ve İngiliz sefirleri, İran Şah'ını kendileriyle birlikte Mazenderan'a gitmeye ikna etmek için ona Osmanlı Devleti'nin Mevki ed-Devle'yi Tahran'a getirdiklerini ve onu Şah yapacaklarını söylemişlerdir. Bunun üzerine maslahatgüzar Nüzhet Bey ise İran hükümetine Şah'ın Tahran'dan ayrılmadığı sürece Osmanlı Devleti'nin böyle bir niyetinin olmayacağına dair garanti vermiştir.²⁷³

Ömer Fevzi Bey'in bildirdiğine göre, İran şahı Tahran'ı terk ederek Rus ve İngilizlere katılmanın uygun olup olmayacağı konusunda 19 Ağustos 1916 tarihinde, ulema, devlet ricali, eski ve yeni hükümet başkanları ve üyelerinin

²⁷³ Sadık Sarısan, a.g.t., s.301.

katıldığı bir toplantı yapmıştır. Toplantı sonrasında ikiye karşı otuz oyla Şah'ın Tahran'ı terk etmemesi kararı alınmıştır.²⁷⁴

Nüzhet Bey'in 16 Eylül 1332 (29 Eylül 1916) tarihinde gönderdiği telgrafta²⁷⁵ da Şah'ın bu doğrultuda bir karar aldığı anlaşılmaktadır. Nüzhet Bey'in ifade ettiğine göre; eski hükümet üyelerinden Türk taraftarı bir kişi güvenilir bir aracı ile kendisine haber göndererek, Şah'ın Tahran'dan ayrılmayacağını bildirmiştir. Ayrıca Ruslar'ın Tahran'ı işgal etmek için Kazvin'e asker göndermesine fırsat vermeden Kazvin'in Türk kuvvetleri tarafından işgalinin gerekli olduğunu, kendisinin Şah hazretleri tarafından bu haberi gizlice Osmanlı sefaretine ulaştırmakla görevlendirildiğini ifade etmiştir.

Ömer Fevzi Bey'in, 27/28 Eylül 1332 (10/11 Ekim 1916) tarihinde Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderdiği telgraftan²⁷⁶ anlaşıldığı kadarıyla Tahran'ın işgal edeceği yönündeki haberler üzerine şehirde ortaya çıkan kargaşa, Türk kuvvetlerinin şehri işgal etmeyeceğinin anlaşılmasıyla yerini yavaş yavaş sükûnete bırakmaya başlamıştır.

Ömer Fevzi Bey'in bildirdiğine göre; bu süreçte Şah esasen Osmanlı Devleti lehindedir. Türk kuvvetleriyle savaşa hazırlanan Ruslar'ın Şah'ı zorla Tahran'dan götürme ihtimali azalmıştır. Şah'ın kalmaları yönünde ısrarına rağmen Ruslar Tahran'dan gitmeye mecbur olduklarını söylemişlerdir (Ancak sonradan Osmanlı Devleti'nin Tahran'ı işgal etmeyeceğine dair garanti vermesi üzerine kararlarını değiştirerek Tahran'da kalmışlardır). Tahran'daki Ermenilerin bazıları da bu süreçte şehirden ayrılmıştır. Tahran'daki Osmanlı Sefareti memurları Ruslar'ın tehdidinden kurtulmuşlardır.

İran'ın, Rusların ve İngilizlerin yanında savaşa girmesine dair Ruslarla ve İngilizlerle gizli bir anlaşma yapan kabine, söz konusu gelişmelerin sonucunda Şah tarafından hemen görevden alınmıştır. Şah, Osmanlı Devleti'nin Tahran'ı işgal etme ihtimali üzerine Türklerle müzakerata girişmek

²⁷⁴ Sadık Sarısan, a.g.t., s.301-302.

²⁷⁵ K. 4279, D. 497-61, F. 005-29

²⁷⁶ K. 200, D. 841, F. 036.

için yeni bir kabine hazırlamaya vakit kaybetmeden başlamıştır. Tahran maslahatgüzarı Nüzhet Bey, 7 Teşrin-i Sani 1332 (20 Kasım 1916) tarihinde Hariciye Nezareti'ne, "gayet mühim ve mahremdir" ibareli bir telgraf²⁷⁷ göndererek söz konusu süreçte yaşananlar hakkında bilgi vermiştir.

Nüzhet Bey'in bildirdiğine göre; yeni kabine, Müstevfi el-Memâlik kabinesinde maliye nazırı olan Vüsuk ed-Devle başkanlığında kurulmuştur.

Başkumandanlık Vekâleti, İkinci Şube'nin gazetelerden elde ettiği istihbarata göre; Vüsuk ed-Devle kabinesi şu şekilde oluşmuştur;

Vüsuk ed-Devle: Reisi Vükela.

Müsaver el-Memâlik: Hariciye Nazırıdır.

Nusret ed-Devle: Dâhiliye Nazırıdır.

Müşar el-Memâlik: Maliye Nazırıdır.

Debir el-Memâlik: Bayındırlık Nazırıdır.

Nâsır ed-Devle : Maarif Nazırıdır.

Muhasib el-Memâlik: Posta ve Telgraf Nazırı (Vekâleten)

Serdar-ı Humayun; Harbiye Nazırı (Vekâleten)²⁷⁸

Vüsuk ed-Devle, önceki hükümetin Rus ve İngilizlerle yaptığı İran'ın Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan etmesi yolundaki gizli anlaşmayı öğrenmiştir. Dışarıya Rus taraftarı gibi görünmesine rağmen Vüsuk ed-Devle hakikatte Türklerin tarafındadır ve Nüzhet Bey'le görüşmeleri esnasında çok gizli bir surette ona şunları söylemiştir;

"Rus ve İngiliz sefirleri tazyiklerine devam edebiliyorlar. Sipehsalar kabinesine imza ettirdikleri mukavelenamenin tatbikini talep ediyorlar. Bu talebi reddettim. Zaten Rus ve İngiliz sefirlerini huzuruma kabul ettiğim zaman bu şartı ifade etmişim. Diğer birçok Rus ve İngiliz talebini vakit kazanmak maksadıyla bir taraftan kabul etmiş gibi görünüyorum. Diğer taraftan zorlaştırp tehire düşürüyorum. Fakat zaman geçtikçe zor durumda kalıyorum. İran'ın bir kısmı Ruslar'ın ve bir kısmı Osmanlıların elinde bulunduğu için devlet gelirlerinin istifadesi mümkün olmuyor. Evvelce Ruslar

²⁷⁷ K. 1281, D. 497 A-68, F. 007.

²⁷⁸ K. 484, D. 1896, F. 001-25.

tarafından harcanmış olan vergi gelirleri de Ruslar'ın elinde kaldı. Hükümetin zorunlu harcamaları için elde para yoktur. Ruslar kendi taraflarından evvelce tahsil olunan bizim paramızı yine bize Sipehsalar kabinesinin yaptığı mukavelenameyi uygulamaya koymak şartıyla vermek istiyorlar. Kabine azası her teklifi kabul etmek fikrindedir. Bu yüzden istifaya mecbur olacağım. Kirmanşah'ta kurulmaya çalışılan teşkilata nazaren evvelce Osmanlı hükümeti tarafından İran hükümeti'ne borç vermek için müzakere edilen meblağ şimdiye kadar bir karara bağlanmış olacaktır. Bu paraya mahsuben avans suretiyle elli bin liranın merkeze yani Tahran'a gönderilmesini düşünüyorum. Bu elli bin liranın çok gizli olarak İran hükümeti adına senet karşılığında doğrudan doğruya veya başka bir vasıta ile bana teslimi mümkün müdür?"

Vüsuk ed-Devle'ye bu konuyu Hariciye Nezareti'ne sorduktan sonra kendisine cevap vereceğini söyleyen Nüzhet Bey, Vüsuk ed-Devle'nin daha çok Saray'ın parasızlığından, polis ve jandarma hizmetindeki İsveçli subayların maaşlarının verilememesinden yakındığını belirtmiştir. Ayrıca paranın bir kısmının bu subayların maaşlarına verilecek ve bir kısmı da Saray'ın Ruslara bağlı kalmasını engellemek için Saray'a verileceğini ifade etmiştir. Vüsuk ed-Devle şayet Osmanlı Devleti böyle bir parayı vermeyi kabul ederse bunun herhangi bir aracı olmadan gönderilmesini ve gizli kalmasını mümkünse Almanya ve Avusturya sefirlerinin dahi bunu bilmemesini istemiştir.

Nüzhet Bey, telgrafının sonunda Osmanlı Devleti'nin bu parayı aracı olmadan direk Vüsuk ed-Devle'ye göndermeyi kabul ederse paranın ulaştırılması için bir an evvel Kazvin ve Kum'un işgal edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.²⁷⁹

Söz konusu nedenlerle artan Rus ve İngiliz baskısı sonucunda Vüsuk ed-Devle'nin istifa edeceğine dair haberler dış basında da çıkmaya başlamıştır. Başkumandanlık Vekâleti İstihbarat Şubesi Müdüriyeti'nden XIII. Kolordu Kumandanlığı'na 2 Kanun-u Evvel 1332 (15 Aralık 1916) tarihinde

²⁷⁹ K. 1281, D. 497 A-68, F. 007a.

bildirilen telgrafta²⁸⁰ ifade edildiğine göre, 6 Teşrin-i Sani 1332 (19 Kasım 1916) tarihli *Ruskoeslovo Gazetesi*, Türk nüfuzunun İran'da artması üzerine İran kabinesinin sallanmakta olduğu ve tekrar Sipehsalar kabinesinin işbaşına geleceği yönünde bir haber yayınlanmıştır.

3.2.4. Ali İhsan Bey'in İran Demokrat Fırkası Liderlerinden Süleyman Mirza ile İşbirliği Yapma Çabaları

XIII. Ordu Kumandanı Ali İhsan Bey, İran'da önemli bir nüfuzu olan ve savaşın başlarında daha çok Almanlarla birlikte hareket eden ancak zamanla Almanlarla sorun yaşayan Demokrat Fırkası başkanlarından Süleyman Mirza'ya XIII. Kolordu'nun İran dâhilinde ilerlediği sırada bir mektup göndermiştir.²⁸¹ Bu mektupta Ali İhsan Bey, Türk ileri harekâtının İran'ı Rus ve İngiliz işgalinden kurtarmak amacını taşıdığına dikkat çekmiş ve Süleyman Mirza'nın Türk kuvvetlerine destek vermesini istemiştir. Ali İhsan Bey, söz konusu mektubu Süleyman Mirza'ya gönderme nedenini ise şöyle ifade etmektedir; “Her ne kadar Hükümet-i Osmaniye henüz Avrupa hükümetleri kadar ilerlememiş olsa da coğrafi durumu nedeniyle, Avrupa ile daha fazla işbirliği yaparak İran'a göre biraz daha ileri gidebilmiş ve bu suretle dindaşı olan İran'a kardeşçe bazı yardımda bulunabilecek bir duruma ulaşmış olduğundan İran'ın en münevver ve vatansever kısmını oluşturan Demokrat Fırkası'nın reisi olan zat-ı âlinize Osmanlı Devleti'nin İran'a dair aşağıdaki maksadını ve İran'la işbirliğinin esaslarını ifade ediyorum”. İran'a yardım ve İran'la işbirliği konusunda Ali İhsan Bey'in Süleyman Mirza'ya teklifleri şunlardır;

1. Türklerin en büyük amacı, Osmanlı Devleti ve İran'ın aynı güce sahip iki İslâm devleti olarak ve el ele vererek her iki memleketin ekonomisine hâkim olmak ve bu devletleri sömürge haline getirmeye çalışan Hristiyan devletlerin bu emeline ve saldırılarına başarıyla göğüs germektir.

²⁸⁰ K. 4283, D. 497 B-75, F. 036.

²⁸¹ K. 4312, D. 605A-159, F. 006.

Her iki hükümette geniş topraklara sahip olmalarına karşılık nüfusları azdır. Bu bakımdan topraklarını azaltmak yerine nüfuslarını arttırarak çöl halinde bulunan memleketlerini mamur ve bayındır etmek isterler. Onun için ne Türkiye'nin İran arazisinde bir gözü vardır, ne de İran'ın Türkiye arsisinde olabilir. Bu iki hükümet birbirine en sadık dost, en vefakâr bir dindaş, en vefakâr bir müşfik olmalıdır ve olacaktır. Demokrat Fırkası'nın daima bu doğru yolda yürümesini dilerim ve bundan eminim.

2. Bu maksadı temin için Tahran'da, Tahran kabinesi ile Osmanlı Sefareti arasında ilişki kurulmalı ve bunların Osmanlı Devleti ile haberleşmelerine aracı olunmalıdır. Kasr-ı Şirin'e göndereceğiniz Türklerin anlayabileceği tarzda Türkçe yazılmış raporlarınız derhal telefonla bize ulaştırılır ve bizim yapabileceğimiz şeyler derhal yapılır. Kolordu kumandanının yetkisi dışında olanlar da ilgililere ulaştırılır. Bu raporlar Türklerin anlayabileceği Türkçe ile yazılmış ise aynı zamanda Fransızca'sını da zarf içinde takdim etmek uygun olur. Bunlar da Kasr-ı Şirin'e gönderilirse orada Türk kıtaatı vasıtasıyla kolordu kumandanlığına gelir ve aynı yolla gereken yapılır.

3. İran'ın hem idari hem de iktisadi bağımsızlığını sağlamak için en önemli mesele, İran'ın bağımsızlığının önemini idrak edebilmiş zihinler yetiştirmektir. Bunun için öncelikle okullar açmak, eğitimi iyileştirmek gerekir. Demokrat Fırkası programının en önemli maddelerinden biri de budur.²⁸² Bunu gerçekleştirmek için Demokrat Fırkası'nın en önemli yardımcısı Osmanlı Devleti'dir. İran'da okulları açtıktan bu okullarda okuyan öğrencilerin daha sonra bilgilerini arttırmak için veya doğrudan doğruya eğitim almak için Türkiye'ye gelecek İranlı gençleri kendi yurdunda, kendi evlatları gibi yetiştirerek İran'ın imdadına göndermek, Türkiye için büyük bir emel ve zevktir. Bu gençleri İstanbul'a gönderip öğrenim görmelerini sağlamak için aracı olunmasını rica ederim.

4. İran'ın istiklâlini temin için öncelikle ülkedeki yabancı nüfuz ve müdahalesinden kurtulmak gerekir. Bu da, tabiki ilk etapta, İran'dan Rus ve

²⁸² K. 4312, D. 605A-159, F. 006a.

İngiliz askerlerini çıkarmak ile olur. İşte bu gün Demokrat Fırkası'na düşen en mühim vazifelerden biri de budur. Bu maksadı temin için Osmanlı Devleti, İran'ın talep edeceği her yardımı gücü nispetinde yapacağına Demokrat Fırkası emin olsun.

5. Türk ordusunun askeri harekâtında başarılı olması için İran dâhilinde bulunan Rus ve İngiliz kuvvetlerinin en ufak rütbeli askerine kadar bilmesi gerekir. Özellikle Kirmanşah, Hamedan ve Kürdistan'da ayrı ayrı ne kadar Rus kuvvetinin bulunduğu, bunların kıtaat numaraları, kumandanlarının isimleri, piyade, süvari, top adedinin ne kadar olduğu bilinmelidir. Ayrıca Azerbaycan'da ne kadar Rus kuvvetinin olduğu tespit edilmelidir. Baratof gibi büyük kumandanların nerelerde olduğu bilinmeli, Ruslar'ın amacının, Rus askerlerinin maddi ve manevi gücünün, yiyecek ve içecek durumunun ne olduğu kesinliğe kavuşturulmalıdır. Bu gibi konuların Türk kuvvetlerine bildirilmesi gerekmektedir.

6. Türk-İran hududu civarında Bağdat'a kadar emniyet ve asayiş yoktur. Kasr'dan Paytak'a kadar olan aşiretlere Türk kuvvetleriyle iyi geçinmeleri için nasihat yapılarak bu aşiretler Türk kuvvetlerinin yanına çekilmeli ve bu aşiretlerle konuşularak İran içinden Kar'a erzak sevkine imkân verilmelidir. Ruslar'ın aşiretlerle yaptığı ittifak bozulmaya çalışılmalı, bilakis İran'ın din ve istiklâlinin düşmanı olan Ruslar hiçbir yerde tutunamamalıdır.

7. İran'daki Türk kuvvetlerinin günden güne takviye edilmesi sebebiyle erzak ihtiyacı da artmaktadır. Nakit akçe karşılığında Kasr-ı Şirin'e erzak getirilmesi için şehir esnafına tenbihatta bulunulmalıdır. Getirilen erzak Kasr-ı Şirin'deki Türk memurlarınca rayiç bedelden nakit para ile satın alınacaktır.²⁸³

²⁸³ K. 4312, D.605A-159, F. 006-01.

3. 3. Ömer Fevzi Bey'in Kirmanşah'taki Faaliyetleri ve Difa-i İslâm Cemiyeti'ni Kurması

3.3.1. Ömer Fevzi Bey-Ali İhsan Bey Arasında Soğukluk

Osmanlı Devleti'nin İran'da sürdürdüğü İttihat-ı İslâm siyasetinin önemli isimlerinden olan Tahran ateşemiliteri Ömer Fevzi Bey, XIII. Kolordu'nun Kirmanşah'ı Ruslardan geri alması üzerine Kuzey Batı İran istikametinde yapılacak Türk ileri harekâtına yardımcı olmak için Kirmanşah'a gönderilmiştir. Ancak Kirmanşah'ta Ömer Fevzi Bey ve XIII. Kolordu Kumandanı Ali İhsan Bey arasında ihtilâf çıkmıştır. Ali İhsan Bey, daha önce ifade edildiği gibi, İran aşiretlerinden faydalanılması konusunda Nizam es-Saltana'nın çalışmalarından memnun değildir. Benzer gerekçelerle Ali İhsan Bey, Ömer Fevzi Bey'i de eleştirmiştir. 21 Ağustos 1916 tarihinde Ömer Fevzi Bey'e gönderdiği telgrafta "sizin teşkilat işleriniz o kadar ağır gidiyor ki biz Bahr-i Hazar sahiline varacağız hâla siz bize bir faide-i fiiliye temin edemeyeceksiniz. Nitekim Kirind'e gelmeniz bana faideden ziyade zarar verdi..." demiştir. Ayrıca Ömer Fevzi Bey'in önce kendisiyle daha sonra da civar şebenderlerle olan ilişkisini keserek şebenderleri Kirmanşah şebenderine bağlamıştır.²⁸⁴

Ancak Enver Paşa'nın 4 Teşrin-i Sani 1332 (17 Kasım 1916) tarihinde VI. Ordu Kumandanlığı'na gönderdiği telgrafta²⁸⁵ İran'daki Osmanlı Konsolosları'nın Nizam es-Saltana nezdindeki siyasi memur olan Ömer Fevzi Bey'e bırakılmasını ve Ömer Fevzi Bey'in de Halil Paşa'ya bağlı olmasını böylece İran'daki askeri ve siyasi hareketin Halil Paşa'nın elinde toplanmasını uygun bulduğunu ifade etmiştir. Bu telgraftan Ali İhsan Bey ile Ömer Fevzi Bey arasında bir yetki sorununun da olduğu anlaşılmaktadır.

²⁸⁴ Sadık Sarısan, a.g.t., s.343.

²⁸⁵ K. 1853, D. 118, F. 001-13.

Başkumandan Vekili Enver Paşa, Nizam es-Saltana'ya gönderdiği 4 Teşrin-i Sani 1332 (17 Kasım 1916) tarihli telgrafta²⁸⁶ söz konusu ihtilâfın bir yanlış anlaşılmadan meydana geldiğini ve bunun tekrarlanmaması için taraflara gerekli tebligatın yapıldığını ifade etmiştir.

Ali İhsan Bey ile Ömer Fevzi Bey arasındaki sorunların Enver Paşa'nın araya girmesi ile çözüme kavuşmadığı Ali İhsan Bey'in VI. Ordu Kumandanı Halil Paşa'ya, Ömer Fevzi Bey'i şikâyet etmek için gönderdiği 17 Ocak 1917 tarihli telgraftan²⁸⁷ da anlaşılmaktadır. Ali İhsan Bey bu telgrafta Ömer Fevzi için şunları söylemektedir;

“Bu adam İranlılardan ziyade İranlı olup işi gücü Nizam es-Saltana'ya zahir olmak ve mütemadiyen Nizam'ı Başkumandanlığa ve kendisini de Nizam vasıtasıyla Başkumandanlığa methettirmektir. Bu sayede her ikisi idame-i mevki eyleyerek mütemadiyen meşru ve gayrı meşru tarzlarda ceplerini doldurmak niyetindedirler... Mumaileyhin tebdilini veya olmazsa Başkumandanlıkla muhaberesinin kat'iyyen men edilerek mütehassıran zat-ı samilerine müracaat eylesinin temin buyurulmasını istirham ederim.”

Enver Paşa, Ali İhsan Bey'in şikâyetleri sonrasında Kirmanşah'ta bulunan ateşemiliter Ömer Fevzi Bey'e bir telgraf²⁸⁸ göndererek, İran işlerindeki ihtilâfın ve Ömer Fevzi Bey'e karşı olan cereyanın giderilmesi için Kirmanşah'a bir maslahatgüzar tayinini uygun gördüğünü, bu iş için de Süleyman Şefik Bey'in biraderi Galip Kemali (Söylemezoğlu) Bey'i tayin ettiğini ifade ederek, Galip Kemali Bey'le birlikte şimdiye kadar İran'da takdirle takip ettiği devletin siyasi nüfuzunu artırma çabalarına devam etmesini istemiştir.

²⁸⁶ K. 1853, D. 118, F. 001-10.

²⁸⁷ Söz konusu telgraf için bkz., Sadık Sarısan, a.g.t., s.344-345.

²⁸⁸ K. 1853, D. 118, F. 001-22.

3.3.2. Difa-i İslâm Cemiyeti'nin Kurulması

Yukarıda bahsedildiği gibi, Ruslar'ın Tahran'ı işgal etme tehlikesi üzerine başkentten ayrılan ve aralarında Demokrat Fırkası milletvekilleri ve Milliyetçilerin bulunduğu Rus ve İngiliz muhalifi İranlılar Kirmanşah'ta Almanların desteğiyle başında Nizam es-Saltana'nın bulunduğu bir geçici hükümet kurmuşlardır. Ancak, Ruslar'ın Kirmanşah'ı işgal etmesi üzerine Bağdat'a giden bu hükümet ancak Ali İhsan Bey'in idaresindeki XIII. Kolordu'nun Hamedan'ı tekrar ele geçirmesiyle Kirmanşah'a dönebilmiştir. Süleyman Mirza gibi, Demokrat Fırkası liderlerinin ve milletvekillerinin daha çok Alman yanlısı olması ve maddi giderlerin Almanlar tarafından karşılanması geçici hükümetin politikalarına yansımış ve bu hükümet ilk zamanlarda Almanlarla beraber hareket etmiştir. Ancak Almanların zamanla İran'daki hedeflerinden uzaklaşması ve Rusların karşısında başarısız olunması, Almanlarla geçici hükümet üyelerinin arasının açılmaya başlamasına sebep olmuştur.

Geçici hükümet üyeleri bu dönemde doğu politikasına ve doğal olarak İran politikasına dair uzunca bir süredir derinden bir çekişmenin yaşandığı Türk-Alman ittifakında Türkiye'ye yakınlaşmaya başlamış ve bunun sonucunda bir Türk-İran Dostluk Cemiyeti kurulmuştur. Bu cemiyet programının önsözünde²⁸⁹ yazdığına göre;

Türk-İran cemiyeti, devletin siyasi umumiyesinde ve milletin hissiyat-ı ruhiyesinde bir esastır. Fertlerin bil cümle imal ve harekette mensubu oldukları devletin siyaset-i umumiyesine tevfik-i hareket etmesi dahi bir esas olduğuna binaen resmi ve gayr-ı resmi her ferdin bu cemiyetin aza-yı fahrısı ve tabiyesinden bulundukları şüphesizdir.

Madde 1: Türk-İran ihvan cemiyetinin maksat-ı tesisi bu iki milletin münasebetini ahvatın şanına layık ve alakadar oldukları derece ile münasib bir halde bulundurmaktır.

²⁸⁹ K. 1833, D. 24, F. 006-01.

Madde 2: Her vesile ile iki milletin yekdiğerine müfit olmasını mucib-i delâlet ve teşebbüsatda bulunmak bu cemiyetin umde-i mesaisini teşkil eder.

Osmanlı Devleti ve İran'ın İttihat-ı İslâm için birlikte hareket etmesine dair çalışmalar hız kazandığı bu dönemde İranlı önemli din adamlarından Mahmut Tabatabai'nin yakını olan Mahmut Sadık'ın da dâhil olduğu bir grup, ittihat-ı İslâm'ı gerçekleştirmek ve İran'ın tek vücut olarak cihada katılmasını sağlamak için İstanbul'a doğru hareket etmiştir.²⁹⁰

İran'da İttihat-ı İslâma dair çalışmaların sürdüğü 2/3 Ağustos 1332 (15/16 Ağustos 1916) tarihinde ateşemiliter Ömer Fevzi Bey'in VI. Ordu Kumandanlığı'na Kirmanşah'tan gönderdiği telgrafta²⁹¹ da görülmektedir.

Söz konusu telgrafta, Kirmanşah'ta "Difa-i İslâm" adında İttihat-ı İslâm esaslarına dayanan bir cemiyet kurduğunu ifade eden Ömer Fevzi Bey bu cemiyetin kuruluş sürecindeki gelişmeleri kendi ağzından şöyle ifade etmektedir;

"Bir seneyi mütecaviz zamandan beridir, İran'da İttihat-ı İslâm esasına müstenid İslâm cemiyeti tesis etmek istiyordum. Bu suretle bütün siyasi fırkalar ve müteferrik cemiyetler birleşebilecek ve bütün milletin önüne düşerek umumi ve merkezi bir kuvvet hâsıl eyleyecek hem de bu kuvve tek merkez şekline İstanbul'a bağlanabilecek ve siyaset-i umumiye-i İslâmiye tek merkezi hilafetten idaresi imkânı temin edilmiş olacaktı. Şimdiye kadar muvaffak olamamıştım. Çünkü Demokrat Fırkası rüesası vaktiyle Berlin ile mahrem bir itilâf yapmış ve İran siyaset-i dâhiliyesinde Demokratlar Almanların eline bir alet olarak geçmiş ve demokratların hamiyetle İran siyaset-i hariciyesi manivelasında Almanların eline geçmesine çalışıyorlardı. Almanlar İttihat-ı İslâm'dan müteharriz (sakınan) bulunur. Demokratlara milliyet temayasını veriyor. Hâlbuki, İraniler ruhaniyet-i peygamberi ile İslâmiyet gayesiyle hırslanıyor. Almanlar Demokratlar vasıtasıyla ve milliyet esasına müstenit bir sene evvel müdafa-i milliye tesis ettiler ve bütün siyasi fırkaları birleştirmek istediler. Tamamiyle muvaffak olamadılar. O vakit, bu

²⁹⁰ K. 1834, D. 25, F. 010.

²⁹¹ K. 3649, D. 213, F. 015.

milliyet diktatorcası riyasetinde bulunan demokrat reisi Süleyman Mirza'yı ikaz eyledim. Esasını İslâmiyet'e istinat ettirmedikçe, işlerin kuvvet ve umumiyet peyda edemeyeceğini söyledim. Almanlara muttali olan Süleyman Mirza o vakit bunun mümkün olamayacağı çünkü, İran'da Ermeni ve Mecusilerden mürekkep gayr-ı Müslim bir kısmın dahi olduğunu ve bunların da kuvvetinden istifade lazım gelmekle milliyet esasını muhafaza edeceğini söyledi. Zaman geçip gerek Alman siyaseti gerek Demokrat diktatörlüğü birçok hatalar yaparak İranlıların zarar ve nefretini intaç eyledi. Cenab-ı Hak istedi. Difa-i Millet zamanın acı tecrübeleri altında eridi, söndü, dağıldı gitti. Hatta öyle bir akıbetle ki Demoktarlar millet nazarında iade-i itibar ve kuvvet için Almanlardan ayrılmağa ve Almanlara da iade-i itibar ve kuvvet için Demokratlardan ayrılmağa mecbur oldu. Ve tarafiye bunu bugün lisanen de beyana başladılar. Bu zaman çakirleri için pek münasip zaman idi. Demokratlar dahi dahil olduğu halde cümlesini İttihat-ı İslâm esasına müstenit bir dafaa etrafında toplamak üzere davet ettim. Cenab-ı Hak muvaffak buyurdu. Bila istisna hepsi muvafakat eyledi ve büyük bir ...ve şevkle bu heyet-i difa teşkil etti. Programı tanzim edildi. İnşallah yarın Hükümet-i Milliye'den programı tasdik-i müsadesi istenecek ve bütün alem-i İslâmiye vaziyet ve maksat bildirecek iş bu heyetin nezdinde çakirleri dar'ül hilafe murahhası sıfatıyla ahz-ı mevki ediyorum. .."²⁹²

Difa-i İslâm Cemiyeti'nin Nizamnamesi;²⁹³

Birinci Madde: Maksat: İslâmın hukukunu müdafaa, terakki ve tealisini ve İslâm devletlerinin İstiklâl ve tamamıyet-i mülkiyesini te'mindir.

İkinci Madde: Bu cemiyetin efradı lüzum-ı defâ'e i'tikâdı olan Müslümanlardan ibarettir. Ve her memleketin cemiyeti reis-i ma'nevi ve tabiisi o memleketin padişah veya emiridir. Mesela (Afganistan veya Buhara Emiri gibi).

²⁹² K. 3649, D. 213, F. 015a.

²⁹³ K. 3649, D.213, F.015.

Üçüncü Madde: Vazayif: Evvela “vâ’tesimû” ayet-i kerimesi mucibince ittihat etmek sonra “infirû” emr-i ilâhisi mucibince malen ve cânen dafâ’ ve mücahedeye girmek ve diğerlerini hazırlamaktır.

Dördüncü Madde: Efrad-ı Cemiyetin her ferdi vücutât-ı şer’iyyesinden maada kudret-i maliyesinden bir kısmını maksad-ı dafâ’ya sarfa mecburdur.

Beşinci Madde: Her ferd-i şahsi vazifesinden maada ictimai ve resmi mevki’nin kudretiyle de maksad-ı dafâ’nın ileri gitmesine mesai edecektir.

Altıncı Madde: İşbu cemiyetin her ferdi ve her heyeti şüheda ve maktulin evlâdının himayesiyle ve müdafaasıyla mecruh ve hastalarına yardım ile mükelleftir.

Yedinci Madde: Harekât-ı harbiyede intizâm ve asayiş ihlâlden ihtirâz katl ve garâtı ve her günâ tahribât ve hetk-i ırz ve namusu men’ esâstır.

Sekizinci Madde: Düvel-i ecnebiyyeden Difâ’da Müslümanlarla teşrik-i mesai edenlerle mühâsebât-ı vidâdiye lâyıkiyla muhafaza ve bitarafların hukukuna riâyet olunacaktır.²⁹⁴

²⁹⁴ Difa-i İslâm Cemiyeti’nin Nizamnamesi, Nizamname-i Dahilisi, Şuabat ve Aksamın Teşkilatı ve Vezaifi için bkz., Sadık Sarısan, “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin İran Politikası ve Defa’-i İslâm Cemiyeti”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı 115, Ağustos 1998, s. 5-10.

3.4. Türk-İran-Afgan-Alman İttifak Anlaşmasına Dair Çalışmalar ve Afgan Prensi Abdülmecit Han

Afgan Emiri Habibullah Han, XIII. Kolordu'nun İran dâhiline girdiği sırada, daha önce Almanlar tarafından teklif edilen fakat o dönemde müzakere etme imkânı olmayan Türk-İran-Afgan-Alman ittifak anlaşmasını görüşmek üzere Prens Abdülmecit'i İran'a göndermiştir. Tahran'daki Alman maslahatgüzarı vekili söz konusu gelişme üzerine ülkesine bir telgraf göndererek Afganistan'da Almanya ve Osmanlı Devleti lehinde bir ortamın oluşması üzerine Abdülmecit Han'ın Afganistan emiri Habibullah tarafından Tahran'a gönderildiğini ve görevinin de Türk ve Alman memur-u siyasileriyle irtibat kurmak olduğu haberini ulaştırmıştır.²⁹⁵

Tahran maslahatgüzarı Nüzhet Bey'in -gerçekle ilgisi olmadığı halde- Prens Abdülmecit hakkında Rus ajanı olabileceği yönündeki ifadeleri, ilk zamanlarda prene kuşkuyla yaklaşılmasına neden olmuştur.²⁹⁶ Ancak Ömer Fevzi Bey'in 5 Teşrin-i Evvel 1332 (18 Ekim 1916) tarihinde Kirmanşah'tan Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderdiği telgraftan²⁹⁷ anlaşıldığına göre; zamanla Abdülmecit hakkındaki şüphelerin yersiz olduğu anlaşılmış, Almanlar Abdülmecit'le bir anlaşma yapmayı kabul etmişler ve bunu Osmanlı Devleti'ne iletmışlerdir.

Almanya'nın Tahran sefiri, Afganlarla anlaşma imzalamak için kendi hükümetinden talimat aldığını belirtmiş ve o sırada Bağdat'a olan Abdülmecit Han'ın Kirmanşah'a gelmesi için ona bir telgraf göndermiştir. Ayrıca Afganlılarla yapılacak anlaşmada Osmanlı Devleti ve İran'ın takip edeceği siyasete dair kendi görüşlerini de belirtmiştir. Buna göre; Almanya bu üç İslâm devletinin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü konusunda büyük bir samimiyetle ilgilidir ve bu üç devletin bu maksatla bir ittifak yapmasını arzulamaktadır. Bu anlaşma İttihat-ı İslâm esası üzerine de olabilir, bir

²⁹⁵ K. 4290, D. 586-95, F. 007-04.

²⁹⁶ Sadık Sarısaman, a.g.t., s.341.

²⁹⁷ K 1845, D. 75-001, F. 119.

savunma ittifakı da olabilir. Ruslar ve İngilizler buna itiraz edemez ve bunu gayr-ı tatbiki bulamazlar. Ancak Almanya böyle bir ittifaka dâhil olursa Rus ve İngilizler bunu bir himaye olarak algırlar veya bunun kendi çıkarlarına tecavüz mahiyetine haiz olduğunu düşünerek teleşa kapılırlar ve derhal saldırıya geçerler veya İslâm devletlerinin kuvvet kazanmasına fırsat vermezler. En iyisi Müslümanların birbiriyle ittifak anlaşması imzalaması ve Almanya'nın da söz konusu ittifaka katılmak yerine bu devletlerin her biriyle bağımsızlıklarını ve toprak bütünlüklerini tanıyan birer anlaşma yapmasıdır. Almanya, Osmanlı Devleti'yle zaten bir ittifak anlaşması yapmıştır. Almanya Afgan ve İran'ın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü esaslarına dayanan bir anlaşma yaparak Müslüman devletler arasındaki ittifaka böylece katılır.

Almanya, Osmanlı Devleti, Afganistan ve İran'ın arasında bir ittifak anlaşması imzalanması için görüşmelerin başladığı Kirmanşah Şehbenderi Ali Ziya'nın, 27 Teşrin-i Sani 1332 (9 Kasım 1916) tarihinde Ali İhsan Bey'e gönderdiği telgraftan²⁹⁸ anlaşılmaktadır. Bu telgrafta, Nizam es-Saltana (İran'ı temsilen) Afgan Prensi Abdülmecit'in, Alman maslahatgüzarının, Kirmanşah hâkiminin, Türk, İran ve Alman askeri ve mülki memurlarının Kirmanşah'ta bir ziyafette bir araya geldikleri ve "Asya Hükümet-i İslâmiyesinin" düşmanlara karşı birlikte hareket etmesine ve İttihat-ı İslâm'ın gerçekleştirilmesine dair nutukların irat edildiği belirtilmiştir.

Söz konusu anlaşmanın imzalanması için, Afganistan'ın talepleri ve bunun karşısında Osmanlı Devleti'nin tutumu hakkında Başkumandanlık Vekâleti'nden VI. Ordu Kumandanlığı'na gönderilen 20 Kanun-u Evvel 1322 (2 Ocak 1917) tarihli telgrafta²⁹⁹ önemli bilgiler verilmektedir. Bu telgrafa göre Afgan Prensi Abdülmecit'in talepleri üzerine kendi değerlendirmelerini Başkumandanlık Vekâleti'ne bildiren Halil Paşa'ya verilen cevapta önerilerinin uygun bulunduğu ifade edilmiştir.

Ayrıca söz konusu telgrafta, Türk hükümetinin Afgan Emiri'nin dostu olduğu ve bu hükümetin İttihat-ı İslâm siyaseti takip ettiği beyan edilerek

²⁹⁸ K. 4283, D. 497B-012, F. 15.

²⁹⁹ K. 1845, D. 75-001, F. 24

Afganluların talebi olan Müslüman subayların peyder pey ve fırsat bulundukça Afganistan'a gönderileceği, savaş sonrasında yapılacak barış görüşmelerinde Afganistan'ın haklarının Osmanlı Devleti tarafından savunulacağı, hatta bu görüşmeler sırasında Afganistan'ın denize ulaşması için bir yol açılmasına gayret edileceği ve Afganistan'dan savaş tazminatı alınmayacağına dair vaatlerin Prens Abdülmecit'e bildirilebileceği ifade edilmiştir.

Aynı telgrafta, Prens Abdülmecit İstanbul'a kadar gelmek isterse Türk hükümeti tarafından bunun memnuniyetle karşılanacağı, şayet Bağdat'dan Afganistan'a dönmek isterse de uzman Türk askerlerinden oluşan dört-beş kişilik bir heyetle İran'dan ülkesine gönderilebileceği de ilave edilmiştir. Son olarak da bu heyetteki askerlerin hali hazırdaki savaşta bir fayda sağlamasa da ileride Afgan askeri teşkilatının kurulmasında yararlı olacağı vurgulanmıştır.

Türk yetkililerin kendisini ağırlamaktan memnun olacaklarını beyan etmesi üzerine Prens Abdülmecit Bağdat üzerinden İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'daki görüşmelerden sonra Afganistan'a geri dönüş yolculuğunda kendisine İran'a kadar Ruşeni Bey ve İranlı Caferizade Baki Bey refakat etmiştir. İranlı Caferizade Baki Bey, Umur-u Şarkiye Müdüriyeti tarafından özel bir görev için Musul'a tayin edilmiş ve yanında götürmesi için kendisine altın, gümüş akçe, para ve sair eşya verilmiştir.³⁰⁰ Ayrıca İranlı Caferizade Baki Bey'in elinde bulunan altın, gümüş ve para ile seyahat etmesine izin verilmesi için güzergâhtaki ilgili birimlere talimat verilmiştir.³⁰¹ Afgan Prensi Abdülmecit, Ruşeni Bey ve Caferizade Baki Bey, İran'a geçmek üzere 2 Temmuz 1917 tarihinde Musul'dan hareket etmişlerdir.³⁰²

Ruşeni Bey'in VI. Ordu'ya gönderdiği ve oradan da Harbiye Nezareti'ne bağlı Umur-u Şarkiye Müdüriyetine iletilen telgrafa³⁰³ göre, Afgan

³⁰⁰ K. 1841, D. 62, F. 001-01.

³⁰¹ K. 1841, D. 62, F.001-02., K. 1841, D. 62, F. 001-03., K. 1841, D. 62, F. 001-04., K. 1841, D. 62, F.001-06.

³⁰² K. 1841, D. 62, F. 001-10.

³⁰³ K. 1841, D. 62, F. 001-15.

Prensi Abdülmecit, Ruşeni Bey ve Caferizade Baki Bey, 9 Aralık 1917 tarihinde sağ salim Tahran'a ulaşmıştır. Yolculuk esnasında İran hududu civarında Sencabi aşireti, Kirmanşah'ta da İngiliz ve Ruslar'ın saldırılarına uğramış, hatta kendileri zannedilerek ötede beride üç dört kişi tutuklanmıştır. Ruşeni Bey, o civardaki aşiretleri iyi tanıdığı için aşiret kuvvetleriyle dağlar arasından aşiretten aşirete geçerek açık ve tehlikeli bölgeyi atlattıklarını belirtmiştir. Ayrıca altın, gümüş, para ve evrakları Caferizade Baki Bey ile başka bir yoldan gönderdiğini, Caferizade Baki Bey'in Tahran'a gelerek emanetleri salimen getirdiğini, Afgan Prensi Abdülmecit'in yakında Afganistan'a hareket edeceğini, kendisinin de Afgan Prensi Abdülmecit'i yola çıkarınca Caferizade Baki Bey ile Kafkasya'ya geçeceğini ifade etmiştir.

IV. BÖLÜM

XIII. KOLORDU'NUN TÜRK- İRAN SINIRINA ÇEKİLMESİ SONRASI İRAN'A YÖNELİK YENİ FAALİYETLER

XIII. Kolordu ve ona bağlı birliklerin 10 Ağustos 1916'da Hamedan'ı ele geçirmelerinden sonra Başkumandan Vekili ve VI. Ordu Kumandanı, İran'daki ileri harekâtın Kazvin ve Hazar Denizi'ne kadar sürmesinde ısrar etmiş, ancak XIII. Kolordu Kumandanı Ali İhsan Bey, içinde bulundukları hattın savunmaya elverişli olmadığını ifade ederek bu talebe karşı çıkmıştır. Kolordunun güvenliğini sağlamak için Aralık sonuna kadar sağ kanatta bulunan Devletabad ve sol kanatta yer alan Bicar'ın ele geçirilmesi için Rus kuvvetleriyle mücadele edilmiş, fakat Kazvin üzerine her hangi bir harekât yapılmamıştır. XIII. Kolordu'ya ait kuvvetler Ocak 1917 tarihine kadar herhangi bir ileri harekât yapmadan İran'da ele geçirilen bölgeleri Rus kuvvetlerine karşı savunmuşlardır. Irak cephesinde İngilizler'in 1917 yılı başında Türk kuvvetlerine karşı taarruza geçmesi ve VI. Orduya bağlı XVIII. Kolordu'nun Dicle cephesinde sürekli takviye edilen İngiliz kuvvetleri karşısında Aziziye'ye çekilmesi üzerine 21 Ocak'ta XIII. Kolordu'ya ait tüm birliklerin İran'ı boşaltarak Bağdat'ı İngilizlere karşı savunmak için Hanikin istikametine çekilmesine karar verilmiştir. XIII. Kolordu 26 Şubat'ta İran'dan çekilmeye başlamış, 1 Mart'ta Hamedan boşaltılarak şehir 3 Mart'ta Ruslar'ın eline geçmiştir. Bu arada XIII. Kolordu yetişemedi, Bağdat 11 Martta İngilizler'in eline düşmüştür. Diyale nehri istikametinde geri çekilen ve İngiliz ve Rus ateşi arasında kalma tehlikesi ortaya çıkan XIII. Kolordu, Rus kuvvetlerini Paytak geçidinde durdurmayı başarmıştır. Bu bölgedeki mücadeleler Ruslar'ın Brest-Litosk anlaşması ile İran'ı boşaltmasına kadar sürmüştür.

4.1. XIII. Kolordu'nun İran'ı Tahliyesi Sonrası Osmanlı Devleti-Almanya-Nizam es-Saltana İlişkileri

Türk kuvvetlerinin İran'dan çekilmesinden sonra Nizam es-Saltana'nın 20 Mart 1917 tarihinde Kerkük'ten Başkumandanlık Vekâleti Celilesi'ne gönderdiği telgraf³⁰⁴, XIII. Kolordu'nun çekilmesi sırasında ve sonrasında Almanların İran'daki müttefiklerine karşı tutumunu, İran halkının Türk ve Almanlara karşı tavrını ve Nizam es-Saltana'nın gelişmeler karşısındaki durumunu değerlendirme imkânı vermektedir.

Nizam es-Saltana söz konusu telgrafında ifade ettiğine göre; İran'ı tahliye emri XIII. Kolordu Kumandanlığı'na geldiği zaman Almanlar İranlılara karşı olan samimiyetsizliklerini ve doğu siyasetinde Osmanlılara karşı rekabet hissi içinde olduklarını bu vesile ile meydana çıkarmışlardır. Vaktiyle rica minnet, yazılı taahhüt ile etraflarına topladıkları kişileri Ruslara bırakıp savuşmak, bunların kendileriyle birlikte geri çekilmelerine mani olmak hatta Ruslarla savaşırken yaralanan askerleri bile öylece Ruslar'ın insafsız ellerine terk etmek istemişlerdir. Bunun için de iki sebep göstermişlerdir. Birincisi; Almanya'nın İran'lı aşiret kuvvetlerine para vermekten vazgeçmesi ve sadece geçici hükümet erkânı ile milletvekillerine maaş ödemesidir. İkinci neden ise; Almanlarla işbirliği yapan İranlılara yardım edilmesine, para verilmesine Osmanlı Devleti'nin karşı çıkmasıdır.

Nizam es-Saltana bu gerekçelerin doğru olmadığını, Osmanlı Devleti'nin İran'daki kuvvetleri istememe gibi bir düşüncesinin olmadığını, buna karşın çok yakın bir geçmişte Almanların geçici hükümete bir nota vererek Türk taraftarı olduğu bilinen bazı kişilerin görevden alınmasını talep ettiğini belirtmiştir. Nizam es-Saltana'nın ifade ettiğine göre; Almanların görevden alınmasını istedikleri arasında Şah'ın dayısı ve Nizam es-Saltana'nın damadı gibi İran'da çok itibarlı kişiler de vardır. Bu bakımdan İran'da bazı kuvvetleri ve kişileri asıl istemeyen Almanlardır.

³⁰⁴ K. 1837, D. 44-41, F. 001-32.

Almanların takındığı tavırlar söz konusu İranlıları gücendirmiş ve onlar da Rus işgali nedeniyle geçici hükümet üyeleriyle beraber Türk topraklarına gelmeyerek İran'da kalmışlardır.

Nizam es-Saltana'nın bildirdiğine göre; Alman maslahatgüzarına kırılan kişilerin hepsi, İran'daki Osmanlı siyasetinden memnundur ve Osmanlı Devleti'ne minnettardır. Türk askerlerinin ahlâkına hayran kalmışlar, onları takdir etmişler ve onlarla iftihar etmişlerdir. Yalnız Ali İhsan Bey'in şahsi tutumlarına üzülmüşlerse de bu tutum bir kişinin şahsına ait olup bir millet ve devlet siyasetiyle hiç alakası olmadığı bütün İranlılarca bilinmektedir. Buna karşılık Almanların İran'daki genel siyasetine bakıldığında, büyük paralarla etraflarına bağladıkları, sayısı onu geçmeyen ve Demokrat olduklarını beyan etmelerine rağmen Demokrat Fırkası'nca kabul edilmeyen ve dışlanmış olan birkaç satılmış, arabozucudan başka hiçbir taraftarı yoktur. Türklerin İran'daki sevgisi ise paraya dayanmayan kalpten gelen bir sevgidir ve hiçbir düşman ya da rakip bu samimiyeti ve yakınlığı bozamayacaktır.

Alman maslahatgüzarı Türk çıkarlarının aleti olduğunu düşündüğü için Nizam es-Saltana'nın varlığından rahatsızdır. Hâlbuki Nizam es-Saltana, Alman maslahatgüzarına İran menfaatlerini savunmaktan başka bir şey yapmadığını söylemiş ve bu telgrafı gönderdiği gün onunla söz konusu mesele hakkında bir görüşme yapmıştır. Söz konusu görüşmede Nizam es-Saltana; "Bendenizin de artık takati tükenmişti" diyerek Alman maslahatgüzarının davranışlarından son derece rahatsız olduğunu belirttiikten sonra ona düşmanlara iltica için değil fakat bu gibi kötü muameleden kurtulmak için Poştkuh'a gideceğini ve savaş sonuna kadar orada kalacağını söylemiştir. Ayrıca bu düşüncesini, İstanbul'a da bildirmiş ve ateşemiliter Fevzi Bey'i de kendisiyle birlikte hareket etmeye davet ederek ona da Poştkuh'a gitmek istediğini ifade etmiştir.

Nizam es-Saltana, Osmanlı Devleti'nden Alman hükümeti nezdinde girişimde bulunmasını isteyerek eğer Almanlarla anlaşmak gerekli ve mümkün ise ve Alman hükümeti, İran'daki maslahatgüzarından farklı bir siyaset takip ediyorsa, aradaki sorunu Almanlarla görüşmeye ve halletmeye hazır olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Nizam es-Saltana, Osmanlı Devleti'ne

hitaben “Açık arz edeyim. Şarkta Alman siyaseti, Rus ve İngilizler’le düşman fakat Osmanlılara da muhaliftir. Bundan dolayı bir kılavuzun bu iki siyaseti aynı yoldan götürmesi zordur ve bütün mücadele bu noktadadır. “ demiştir.

4.2. Nizam es-Saltana'nın İstanbul'a Davet Edilmesi

XIII. Kolordunun İran'ı tahliye etmesi ile Almanlarla arası iyice açılan Nizam es-Saltana, 20 Mart 1917 tarihinde Kerkük'ten Başkumandanlık Vekâleti Celilesi'ne gönderdiği ve XIII. Kolordu'nun İran'dan çekilmesi üzerine Alman maslahatgüzarının İran işlerine dair yükümlülüklerini yerine getirmedişine ve İran'a dair yapılacak işlerde aralarında ihtilaf olduğuna dair telgrafta, söz konusu gelişmelerin kendisini çok yorduğunu ve artık Poştkuh'a giderek savaş sonuna kadar orada kalacağını ifade etmiş, şayet Osmanlı Devleti harekete geçer, Alman hükümeti ile doğrudan bağlantı kurar ve Alman hükümeti de İran işlerinde İran'daki maslahatgüzarlarından farklı düşünürse yeniden İran'da faaliyetlerini sürdürebileceğini belirtmiştir. Bu gelişme üzerine ateşemiliter Ömer Fevzi Bey, 1 Nisan 1917 tarihinde Başkumandanlık Vekâleti'ne mahrem ve kişiye aittir ibareli bir telgraf³⁰⁵ göndererek, Türk kuvvetlerinin ve geçici hükümetin İran dışında olduğu şu dönemden istifade edilerek Nizam es-Saltana'nın bizzatihi İstanbul'a davetinin uygun olacağını belirtmiştir.

Ömer Fevzi Bey'e göre, Nizam es-Saltana'nın İstanbul'a gelmesi ile, hem Almanlarla olan sorunları halletme fırsatı doğacak hem de İranlılar Nizam es-Saltana'nın bu seyahatine siyasi bir anlam atfederek gelecekte İran'a yönelik yapılacak işlerin takip edildiği ve düzenlendiği hükmüne varacak ve Türk kuvvetlerinin çekilmesinden sonra karamsarlığa kapılan İran'daki müttefikler böylece bir teselli bulacaklardır. İran halkına ve Şah'ına şu zamanda böyle bir teselli çok gereklidir ve Osmanlı Devleti için de çok yararlıdır.

Ömer Fevzi Bey'in ifadesine göre, İran kamuoyu Nizam es-Saltana ile Osmanlı Devleti arasında yapılan gizli anlaşmaya vakıf değildir.³⁰⁶ Ömer Fevzi Bey'e göre, Bağdat'ın düştüğü ve İran'ın tamamen Ruslar'ın eline geçtiği böyle karanlık bir günde İranlıların geleceğe dair ümitlerini

³⁰⁵ K. 1837, D. 44-41, F. 001-36.

³⁰⁶ Enver Paşa ve Nizam es-Saltana arasındaki anlaşma.

tüketmeyecek ve İran kamuoyunda yankı bulacak bir siyasi faaliyet yapmak gereklidir. Bundan dolayı Nizam es-Saltana'nın bizzat Başkumandan Vekili'nin imzası ile İstanbul'a davet edilerek bir ay kadar başkentte kalması ve bu haberin İran kamuoyunda yayılması Osmanlı Devleti'nin menfaatleri için uygun olur. Ayrıca Nizam es-Saltana İstanbul'da iken Almanlarla sorun olan İran ve Afgan meselesi de neticelendirilebilir.

Ömer Fevzi Bey'in, Türk kuvvetlerinin çekilmesi sonrasında İran'da Osmanlı Devleti için ortaya çıkan olumsuz durumu gidermek ve Almanlarla aradaki sorunları halletmek için Nizam es-Saltana'nın İstanbul'a davet edilmesi yönündeki teklifi, Başkumandanlık Vekâleti'nce uygun bulunmuş ve gereğini yapılması için 9/10 Nisan 1917 tarihinde VI. Ordu Kumandanlığı'na bir telgraf³⁰⁷ gönderilmiştir. Bu telgrafta Nizam es-Saltana, beraberindekilerle birlikte ve Ömer Fevzi Bey'in refakatinde İstanbul'a davet edilmiştir.

Aslında Ömer Fevzi Bey'in Nizam es-Saltana'nın İstanbul'a davetiyle ilgili söz konusu teklifinin Başkumandanlık Vekaleti tarafından aynı gün kabul edildiği Nizam es-Saltana'nın, o sırada Bağdat'tan Musul'a ulaşmış olan ailesini kendisinden önce İstanbul'a göndermeye karar vermesinden anlaşılmaktadır. Ömer Fevzi Bey, 2 Nisan 1917 tarihinde Başkumandanlık Vekâleti'ne bir telgraf³⁰⁸ göndererek bu gelişme hakkında bilgi vermiş ve yolda gerekli olan kolaylıkların yapılması için ilgili kişilere emir verilmesini istemiştir. Bu talebin yerine getirildiği IV. Ordu Kumandanlığı'na 6 Nisan 1917 tarihinde Başkumandanlık Vekâleti'nden gönderilen telgraftan³⁰⁹ anlaşılmaktadır. Bu telgrafta, Nizam es-Saltana'nın ailesinin 10 Nisan 1917 tarihinde on üç kadın ve çocuk ve on bir erkek olmak üzere yirmi dört kişiyle³¹⁰ Musul'dan İstanbul'a gitmek için hareket ettiğinden bahsedilerek bu ailenin İstanbul'a kadarki dinlenme noktalarında istirahatlarının temini, gerektiğinde otomobil tahsis edilmesi, Halep'te, Adana'da bu ailenin valiler tarafından karşılanarak ziyafet verilmesi ve ailenin Pozantı'ya ulaştığında

³⁰⁷ K. 3610, D. 244, F. 006-12.

³⁰⁸ K. 1837, D. 44-41, F. 001-39.

³⁰⁹ K. 701, D. 386-399, F. 006-01.

³¹⁰ K. 3656, D. 244, F. 006-14.

Konya Valisi'ne ve Eskişehir Mutasarrıflığı'na acil ibareli telgraf gönderilmesi istenmiştir.

Başkumandanlık Vekâleti, 17 Nisan 1917 tarihinde IV. Ordu Kumandanlığı'na yeni bir telgraf³¹¹ göndererek bu defa da İran hükümet-i milliye reisi Nizam es-Saltana'nın beraberindekilerle 16 Nisan 1917 tarihinde İstanbul'a gelmek üzere yola çıktığı ve mahiyetinde bulunan doksan kişinin Halep'te kalacağı ve Nizam es-Saltana'nın da hükümet üyeleriyle birlikte İstanbul'a geleceğini haber verilmiş ve gerek Halep'te kalanlara ve gerekse İstanbul'a gelenlere yollarda gerekli kolaylığın sağlanması ve bunun için yol güzergahındaki ilgili valilere talimat verilmesi istenmiştir.

Ömer Fevzi Bey, 13/14 Nisan 1917 tarihinde Başkumandanlık Vekaleti'ne gönderdiği bir telgrafta³¹² Nizam es-Saltana'nın İstanbul'a davet edilmesinin Osmanlı Devleti'nin İran'daki menfaatleri açısından bir takım olumlu gelişmeleri ortaya çıkarmaya başladığını ifade etmektedir.

Ömer Fevzi Bey'in aktardığına göre; Nizam es-Saltana, İran Şah'ına özel bir görevli ile mektup göndermiş ve bu mektupda, Türklerin çekilmesinden ve yakın geçmişte yaşananlardan sonra Rus ve İngilizler'in İran'da, mezalim yapacaklarını ifade etmiş ve kendisinin bu duruma engel olabilmek için tedbir almaya ve tertibat yapmaya çalıştığını, bunun için bizzat İstanbul'a çağrıldığını ve bu seyahatten İran ve İslâm için büyük neticeler beklediğini ve Osmanlı Devleti'nin kendi kaderi ile İran'ın kaderini aynı gördüğünü ve İran'ın hukukunu dostları nezdinde koruduğunu bildirmiştir.

Ömer Fevzi Bey, telgrafının sonunda Nizam es-Saltana'nın Şah'a yazdığı mektupla ilgili yaptığı değerlendirmede, bu seyahat ile ilgili kedisinin daha önce Başkumandanlık Vekâleti'ne bildirdiği olumlu sonuçların alınmaya başladığını, Osmanlı hududuna çekilen İranlıların yeniden canlandığını ve geri çekilmenin verdiği acının giderildiğini, şu an bu İranlıların yeni emellerle meşgul olduklarını ifade etmiştir.

³¹¹ K. 1852, D. 116, F. 007-07.

³¹² K. 1837, D. 44-41, F. 001-47.

Almanya, XIII. Kolordu'nun İran'ı tahliye etmesi üzerine, savaşın başından itibaren faaliyetlerini İran'da sürdüren sivil memurlarını, asker ve gizli örgüt üyelerini İran'dan çekmek istemiştir. Bu durum VI. Ordu Kumandanlığı'na gönderilen 11 Nisan 1917 tarihli telgrafta³¹³ da ifade edilmektedir. Aynı telgrafta, Alman Kressman ve diğer subayların VI. Ordu da istihdam edilebileceği belirtilmiştir.

Almanya ile Nizam es-Saltana'nın arasının açılmasının temelinde Almanların İran'dan çekilmesi ve daha önce Nizam es-Saltana'nın başında bulunduğu geçici hükümetle yaptıkları anlaşma hükümlerini yerine getirmemesi bulunmaktadır. Nizam es-Saltana, Almanların savaşın başından itibaren kendisiyle ittifak yapan İran kuvvetlerini Ruslar'ın insafına terk ederek gitmesine ve vaadlerini yerine getirmemesine kızarken, Almanlar da İran işlerinde yüklü miktarda para harcamalarına rağmen istediklerini elde edememeleri sebebiyle bu dönemde İran'ı boşaltmak istemişlerdir.

Ömer Fevzi Bey'in 23 Mayıs 1917 tarihinde Başkumandanlık Vekaleti'ne gönderdiği telgraftan³¹⁴ Nizam es-Saltana ile Almanlar arasındaki sorunların başında para meselesi geldiği daha açık anlaşılmaktadır.

Ömer Fevzi Bey'in bildirdiğine göre; Nizam es-Saltana ilk önce Difa'-i Milli başkanlığına geçerek işe başladığı zaman gerek kendi masrafları gerekse emrindeki memurların maaşı karşılığı olarak Almanların kendisine vermeyi taahhüt ettiği meblağ yirmi bin tûmendir. Fakat altı ay zarfında Almanlar yalnız kırk yedi bin tûmen vermişler ve bu paradan otuz bin tûmeni Nizam es-Saltana emrindeki memurlar ile Bağdat'a giden İran muhacirlerine ve beş bin tûmeni de diğer giderlere harcamış ve kendine bir şey kalmamıştır. Nizam es-Saltana, Almanlardan resmi tahsisata mahsuben aldığı bu parayı daha sonra kendi emlakının geliriyle güney İran'daki Alman konsolosuna ödemiştir. Almanlar daha sonra Bağdat'ta İran işleriyle ilgili yeni bir bütçe yapmışlar ve bu bütçeden Nizam es-Saltana'ya üç bin tûmen maaş ve üç bin tûmen tahsisat ve İran'dan gelen muhacirin için de dokuz bin tûmen

³¹³ K. 1837, D. 44-41, F. 001-42.

³¹⁴ K. 1836, D. 40-001, F. 21.

ayırmışlardır. Ancak Nizam es-Saltana'ya ilk üç ay maaşını ve tahsisatı vermişlerse de son dört ay yalnız maaşı vermişler, tahsisatı ve muhacirlere ayrılan parayı vermemişlerdir. Bu para meselesinin halledilmesi için Nizam es-Saltana Kerkük'te Almanlarla görüşmüş, fakat Almanlar çözüme yanaşmamışlardır. İran geçici hükümeti, Türk kuvvetleriyle beraber İran'ı boşalttığı anda Halep'te yeni bir bütçe oluşturmuş ve muhacirlere verilecek paranın miktarını sekiz bin tümene indirmiştir.

Ömer Fevzi Bey'e göre, bu paranın tamamı verilirse İran muhacirleri hayatlarını sürdürebilecektir. Bunun için İran geçici hükümeti üyeleriyle İstanbul'a gelmek üzere yola çıkan Nizam es-Saltana'ya Halep'te yapılan bütçeye göre sekiz bin tümenin ve üç bin tümen de maaşın verilmesi için Almanlarla uzlaşma sağlanmasına yardımcı olunursa aradaki sorunlar giderilebilir.

Söz konusu gelişmelerden anlaşıldığına göre Almanya İran'daki memurlarının faaliyetleri sonucunda ve çok büyük miktarlarda para harcayarak kurulmasını sağladıkları İran geçici hükümetinden ve onun başındaki Nizam es-Saltana'dan, aşiret kuvvetlerinden oluşturulan birliklerden umduklarını elde edememiş ve o güne kadar ittifak yaptığı ve her türlü masrafını ödediği bu teşkilatları desteklemekten, bunlarla yaptığı anlaşmalara uymaktan vazgeçmiştir.

VI. Ordu Kumandanlığı'ndan Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderilen 29 Mayıs 1917 tarihli telgraftan ³¹⁵ da Almanların İran işlerinde değişikliğe gittiği anlaşılmaktadır. Bu telgrafta Kressman, Halil Paşa'ya, Alman hükümeti'nin, Osmanlı Devleti'nin de muvaffakiyetini alarak geçici İran hükümetinin faaliyetlerinin sona erdiğini belirtmiştir, yani Nizam es-Saltana'nın görevinin bittiğini bildirmiştir. Ancak aynı telgrafta Halil Paşa'nın ifadelerinden anlaşıldığına göre Enver Paşa henüz kendisine bu yolda bir tebliğ yapmamıştır ve söz konusu karar Osmanlı Devleti'nin değil Kressman'ın kendi kararıdır.

³¹⁵ K. 1837, D. 44-41, F.001-66.

Almanlarla aralarındaki sorunu çözmek için Ömer Fevzi Bey'in refakatinde İstanbul'a gelmekte olan Nizam es-Saltana, beraberinde hükümetten altı kişi ve yedi milletvekili, üç kâtip, bir doktor ve iki yaver, otuz kadar hademe, yirmi kadar subay adayı öğrenci ve üç subay olduğu halde 14 Mayıs 1917'de Halep'ten hareket etmiştir.³¹⁶

10 Mayıs 1917 tarihinde IV. Orduya gönderilen söz konusu suikastla ilgili bir telgrafta³¹⁷ ise daha önce İran'da Nizam es-Saltana'ya suikast girişiminde bulunan ve bundan dolayı mahkûm olan Hüseyin Çedaviş'in hâlihazırda Halep'te olduğu bildirilmiştir. Bu istihbarat üzerine ateşemiliter Ömer Fevzi Bey, 14 Mayıs 1917 tarihinde Başkumandanlık Vekâleti'ne bir telgraf³¹⁸ göndererek, Nizam es-Saltana'ya suikast düzenleneceğine dair bazı istihbarat aldığını bildirerek, güzergâh üzerindeki yetkililerin dikkatlerinin çekilmesini ve özellikle Hintli ve Kafkasyalı yabancıların gözlem altında bulundurulmasını istemiştir. 15 Mayıs 1917 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne muhtemelen Başkumandanlık Vekâleti'nden gönderilen telgrafta³¹⁹ daha önce İran'da Nizam es-Saltana'ya suikast yapmak isteyen ve mahkûm olan ve şimdi de İstanbul'a gelmek üzere Halep'ten hareket ettiği haber alınan Hüseyin, Haloğlu, Seyid Halil, Kâzımzade adlarındaki kişilerin görüldükleri yerde tutuklanması için gerekli yerlere talimat verilmesi istenmiştir.

Ömer Fevzi Bey'in söz konusu suikast için Hintli ve Kafkasyalılardan şüphelenmesi İngiliz ve Ruslar'ın, Nizam es-Saltana'yı İran'a dair Türklerle yeni bir ittifak yapmasını engellemek için öldürtmek istediği izlenimini vermektedir. Nizam es-Saltana başına herhangi bir kötülük gelmeden sağ salim yolculuğunu tamamlamış ve Ömer Fevzi Bey'in refakatinde İstanbul'a ulaşmıştır.

³¹⁶ K. 1836, D. 40-001, F. 09.

³¹⁷ K. 1836, D. 40-001, F. 13.

³¹⁸ K. 1836, D. 40-001, F. 10.

³¹⁹ K. 1836, D. 40-001, F. 12.

4.3. İran Demokrat Fırkası Liderlerinden Süleyman Mirza ile Osmanlı Devleti İlişkileri

İran Demokrat Fırkası liderinden Süleyman Mirza'nın, Birinci Dünya Savaşı'nın başlarından itibaren Almanları desteklediği, hatta Ruslar'ın 1915 yılında Tahran'ı işgal etme tehlikesi üzerine Alman ateşemiliteri Kont Kanitz'in de desteğiyle Şah'ı Tahran'dan ayrılmaya ikna etmeye çalıştığı, bunda başarılı olamayınca bir grup Demokrat Fırkası milletvekiliyle birlikte Tahran'dan ayrıldığı ve Kum'da Difa'-i Milli Komitesi'ni kurduğu daha önce ifade edilmişti. İran'da Osmanlı Devleti'nin takip etmeye çalıştığı İttihat-ı İslâm siyaseti yerine milliyetçilik veya vatanseverlik politikasını benimseyen Demokrat Fırkası ve Süleyman Mirza bu dönemde Almanların en önemli müttefiklerinden biri olmuşlardır. Bu sebepten İran'da faaliyet sürdüren bazı Türk subay ve memurları tarafından zaman zaman eleştirilmişlerdir.

Almanların, İran'da, Rus ve İngiliz kuvvetlerine karşı İran aşiretlerinden Alman subaylarının başında bulunduğu birlikler oluşturmak, İran'ı kendi yanlarında savaşa çekmek, İran üzerinden Afganistan ve Hindistan'a ulaşmak ve bu ülkelerde İngiliz ve Ruslara karşı isyan başlatmak, şeklinde sıralanabilecek hedeflerini gerçekleştirilmek için İran'daki önemli müttefikleri Demokrat Fırkası ve Nizam es-Saltana olmuştur. Almanlar söz konusu hedeflere ulaşmak için uyguladıkları politikaları daha çok Demokratlar ve Nizam es-Saltana üzerinden yürütmüşlerdir. Fakat, gerek geçici hükümetin faaliyetlerinden gerek İran aşiretlerinden para ve silah karşılığında toplanan birliklerden arzu edilen sonucun elde edilememesi ve İran'daki Alman siyasetinin başarısız olması, Almanlarla Demokratlar arasında ve dolayısıyla Süleyman Mirza arasında sorunların çıkmasına sebep olmuştur. Bunun üzerine Demokratlar ve Süleyman Mirza, yavaş yavaş Osmanlı Devleti'ne yaklaşmaya başlamıştır. Bu durumu Ömer Fevzi Bey, Kirmanşah'ta Difa-i İslâm esasına dayanan bir Cemiyet kurduğuna dair VI. Ordu

Kumandanlığı'na gönderdiği 02 Ağustos 1917 tarihli telgrafta³²⁰ da ifade etmiştir.

XIII. Kolordu'nun İran'dan çekilmesi sonrasında Almanların İran'daki müttefiklerine daha önceki taahhütlerini yerine getirmemeye başlaması Almanlarla İranlı müttefikleri arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirmiş, buna karşılık Osmanlı Devleti ile İranlılar arasındaki yakınlaşma giderek artmıştır. Bağdat'ın İngilizler'in eline geçmesi sonucu Türk kuvvetleriyle birlikte geçici hükümet üyeleri ve Süleyman Mirza da İran'ı tahliye etmiştir. Bağdat'ın düşmesi sonrasında Türk kuvvetlerinin İran'ı tahliye etmesi ile Osmanlı Devleti ve Almanya'nın İran hükümeti ve aşiretleri üzerindeki nüfuzları kötü etkilenirken Rus ve İngiliz nüfuzunun artması için elverişli bir ortam oluşmuştur. Böyle bir dönemde Sencabi aşireti reisi Serdar Nasır VI. Ordu Kumandanı Halil Paşa'ya bir telgraf göndererek İran'da artan Rus ve İngiliz faaliyetlerine karşı tedbir almak ve bu devletlerin amaçlarını engellemek için İran'daki bütün işleri elinde bulunduran Demokrat Fırkası'nın Süleyman Mirza ve Seyit Rıza Savetin gibi önde gelenlerinin İran'a gönderilmesini istemiştir. VI. Kumandanı Halil Paşa'nın 10 Eylül 1917 tarihinde Enver Paşa'ya gönderdiği telgraftan³²¹ Süleyman Mirza'nın Sencabi aşireti reisi Serdar Nasır'ın talebine uyarak Rus ve İngilizler'in faaliyetlerine engel olabilmek bu aşiret nezdine gittiği ve çalışmalara başladığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde Süleyman Mirza ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin oldukça iyi olduğunu, Enver Paşa'nın Süleyman Mirza'yı bizzat İstanbul'a davet etmesi göstermektedir. Halil Paşa'nın ifadesine göre; Süleyman Mirza bu davetten çok memnun olmuş fakat o sırada Sencabi aşireti nezdinde Rus ve İngilizlere karşı mücadele ettiğinden bu davete onun yerine tanınmış Demokratlardan ve o sırada Musul'da olan Tahran mebusu Seyid Mahmud Müsavat, Kirmanşah mebusu Seyid Hüsnü Kirazi ve Ağa Şeyh Hüseyin efendi katılmak üzere İstanbul'a hareket etmişlerdir.

³²⁰ K. 3649, D. 213-015, F. 01.

³²¹ K. 1664, D. 38, F. 004.

4. 4. Osmanlı Devleti'nin İran'daki Nüfuzunu Artırma Çabaları

XIII. Kolordu Kumandanı Ali İhsan Bey, Türk kuvvetlerinin İran dâhilinde bulunduğu dönemde Demokrat Fırkası'nın liderlerinden Süleyman Mirza'ya ittifak yapmayı teklif etmişti. Bu sırada diğer bazı konuların yanında Osmanlı Devleti'nin İran'da okullar açması, İranlı öğrencilerin staj için veya eğitiminin tümünü tamamlamak için Osmanlı Devleti'ne gönderilmesi gibi konular da gündeme gelmişti. Tahran ateşemiliteri Ömer Fevzi Bey'in 20 Eylül 1917 tarihinde Harbiye Nezareti Celilesi'ne gönderdiği telgraftan³²² bu projenin Türk kuvvetlerinin İran'dan çekildiği bir dönemde hayata geçirildiği anlaşılmaktadır.

Ömer Fevzi Bey'in bildirdiğine göre, İranlı, subay, küçük rütbeli subay ve askeri öğrenciler Osmanlı askeri birliklerinde, çeşitli okullarda staj ve öğrenim görmeye başlamışlardır. Bu durum gelecekte de devam edecek ve öğrenci sayısı daha da artacaktır. Eğitim, öğretim işini düzenli olarak sürdürmek ve neticelendirmek Osmanlı Devleti için de yeni bir görevdir. Bu bakımdan İranlı öğrencilerin bir bakanlığın emrinde bulundurulması için şimdiden ilgili dairenin ve eğitim bakanlığının dikkati çekilmeli, İranlı subay veya öğrencilerin eğitim ve stajları süresince sicilleri düzenli olarak tutulmalı ve bu öğrencilerin sahip oldukları kabiliyetler ve gelecekte nasıl faydalı olabileceklerine dair raporlar düzenlenmelidir.

Ömer Fevzi Bey'in 27 Eylül 1917 tarihinde Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderdiği telgrafda³²³ İranlı öğrenciler için okul açılmasıyla ilgilidir. Ömer Fevzi Bey, İranlılar için, VI. Ordu bünyesinde bir küçük subay okulunun açılıp açılmayacağı konusunu Halil Paşa'ya sormuş, gelen cevapta bu okulun İstanbul'da açılmasının daha uygun olacağı bildirilmiştir. Söz konusu gelişme üzerine Ömer Fevzi Bey Başkumandanlık Vekâleti'nden aşağıda belirtilen hususların yerine getirilmesi için VI. Ordu'ya talimat verilmesini istemiştir.

³²² K. 3690, D. 396, F. 001-08.

³²³ K. 3690, D. 396, F. 001

1. Süleymaniye'deki İran nizamiye ve jandarma kıtaatında bulunan İranlı subay, küçük subay ve askerlerden uygun olanların İstanbul'daki muhtelif askeri okullarda yetiştirilmek üzere başkente gönderilmesi.

2. İran için yetiştirilecek askerle, küçük subaylar götürecekleri kıyafetlere göre ayrı rütbelere ve subaylar da kıta kumandanlıklarına hazırlanacaktır.

3. İranlı öğrencilerin, daha önce İran'da askeri hizmette bulunmuş ve şimdi VI. Ordu kıtaatında başarılı olarak bulunan Türk subayı XVIII. Kolordu Erkân-ı Harbiye Yüzbaşısı Cemal Efendi'nin başkanlığında bir alay, esir taburlarında Yüzbaşı Şakir ve XIII. Kolordu Kumandanı emir subayı Mülazım-ı Evvel Hüseyin Efendi'den oluşan bir heyetle İstanbul'a gönderilmesi.

4. 44. Alayın bir taburu -Yüzbaşı Osman Nuri Efendi'nin kumandasında- Süleymaniye'de kalacak olan İranlıların talim ve terbiyesine memuren Süleymaniye'deki İran kuvvetlerine kumandanlık etmesi.

İstanbul'da açılacak okulda öğrenim görmesi için VI. Ordu Kumandanlığı tarafından uygun bulunanlardan bazı İranlıların isimleri 27 Kasım 1917 tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderilen bir telgrafta³²⁴ bildirilmiştir. Söz konusu İranlı öğrenciler şunlardır;

Süvari Yüzbaşı, Hüseyin oğlu Hüseyin Efendi. Kafkasya.

Makineli tüfenk, Mülazım-ı Sani, Ali oğlu Muhammet Efendi. Hoy.

Piyade Mülazım-ı Sanisi Hüseyin oğlu Cahit Efendi. Hamedan.

Piyade Mülazım-ı Sanisi Sadık oğlu Ali Rıza. Tebriz.

Piyade Mülazım-ı Evvel Ağa Mirza Ebu Talib Oğlu Abdurrahim Han.

Süvari Mülazım-ı Sanisi Ali Han oğlu İsmail Han. Tebriz.

VI. Ordu Kumandanlığı, 16 Aralık 1917 tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta³²⁵ İstanbul'da açılacak küçük subay okuluna gidecek İranlıların isimlerini bildirmiştir. Küçük subay okuluna gidecek subaylar şunlardır;

Kıdemli Yüzbaşı Tebrizli Hacı Ahmet Han İbn-i Muhammet Han.

³²⁴ K. 3690, D. 396, F. 001-03.

³²⁵ K. 3690, D. 396, F. 001-04.

Süvari Yüzbaşı Kafkasyalı Hüseyin Efendi bin Seyid Hüseyin.

Mülazım-ı Evvel Tebrizli Zimzam Han bin İhza es-Sultan.

Topçu Mülazım-ı Evvel Tebrizli Ali Ekber İhta bin ...el-Memâlik.

Jandarma süvari Mülazım-ı Evvel Tahranlı Bedirullah Han Mümin eş-Şakir.

Piyade Mülazım-ı Evvellı Macit er-Rahim Han bin Ağa Mirza Ebu Talib.

Piyade Mülazım-ı Sani Tebrizli Ali Rıza İfza bin Sadık.

Süvari Mülazım-ı Sani Tebrizli İsmail Han bin Ali Han.

Piyade Mülazım-ı Sani Kazvinli Muhammed Nureddin İfza bin Ali.

Süvari Mülazım-ı Sani Tahranlı Abbas Han bin Taki Han.

Makineli tüfenk, Mülazım-ı Sani Hoylu Muhammed İfza bin Ali

Hitabet.....Hamedanlı Hamid İfza bin Hüseyin.

Baş Çavuş Tahranlı Abdullah Han bin Nasrullah.

Osmanlı Devleti'nin, İran halkı, Şah'ı ve hükümeti arasında nüfuzunu arttırmak ve İran kamuoyunun desteğini elde edebilmek için İran'da okul açmak ve İranlı öğrencileri İstanbul'da eğitmek gibi yardım faaliyetlerinden bir diğeri de, uzun süredir ağır savaş şartlarında ve fiili işgal altında her türlü sağlık imkânından yoksun yaşayan ve bulaşıcı hastalıklardan kırılan İran halkına sağlık hizmeti götürmektir. Ateşemiliter Ömer Fevzi Bey, İranlılara sağlık konusunda yardım edilmesi düşüncesini 27 Ağustos 1917 tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği bir telgrafta³²⁶ ifade etmiştir. Ömer Fevzi Bey'e göre; İran'a yapılacak esaslı yardım arasında bir sağlık heyeti'nin İran'a gönderilmesi dahi Osmanlı Devleti için çok faydalı olacaktır. Doktorsuz ve ilaçsız olan İran'a bütün hastalıklar girmektedir. İnsaniyet namına bu Müslüman halka yardım eden Amerikan Hayır Cemiyeti'nden gelmiş birkaç doktordan başka kimse yoktur. Şah'ın makam doktoru dahi şimdiye kadar Frenklerden olagelmıştır. Osmanlı Halifesi, İran halkına bir sağlık heyeti göndererek dost sıfatını kanıtlamalıdır. Bu, çok yerinde ve tesirli bir davranış olur. Bu heyet İran'ın her tarafını dolaşmalı ve hem halka yardımcı olmalı,

³²⁶ K. 1664, D.38, F. 003.

hem de ilerde Tahran'da inşa edilecek bir tıp okulunun alt yapısını oluşturmalıdır. Ömer Fevzi Bey'in, söz konusu yardımın önemine dair yaptığı değerlendirmeye göre; Osmanlı Devleti'nin de Avrupalılar gibi doğuda (İran'da) hayır kurumları ve sağlık kuruluşları oluşturması hem Şah hem de İran halkı nazarında Türlerin saygınlığını arttıracak ve İttihat-ı İslâm'a faydalı olacaktır.

Harbiye Nezareti, Ömer Fevzi Bey'in tekliflerini uygun bulmuş ve İran'a gönderilecek doktorların isimleri ve bu doktorların yapacakları görev hakkında Umur-u Şarkiye Dairesi'ne bilgi verilmesini istemiştir. Bunun üzerine Ömer Fevzi Bey, 28 Eylül 1917 tarihinde Umur-u Şarkiye Müdüriyet-i Âlisi'ne bir telgraf³²⁷ göndererek İran'da görevlendirilecek doktorlar ve bunların faaliyetleriyle ilgili şu bilgileri vermiştir;

“Aşağıda isimleri zikredilen kişiler Osmanlı Devleti'nin siyasi amaçları uğrunda fedakârlığı göze alarak İran'a gitmeye söz vermişlerdir. Bunlar hem ahlâken hem de mesleki olarak mümtaz kişilerdir ve her biri alanında hocalık yapabilecek derecede uzmandır. İran'a gidecek heyetin başkanlığını tıp fakültesi dahiliye müdürü doktor Reşat Bey üstlenmiştir. Reşat Bey tıbbiyeden birincilikle mezun olmuş, Almanya ve Fransa da öğrenim görmüş ve çeşitli kurumlarda çalışarak tecrübe kazanmıştır. “

Ömer Fevzi Bey'in bildirdiğine göre İran'a gönderilecek sağlık heyeti Umur-u Şarkiye Dairesi'nin vereceği programa göre çalışacaktır ve bu sağlık heyetinde yer alacak doktorlar şunlardır:

- Doktor Reşat Bey; (Başkan): Tıp Fakültesi dâhiliye müdürü,
- Doktor Bahaeddin Şevki Bey; (Aza)
- Doktor Faik Bey; (Aza)
- Doktor Haydar Bey; (Aza)
- Eczacı Nezareddin; (Aza)

³²⁷ K. 1664, D. 38, F. 003-01.

4.5. İran Hükümeti'nin Muharip Kuvvetlerden Topraklarını Boşaltma Talebi

İran Şah ve hükümetleri, Birinci Dünya Savaşı boyunca İran'ın tarafsız olduğunu bildirseler de, bu siyaseti fiiliyata geçirebilecek askeri ve ekonomik güçten yoksun oldukları için savaşın dünya genelindeki ve İran içindeki gidişatına göre muharip kuvvetler arasında denge siyaseti uygulamaya ve bu suretle varlıklarını sürdürmeye dikkat etmişlerdir. Bu genel politika içinde İran, uygun ortamın olduğu zamanlarda bazen İngiliz ve Ruslardan, bazen de Osmanlı Devleti'nden kendi topraklarındaki askerlerini çekmesini ve İran'ın tarafsızlığına saygılı olunmasını talep etmiştir.³²⁸

İran'ı tahliye meselesi, Rusya'da Bolşevik hareketlerinin hemen öncesinde ülkede iç karışıklıkların yaşanmaya başladığına dair haberlerin gelmesiyle yeniden gündeme gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin Tahran Sefareti tarafından Musul'da bulunan VI. Ordu Kumandanı Halil Paşa'ya gönderilen ve oradan da 15 Haziran 1917'de Başkumandanlık Vekâleti'ne şifre ile bildirilen bir telgrafta³²⁹ Osmanlı Devleti Tahran sefirinin aktardığına göre; birkaç gün önce İran Hükümeti'nden Sefarete gelen bir takrirden; Rus ve İngiliz ordularının İran'ı tahliye etmesi için teşebbüste bulundukları ve sonucun başarılı olacağına inandıkları, Osmanlı ordusunun da hududa çekilmesini istedikleri hatta bu mealde birer takrir de Avusturya ve Alman Sefaretlerine gönderildiği ifade edilmektedir. Ayrıca 14 Haziran 1917 tarihinde Hacı Cemaleddin namındaki bir milletvekilinin Osmanlı Devleti Tahran sefirinin makamına geldiği ve bu sırada İran halkının ve partilerinin de topraklarının tahliye edilmesini istediğini ve bu talebin Osmanlı Devleti'ne iletilmesini rica ettiği belirtilmektedir. Tahran Sefiri de cevaben; düşmanların İran topraklarını kullanmak suretiyle Osmanlı Devleti'ne tecavüz etmeleri sebebiyle mecburiyetten ve işgal altındaki İran'ı kurtarmak gibi fedakarca ve

³²⁸Türk kuvvetleri daha önce Hamedan'a kadar ilerlemesine rağmen Bağdat'ın İngilizler tarafından işgal edilmesi üzerine Osmanlı topraklarına doğru çekilmiş, fakat bu sırada Türk kuvvetlerini takip eden Rusları Paytak geçidi gibi stratejik bir bölgede durdurabilmiştir.

³²⁹ K. 204, D. 861, F. 049.

dostça bir sebepten Türk askerlerinin İran'a girdiğini, Rusya ve İngiltere'nin İran'ı tahliye ettiklerini görmedikçe Türk kuvvetlerinin geri çekileceğini ümit etmese de, Reis-i Vükela ile görüşükten sonra durumu Osmanlı Devleti'ne bildireceğini ifade etmiş ve ertesi günü İran hükümet reisi ile yaptığı mülakatta da aynı düşüncelerini tekrarlamıştır. Reis-i Vükela da Rus ve İngiliz elçileriyle daha önce yaptığı görüşmeden bahisle, her iki sefirin Osmanlı Devleti'nin askerlerini geri çekmesi şartıyla kendi hükümetlerine İran'ın tahliyesini kabul ettirebileceklerini ümit ettiklerini söylediğini, şayet Osmanlı Devleti buna itimat etmezse geçici olarak askerlerini hududa çekmesini, Ruslar ve İngilizler İran'ı boşaltmazsa tekrar ileri harekâta geçebileceğini, İran'ın artık topraklarının savaş alanı haline gelmesini istemediğini ve halkın Osmanlı Devleti'nin iyi niyet ve dostluğuna güvenerek bu talebin kabul edileceğine inandığını ifade etmiş³³⁰ ve İran'ın tahliyesinin gerek "Hükümet-i Seniyye'nin gerekse "Hükümet-i İraniyye'nin istikbalen uhde-i menafi"³³¹ ne olacağını vurgulamıştır. VI. Ordu Kumandanı Halil Paşa, Tahran Sefareti'nden gelen telgrafı Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderirken Türk Ordusu'nun İran hududuna geri çekilmesi konusundaki kendi görüşlerini de bildirmiştir. Halil Paşa, İran hükümeti tarafından yapılan söz konusu teklifin tamamen uygun olduğunu, bu teklifin kabul edildiğini bildirerek Osmanlı Devleti'nin İran hükümetinden İngiliz ve Ruslar'ın çekilmesini talep edebileceğini belirtmiştir.³³² İran'ın tahliyesi meselesi hakkındaki teklifi değerlendiren Başkumandan Vekili Enver Paşa, 10 Eylül 1917 tarihinde VI. Ordu Kumandanı Halil Paşa'ya "gayet mahremdir" ibaresiyle gönderdiği telgrafta;³³³ Türk askerlerinin Rus ve İngiliz kuvvetleri çekilmeden İran'da stratejik noktaları ellerinde tutmaya mecbur olduğunu, ancak İran hükümetinin teklifi üzerine daha ileriye gitmeyeceklerini taahhüt ettiğini, Rus ve İngilizler'in İran'ı boşalttıkları zaman bütün Türk kuvvetlerini de geri çekmeyi temin ettiğini belirterek, maslahatgüzar Nüzhet Bey'in İran Reis-i

³³⁰ K. 204, D. 861, F. 049-01.

³³¹ K. 204, D. 861, F. 049-02.

³³² K. 204, D. 861, F. 049-02.

³³³ K. 204, D. 861, F. 049-12.

Vükelâsına bu şekilde cevap vermesinin tebliğini rica etmiştir. Ancak, Enver Paşa 08 Ekim 1917 tarihinde yine Halil Paşa'ya gönderdiği ve Tahran ateşemiliterliğine bildirilmesini istediği diğer bir telgrafta³³⁴ "İran'ın tahliyesi için girişimde bulunan İranlılara şu yolda cevap verilmesini daha muvafık buldum" diyerek, şimdiye kadar Osmanlı Devleti'nin İran'ı tahliye etmekte büyük mahzur gördüğünü, fakat İran hükümeti'nin arzusu üzerine Osmanlı Devleti'nin tahliyeye hazır olduğunu, zaten kuvvetlerin büyük bölümünün hududa çekildiğini, şart koşulduğu üzere İngiltere'nin ve Rusya'nın da İran'ı tahliyelerini görmek istediklerini ifade etmiştir. Enver Paşa'nın İran'ın tahliyesi hakkında hükümetin talebine verilecek cevaba dair sonradan yaptığı tadilat, o zamana kadar uygulanan askeri politikada bir değişiklik yapılmasından çok, ince bir siyasi hesaba dayanmaktadır. Zira İran, savaş boyunca hem Osmanlı Devleti ve Almanya hem de İngiliz ve Ruslar'ın kendi yanlarına çekebilmek veya elde ettikleri kazanımları korumak amacıyla askeri ve siyasi mücadele alanı haline gelmiştir. Bu mücadele içinde İran hükümetini ve İran'daki etnik/dini grupları düşmana karşı harekete geçirebilmenin en önemli yollarından biri de propagandadır. Osmanlı Devleti, -Almanya'nın da desteğiyle- İran'da Cihat, İttihat-ı İslâm, İran'ın bağımsızlığını sağlama gibi konuları propaganda unsuru olarak kullanırken, İngiltere ve Rusya ise daha çok, -iki ülke arasındaki tarihi önyargılarında bilincinde olarak- Osmanlı Devleti'nin İran'ı işgal etmek arzusunda olduğunu sık sık dile getirmiştir. Enver Paşa'nın tahliye konusundaki söylem değişikliği bu politikanın engellenmesi içindir. Askeri siyasette her hangi bir değişiklik olmadığı aynı telgrafta Enver Paşa'nın Halil Paşa'ya yazdığı "...Ancak hakikat-ı halde tahliye etmezsiniz ve bu nokatı lüzum-u askeriyeğe göre elde bulundurursunuz. İngiliz ve Ruslar'ın tahliye ettiklerine tamamen kani olursanız o zaman İran'daki kıtaatımızı geri alırsınız." sözlerinden de anlaşılmaktadır. İran'ın tahliyesi hakkında söz konusu girişimlerin tıpkı daha öncekiler gibi sonuçsuz kaldığı VI. Ordu Kumandanı Halil Paşa'ya Tahran maslahatgüzarlığı'ndan gelen ve 24 Şubat 1918 tarihinde Başkumandanlık Vekâleti Celilesi'ne gönderilen şifre

³³⁴ K. 204. D. 861. F. 049-07.

telgraftan³³⁵ anlaşılmaktadır. Tahran Maslahatgüzar'ının İran'ın tahliyesi hakkında kendisine daha önce gönderilen şifreli emre verdiği cevapta; İran Hükümeti'ne sunduğu tebligatı tekrar ettiğini, yeni kurulan kabinenin Rus ve İngiliz hükümetleri nezdinde daha önce yapılan girişimi tekrarlamasına rağmen henüz cevap alamadığını, İran'daki Rus ve İngiliz kuvvetlerinin çekilmeyeceğini ifade etmektedir.

³³⁵ K. 1853. D. 118. F. 001-64.

V. BÖLÜM

RUSLAR'IN İRAN'I TAHLİYE ETMESİ ve SONRASINDA ORTAYA ÇIKAN YENİ GELİŞMELER

5.1. Brest-Litovsk Antlaşması'nın İmzalanması ve Ruslar'ın İran'dan Çekilmesi

Rusya'da 1917 Bolşevik İhtilali'nin gerçekleşmesi, yaklaşık üç yıldır devam eden dünya savaşının seyrini büyük ölçüde değiştirmiş, özellikle Türkler ve Almanlar için avantaj sağlayacak önemli gelişmeleri ortaya çıkarmıştır. Bolşevikler, Çarlık sonrası işbaşında olan Kerenski Hükümeti'ni düşürdükten sonra İttifak Devletleri'yle savaşa devam etmeme kararı almış ve ateşkes antlaşması talep etmişlerdir. Bunun sonucu olarak 15 Aralık 1917 tarihinde mütareke imzalanmış ve Rus cephelerindeki çatışmalar durmuştur. 22 Aralık 1918'de Brest-Litovsk şehrinde Almanya, Avusturya-Macaristan, Osmanlı Devleti, Bulgaristan ve Bolşevikler arasında barış görüşmeleri başlamış ve 3 Mart 1918'de tarihte görüşmelerin yapıldığı şehrin adıyla anılan antlaşma imzalanmıştır.³³⁶

Brest-Litovsk Antlaşması'nda İran'ın tarafsızlık siyasetine riayet edilmesi ve toprak bütünlüğünün korunması (bunun için İngiltere ile Rusya arasında 1907 yılında yapılan ve İran'ı üç bölgeye parçalayan antlaşmanın iptali) konusu da ele alınmış ve İran'daki Rus ve Türk askerlerinin geri çekilmesi konusu kabul edilmiştir. Söz konusu gelişme o güne kadar bölgede Rusya ile fiili mücadele halinde olan Osmanlı Devleti ve Almanya için avantajlı bir durum ortaya çıkarmış, Osmanlı Devleti'nin doğu sınırlarının güvenliği açısından büyük bir tehlike ortadan kalktığı gibi öteden beri Rus ve İngiliz tahakkümü altındaki İslâm coğrafyalarında yürütülmeye çalışılan

³³⁶ Nâsır Yüceer, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekatı, Azerbaycan ve Dağıstan'ın Bağımsızlığını Kazanması 1918*, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 2002. s. 15.

İttihat-ı İslâm politikasına bağlı olarak İran üzerindeki Türk nüfuzunun artmasını sağlamıştır.

Brest-Litovsk Antlaşması'nda İran'ın bağımsızlığına dair bir karar alınması, İngiliz ve Ruslar'ın savaşın başından itibaren İran kamuoyunda yaymaya çalıştıkları Osmanlı Devleti'nin İran'ı işgal etmek arzusunda olduğu yönündeki propagandanın gücünü kaybetmesine sebep olmuştur. Osmanlı Devleti ise, İran kamuoyundaki desteğini daha da arttırmak için henüz Rusya ile görüşmelerin yapıldığı dönemde harekete geçmiştir. Buna, XIII. Kolordu Kumandanı Ali İhsan Bey'in Demokrat Fırkası'nın önde gelen isimlerinden, Tahran milletvekili prens Süleyman Mirza'ya 14 Aralık 1333 tarihli gönderdiği telgrafta³³⁷ da görmek mümkündür. Ali İhsan Bey, bu telgrafta Ruslarla Osmanlı Devleti ve müttefikleri arasında mütarekenin imzalandığını belirterek, çok yakında İslâm âlemi için saadet ve selamet getirecek bir antlaşmanın imzalanacağına olan inancının tam olduğunu ifade etmiş ve böyle bir antlaşmada Osmanlı Devleti'nin arzusu olan İran'ın bağımsızlığının asla dikkatten uzak tutulmayacağına bilinmesini istemiştir.

Brest-Litovsk Antlaşması'nda İran'ın tahliyesine dair alınan karardan memnun olan Şah, "...Osmanlı Devleti'nin izhar eylediği hissiyat-ı dostaneden duyduğu memnuniyeti" bizzat Osmanlı Dış İşlerine gönderdiği telgrafla bildirmiştir.³³⁸

Ruslar'ın İran'ı tahliye etmeye başlamaları üzerine İngiliz ve Rus taraftarları bakanların çoğunlu oluşturduğu eski kabine istifa ederek yeni kabine Müstevfi el-Memâlik başkanlığında kurulmuştur. Tahran ateşemiliteri Ömer Fevzi Bey 6 Mart 1918 tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta³³⁹ Müstevfi el-Memâlik kabinesinin Osmanlı Devleti için daha iyi olduğunu belirterek kabineyi oluşturan bakanlar hakkında şahsi düşüncelerini şöyle ifade etmiştir;

³³⁷ K. 4312, D. 605A-159, F. 008-37.

³³⁸ K. 484, D. 1896, F. 001-11. Ayrıca İkdâm, 29 Temmuz 1334 (29 Temmuz 1918)

³³⁹ K.1848, D.99, F. 001-56, K. 434, D.714-710, F. 001-08.

Mütevfi el-Memâlik: Reis-i Vükela ve Dahiye Nazırıdır. Demokrattır, vehimlidir, muhafazakârdır, gayet ciddi ve soğukkanlıdır. İyi niyetinden başka bir özelliğe sahip değildir. Özellikle İttifak devletlerine taraftar zannedilir.

Müşavir el-Memâlik Hariciye Nazırıdır. Siyasi bir fırkaya mensup değildir. Son zamana kadar Rus taraftarı olarak biliniyordu. Uzun süre Petersburg İran Sefaretinde müsteşarlık yapmıştır. Faaldir, fakat genel olarak orta yol siyasetini takip eden biridir. İlk defa kabineye dahil olmuştur.

Mahber es-Saltana: Adliye Nazırıdır. Bir partiye mensup değildir. Bir devlete taraftar değildir. Hayır ve şerre muktedir değildir.

Müşir ed-Devle: Harbiye Nazırıdır. Bir partiye mensup değildir. Rus taraftarı zannedilir. Muhafazakârdır. Vehimli, kuruntuludur. Hukuka saygılıdır.

Mahir el-Memâlik: Maliye Nazırıdır. Mahir Üs Saltana biraderidir. Siyasi bir partiye mensup değildir. Kabineye yeni dahil olmuştur.

Mutemin el-Memâlik: Maarif Nazırıdır. Müşir ed-Devle'nin biraderidir. Bir partiye mensup değildir. Ruslara meyillidir. Çok entrikacıdır. Mesleği yoktur.

Muin el-Vüzera: Bayındırlık Nazırıdır. Eski kabine reisi Alâ Üs Saltana'nın oğludur. Hariciye müsteşarı idi. İngiliz taraftarıdır. Zeki ve çok faal bir gençtir. Siyasi bir fırkaya mensup değildir.

Serdar Es'ad: Posta ve Telgraf Nazırıdır. Bahtiyari rüesasındandır. Bir partiye mensup değildir. Alelade bir insandır. Mümtaz bir tası yoktur.

Tercüman-ı Hakikat Gazetesi, 3 Mart 1918 tarihinde Mütevfi el-Memâlik kabinesinin kurulması hakkında yayınladığı bir haberde³⁴⁰ yeni İran kabinesini teşkil eden zevatın ötedenberi birçok kez bakanlık görevini yapmış, harcamalarda İran maliyesini dikkate alan vatansever kişilerden oluştuğunu belirtmiştir. *Tercüman-ı Hakikat Gazetesi*, söz konusu haberde bu kabinenin İran'daki İngiliz çıkarlarına ters olduğunu da "Bu sırada mevki-i iktidara gelmeleri bilhassa İngilizler'in komşumuz memleket üzerinde beslediği amâl-i hırsaneye karşı şiddetli bir vazî'i mukavemet alınacağı pek ziyade delâlet eder" şeklindeki cümleyle ifade etmiştir.

³⁴⁰ *Tercüman-ı Hakikat*, 3 Mart 1918

Osmanlı Devleti Başkumandanlık Vekaleti İkinci Şubesi'nin gazetelerden elde ettiği istihbarata göre³⁴¹ Müstevfi el-Memâlikkabinesi İran'ın tarafsızlığını sürdürmek istemektedir ve İngiltere'nin İran'a tecavüzüne engel olmaya ve mümkün mertebe Almanya, Türkiye ve İran arasındaki dostluğu devam ettirmeye çalışacaktır. Müstevfi el-Memalik'in İran'daki İngiliz işgaline engel olmak için Türk ve Almanlardan yardım alması kaçınılmazdır. İngiltere bu durumu anlamış ve Tahran sefiri ve Percy Sykes'in İran'da istedikleri gibi hareket etme dönemlerinin geçtiğini kabul etmiştir. Müstevfi el-Memâlikkabinesinin çalışmalarından Türkler ve Almanlar memnundur.

Tahran Ateşemiliteri Ömer Fevzi Bey, Harbiye Nezaret-i Celilesi'ne 03 Mart 1918 tarihinde gönderdiği gayet mahremdir ibareli telgrafta³⁴², Berlin'de Alman parasıyla neşredilen Kave adındaki gazetede Brest Litovsk antlaşması ve İran'ın tahliyesine dair çıkan habere dikkat çekmektedir. "Mütarekenamenin üçüncü maddesinin kabul ile kendi askerlerinin geri çekilmesini ve İran arazisinin kâmilten tahliyesi taahhüt edildiğinden dolayı Devlet-i Aliye-i Osmaniye'ye teşekkürat-ı samimanemizi arz eyleriz" şeklindeki haberi yapan *Kave Gazetesi*'nin Alman siyasetine hizmet ettiğini belirten Ömer Fevzi Bey, söz konusu haberde, Osmanlı Devleti'nin, İran'da aynı Rusya gibi işgalci olduğu şeklinde bir izlenim verilmeye çalışıldığını ve Almanların her ne kadar müttefikleri olsa da Osmanlı Devleti'yle derinden bir rekabet içinde olduğunu belirtmektedir. İran'ın Berlin sefiri Hüseyin Kulu Han da İran'ın tahliyesi hakkındaki gelişmeden dolayı duydukları memnuniyeti Almanya'ya iletmiştir.³⁴³

Osmanlı Devleti'nin İran'ın bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne dair söz konusu antlaşmada ortaya koyduğu tavır, İran kamuoyunda takdirle karşılanmasına ve iki ülke arasındaki iyi ilişkilerin gelişmesine rağmen İran'ın Kuzey İran'a dair çekinceleri hala sürmüştür. Bu konuda savaşın başından itibaren Rus ve İngilizler'in yaptığı propagandaya ilave olarak, yukarıda da

³⁴¹ K. 484, D. 1896, F. 001-07.

³⁴² K. 1848, D. 99, F. 001-54.

³⁴³ *İkdam*, 27 Kanun-u Evvel 1334 (27 Aralık 1918).

ifade edildiği gibi, Alman faaliyetleri de Kuzey İran konusunda İran'ın hassasiyetini arttırmıştır. Bu duruma Tahran ateşemiliteri Ömer Fevzi Bey de Harbiye Nezareti Celilesi'ne gönderdiği 12 Mart 1918 tarihli telgrafında³⁴⁴ açıkça dikkat çekmektedir. Ömer Fevzi Bey'in bildirdiğine göre; Azerbaycan'a (Kuzey İran) bir Osmanlı fırkası girdiği hakkında çıkan bir şayia İranlılar arasında heyecana neden olmuştur. Türk-İran dostluğu bir itimat ve samimiyet meselesidir. Bu konuda, İran'ın en hassas noktası Azerbaycan'dır. İranlılar bu konuda çok vesveseli ve hassastır. Azerbaycan'a asker girmesi değil hatta Azerbaycan'ın sözü geçmesinden telaş etmektedirler.

Ömer Fevzi Bey, söz konusu nedenden dolayı İran'a yapılacak her teşebbüste kendi görüşünün alınmasını veya ona haber verilmesini istemiş ve bu gibi teşebbüslerin bir yanlış anlamaya neden olmaması için vaktiyle münasip bir şekilde İranlıların haberdar edilmesinin ve muvafakatlerinin alınmasının uygun olacağını bildirmiştir.

Ruslar'ın İran'dan çekilmeye başlamaları, Ekim 1917 Bolşevik İhtilali ve ülkede kargaşalıkların başladığı döneme rastlamaktadır. Bu esnada, Kuzey İran'da ve Rus askerlerinin bulunduğu İran topraklarındaki şehirlerde, kasabalarda, köylerde otorite boşluğunun ortaya çıkması ve asayişin bozulması, İran hükümetinin otorite kuracak jandarma ve polis gücünden yoksun olması sebebiyle bir kargaşa ortamı oluşmuş ve bu durum sebebiyle düzeni ve birliği bozulan hatta iaşesini dahi temin edemeyen Rus askerleri çevreyi yağmalamaya başlamıştır.³⁴⁵ Güney İran'da, İngiltere tarafından kurulan Cenubi İran Nişancıları'nın (güney İran polis kuvvetleri) kumandanı olan Percy Sykes, Rus ricatını o sırada Tebriz'de bulunan bir dostundan aldığı mektuba dayanarak şöyle ifade etmektedir; "...Rus askerleri burada binlerce miktarda olmak üzere dolaşıyorlar, tüfeklerini, cephanelerini, eşyalarını ve atlarını ve para edecek bütün teçhizatlarını satmaktadırlar. Atlar birkaç şiline gidiyor. Fakat yem fiyatı o derece fahiş dereceye çıkmıştır ki, atlar ancak hediye gibi verilecek kıymettedir. Filhakika garbi ve şimali İran

³⁴⁴ K. 1848, D. 99, F. 001-59.

³⁴⁵ M. Larşer., a.g.e., s.425.

hükümetin zaafından dolayı Ruslar'ın bu vaziyetinden çok zarar görmüşlerdir“³⁴⁶.

Başkumandanlık Vekâleti İkinci Şube'nin basından elde ettiği istihbarata göre;³⁴⁷ Ruslar'ın Enzeli limanı yoluyla Kazvin'den çekilmeleri sırasında Rus askerlerinin yaptığı mezalimden dolayı İran hükümeti Rusya'nın Tahran Sefirine bir muhtıra vermiştir.

³⁴⁶ Percy Sykes, a.g.e., s. 63.

³⁴⁷ K.434, D.714A-710, F. 001-07a.

5.2. Kuzey İran'da Ermeni ve Nesturi Faaliyetleri

Ruslar'ın İran'ı tahliye ettiği bir dönemde, 1918 Şubat ve Mart aylarında İran'da yaşayan Ermeni ve Nesturiler, Urmiye ve Dilman havalisinde toplanmaya başlamış, Ermeni ve Nesturiler, Savuçbulak havalisinde olduğu gibi³⁴⁸ İran'dan çekilen Ruslar'ın silahlarını ele geçirmiş³⁴⁹, Van bölgesinden Türk kuvvetlerinin önünden çekilen Ermeni ve Nesturilerle Urmiye Gölü çevresinde birleşerek yerli Müslüman ahaliyi katletmeye başlamışlar ve Türk kuvvetlerinin muhtemel taarruzuna karşı muharebeye hazırlanmışlardır. Diğer taraftan da, Ruslar'ın çekilmesi esnasında, Türk sınırına yakın bölgelerde bulunan Kürt aşiretleri gerek intikam gerekse yağma amacıyla Ruslara saldırmış, yer yer çatışmalar meydana gelmiştir. Ruslar'ın İran'ı tahliyeleri sırasında ortaya çıkan gelişmelerin takip edilmesi ve Urmiye bölgesinde yoğunlaşan Ermeni ve Nesturiler faaliyetleri karşısında alınacak tedbirlere dair Başkumandanlık Vekâleti ve ilgili kumandanlıklar arasındaki koordinasyon görevi, daha çok karargâhı Musul'da olan VI. Ordu Kumandanı Halil Paşa tarafından yürütülmüştür. Ruslar'ın İran'ı tahliyeleri, Osmanlı Devleti tarafından yakından izlenmiş, bölgede yaşananlar istihbarat subayları tarafından ilgili üst komutanlıklara bildirilmiştir. Aralık 1917'nin başından Ocak 1918 ortasına kadar Sene ve Hamedan'da bulunan istihbarat zabiti Mülazım-ı Evvel Sadık Efendi'nin gözlemlerine ve duyumlarına dayanarak hazırladığı ve Musul vasıtasıyla 11 Ocak 1918 tarihinde Birinci Şube Müdüriyeti'ne gönderilen rapora göre³⁵⁰ Ruslar, 12 Aralık 1917 tarihinden itibaren İran'dan çekilmeye başlamış 26 Aralık 1917 tarihine kadar hiçbir Rus askeri kalmamıştır. Ruslar Sene ve havalisinden çekilmeleri sırasında bölgedeki Kürt aşiretlerini itaatleri altına almaya çalışmış fakat eski Sene naibi olan Serdar Reşit'in tahriki

³⁴⁸ K. 4334, D. 573A, F. 237-024.

³⁴⁹ Gönüllü olarak katıldıkları Rus ordusunda kendilerine verilen silahları teslim etmeyen Nesturi ve Ermeniler, Ruslar'ın geride bıraktıkları silahlardan önemli bir bölümünü de ele geçirmişlerdir.

³⁵⁰ K. 3663, D. 129-276 F. 003-01.

nedeniyle bunda başarılı olamamışlar hatta Sene havalisinde 10-12 Kasım 1917 tarihlerinde bir büyük rütbeli Rus subayı ile üç asker Kürtler tarafından katledilmiştir. Sadık Efendi'nin Rus askerlerinin durumuna dair verdiği bilgilere göre; Sene'de Fiskolof kumandasında otuz üçüncü ve otuz dördüncü Türkistan piyade alayı ile bir süvari alayı mevcuttur ve bu askerlerin kıyafetleri ve iaşesi muntazam olmasına rağmen düzen, birlik ve emre itaat yoktur, asker çarşıda yağma ile meşguldür ve ahali de bu durumdan son derece rahatsızdır. Sene'den sonra Sakız ve Savuçbulak'ın da Rus askerleri tarafından boşaltıldığına dair haberlerin gelmesi üzerine Halil Paşa, 22 Ocak 1918 tarihinde Revandız Grubu Kumandanlığı'na bir telgraf³⁵¹ göndermiş ve elde edilen istihbarata göre Sakız ve Savuçbulak'ın tahliye edildiğinin anlaşıldığını ve Urmiye'nin de tahliye edilmiş olabileceğini ifade etmiş ve bu haberlerin bölgeye gönderilecek istihbaratçılarca teyit edilmesini ve "Ermeni ve Nesturilerin kuvvet ve vaziyeti hakkında malumat istihsaline ehemmiyet verilmesini" rica etmiştir. Ayrıca 22 Ocak 1918 tarihinde II. Ordu Kumandanlığı'na gönderdiği, Sakız ve Savuçbulak'ın boşaltıldığına dair gelişmeler hakkında bilgi verdiği şifre telgrafta da³⁵², bölgedeki Ermeni ve Nesturilerin faaliyetine dair şu bilgileri ifade etmiştir. "Mütarekenamenin³⁵³ madde-i mahsusasına tevfikeyn erzak tedarik etmek üzere, Şemdinan civarında hat-ı fasıl geçen köylülerimiz Ruslar tarafından hüsn-ü muamele görmüş iseler de müsellehen dolaşan Ermeni ve Nesturiler tarafından katledilmişlerdir. Kendisini kurtarabilenlerin ifadelerine göre, Urmiye cenubi havalisinde iki bin kadar Ermeni ve Nesturi vardır. .."

Urmiye'nin tahliye edildiğine dair haberlerin gelmesi üzerine şehrin ele geçirilmesi gündeme gelmiş fakat Halil Paşa, Başkumandanlık Vekâleti'ne 5 Şubat 1918 tarihli bir şifre telgraf³⁵⁴ göndererek Urmiye yakınlarındaki Ermenilerin ve Nesturilerin kuvvetlerini attırmaya çalıştığını, şehrin ele

³⁵¹ K. 3632, D. 136, F. 003.

³⁵² K. 3632, D. 136, F. 003-01.

³⁵³ 15 Aralık 1917 tarihinde İttifak devletleriyle Rusya arasında imzalanan ateşkes anlaşması.

³⁵⁴ K. 3632, D. 136, F. 004

geçirilmesi için yapılacak bir harekâta herhangi bir kötü duruma meydan vermemek ve Urmiye'ye daha güçlü bir müfreze ile girmek için işgalin bir müddet ertelenmesini rica etmiş veyahut Van bölgesindeki III. Ordu'ya bağlı birlikler tarafından harekâta başlanması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Urmiye istikametinde daha kuvvetli bulunmak için Kuar ve kuzeyindeki aşairden istifade etmeyi düşündüğünü, mevsimin aşairin hareketine ve iaşesine müsait olmadığını, daha fazla kuvvet ayrılması konusunun Sincar (Sencar)³⁵⁵ operasyonunun neticelenmesine bağlı olduğunu ilave etmiştir. VI. Ordu Kumandanı Halil Paşa, 13 Şubat 1918 tarihinde Revandız Grubu Kumandanlığı'na gönderdiği altı maddelik telgrafta³⁵⁶, Ruslar'ın Üşnü, Pave, Savuçbulak (günümüzde Mahabat) mıntikasını tahliye etmeleri üzerine Urmiye havalisinde Ermenilerin teşkilat yaptıklarına dair haber alındığını belirterek; "Gerek Ruslar'ın İran'ı tahliyesini nizami olarak anlamak ve gerekse İran dâhilinde yapılan Ermeni teşkilatı ve İngiliz teşebbüsâtı ve İran'ın hududumuza mücavir mıntikasındaki ahval ve erzak tedariki imkânı hakkında doğru malumat almak için Revandız grubu Pave, Üşnü, Mergever, istikametlerine kuvvetli zabıt keşif kolları sürecektir" şeklindeki emrini vermiş,³⁵⁷ Miyandoab, Urmiye hattına kadar ayrıca casuslar gönderilerek Ermeni teşkilatı, ordu kıtaatı hakkında bilgi elde edilmesini istemiştir. VI. Fırka

³⁵⁵ Sincar, (Sencar)lar; Yezididirler. Yezidiler genellikle Lübnan ve Musul civarında yaşamışlardır ve şeytana tapdıkları bilinmektedir. VI. Ordu Kumandanı Halil Paşa 5-2-1918 tarihinde Başkumandanlık Vekaleti'ne gönderdiği Urmiye'nin ele geçirilmesi ile ilgili bir belgede Urmiye'nin işgali için gerekli kuvvetleri Sencar operasyonundan sonra bu harekete katılan askerlerin bölgeye sevk edilmesi suretiyle karşılanacağını bildirerek Sencar'lar ile ilgili şu bilgilere yer vermiştir; "Sencar hareketine başlamak üzereyim. Alınan haberlerden İngilizlerin çöl tarikiyle Sencarlılara silah kaçırıldığı bildiriliyor. İhtimal ki Sencar'da ümidinden fazla bir mukavemete maruz kalabiliriz. Ordunun gerisinde büyük bir çıban teşekkül eden bu eşkıya yuvasını tamamiyle temizlemek için tahsis ettiğim müfrezeden fazla olarak elyevm en yakın Erbil'de bulunan kuvvetten istifade etmek icab edebilir. Belge için bkz., K. 3632-D. 136 F. 004a

³⁵⁶ K. 3632, D. 136, F. 006.

³⁵⁷ K. 3632, D. 136, F. 006a.

Kumandanlığı'na 12 Mart 1918 tarihinde gönderdiği telgrafta³⁵⁸ da; Urmiye bölgesindeki ahalinin tehdit ve yağma için Ermeni çetelerinin saldırısına uğrayabileceğini uyarısını yaparak, Üşnü bölgesindeki Ermeni ve Nesturilerin Müslüman ahalinin evlerini yaktığı ve Müslüman ahaliyi katlettiğini hatta Karapapaklar gibi bölgede meskûn bazı Müslüman Türkleri de kendileri ile birlikte harekete zorladığını bildirmiş³⁵⁹ ve Osmanlı Devleti'nin Üşnü'yü işgal ederek ahaliyi himaye etmesi gerektiğini belirtmiştir.

Urmiye'nin ahvaline dair VI. Fırka Kumandanı Hayri'den VI. Ordu Kumandanlığı'na gelen 27 Mart 1918 tarihli ve iki ay önce Revandiz'den Urmiye'ye gönderilen ve yeni dönen iki casusun ifadelerini içeren telgrafa göre³⁶⁰; Urmiye'de ahalinin elindeki silahlar Ermeniler tarafından toplanmış ve bazı ahali silahlarını yerlere gömmüştür. Urmiye'de bir Amerikan konsolosu ve bir de Fransız konsolos vekili mevcut olup, Fransız konsolosunun Ermenilerin işine müdahale etmemiştir.

³⁵⁸ K. 3632, D. 136, F. 009.

³⁵⁹ K. 3632, D. 136, F. 042.

³⁶⁰ K. 3632, D. 136, F. 013.

5.3. İngilizler'in İran'da Ruslar'ın Boşalttığı Bölgeleri Ele Geçirme Çabaları

İngiltere, Ruslar'ın İran'dan çekilmesiyle, İran, Afganistan ve Hindistan'daki Müslümanları savaşın başından beri kendilerine karşı ayaklandırmaya çalışan Türk ve Almanlar için hem bu amaçlarını fiiliyata geçirebilecek, hem Kafkasya'ya uzanarak Bakü petrollerini elde edecek ve Rusya Müslümanlarına ulaşabilecek müsait bir zemin oluştuğunun farkındadır.³⁶¹ Çörçil, Bolşevik İhtilali sonrası doğuda ortaya çıkan durumu "...Başlıca tehlike şarktaadır. İran'da ve Hint Okyanusu'nda İngiltere'nin menfaatlerini korumak lazımdır"³⁶² şeklindeki sözleriyle değerlendirmiştir. Bu gelişmeler üzerine İngiltere, Ruslardan boşalan bölgeye asker sevk etmeye karar vermiştir.

İngiltere, henüz Rusya'da kargaşalıkların yaşandığı bir dönemde Ruslar'ın savaş dışında kalacağını öngörerek İran'da Ruslar'ın boşalttıkları yerleri işgal etme kararı almıştır. Tahran ateşemiliteri Ömer Fevzi Bey, İngilizler'in bu kararını 18 Haziran 1917 tarihinde İran'da yayınlanan *Bamdad Rüşt* gazetesinde okuduğu bir haberden öğrenmiş ve Harbiye Nezareti'ni gönderdiği bir telgrafla³⁶³ bu gelişmeden haberdar etmiştir. Ömer Fevzi Bey'in ifade ettiğine göre; İngilizler söz konusu niyetleri için Kirmanşah'a bir bölük asker getirmişlerdir. İngilizler 1907 antlaşmasıyla Ruslara kabul

³⁶¹ Rusyanın Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmesi ve İran'ı tahliye etmesi ile birlikte Osmanlı Devleti ve Almanya için savaşın başından itibaren gerçekleştirmeye çalıştıkları İran ve Afganistan'ı kendi yanlarında savaşa çekmek ve bu sayede Hindistan'da İngilizlere karşı büyük bir isyan başlatmak hedefini hayata geçirebilmek için daha uygun bir ortam oluşmuştur. Vahdet Keleşyılmaz, bu yeni durumu "...Rusya'nın çöküşü yeni umutlara kapı açmıştır" şeklinde ifade etmiştir. Yeni umutlar, yeni girişimleri de beraberinde getirmiştir. Nitekim Ruşeni Bey, ortaya çıkan elverişli ortamdan istifade etmek için XIII. Kolordu Kumandanlığı'yla irtibata geçerek bu dönemde Afganistan'a dair uygulanmasını teklif ettiği raporunu sunmuştur. Söz konusu rapor için bkz., Vahdet Keleşyılmaz, a.g.e., s. 112.

³⁶² Musa Qasimov, *Birinci Dünya Muharibesi İllerinde Büyük Devletlerin Azerbaycan Siyaseti 1914-1918. Yıllar*, Adiloğlu Neşriyat, Bakü 2001, s. 9.

³⁶³ K. 378, D. 1505, F. 010.

ettirdikleri güney İran'daki nüfuz bölgesinden, tarafsız bölgeye ve hatta Rus nüfuz bölgesine doğru fiilen yayılacaklardır. Ruslar İran'daki kuvvetlerini çekmeye başlamışlardır. Ömer Fevzi Bey'e göre bunun sebebi ya iki devletin gizlice anlaşması ya da o sırada Rusya'daki inkılâp sebebiyle Ruslar'ın İran'daki kuvvetlerini kuzeye toplamalarıdır. Ömer Fevzi Bey'in tahminine göre; Ruslar'ın tahliye ettiği bölgeye İngilizler önce hafif kuvvetler serpererek işgal edecek sonra bu kuvvetleri gittikçe artıracaktır. İngilizler, Ruslar'ın çekilmesinden sonra 1907'de ara vermek zorunda kaldıkları hedeflerine ulaşmak için bu fırsatı kaçırmayacaklardır. İngilizler'in yayılmasını engellemek için Osmanlı Devleti İran hükümetine bir nota vererek, İran hükümeti İngilizler'in İran hakkındaki niyetlerinden haberdar edilmelidir.

Söz konusu dönemde İngiltere'nin elde etmek istediği en büyük hedef Bakü olmuştur. Bakü, Ruslar'ın petrol üretiminin %83'e varan kısmını karşılayan önemli bir petrol bölgesidir. Ayrıca İngilizlere göre Bakü'ye sahip olmak Hindistan, İran ve Afganistan'ı elde etmekte için de çok önemlidir.³⁶⁴ İngiltere, Bakü'yü ivedi olarak ele geçirebilmek için Enzeli limanını elde ederek Hazar denizine ulaşmak ve buradan da Bakü'yü işgal etmeyi hedeflemiş bunun için Kuzey İran'da bir liman kenti olan Enzeli'ye doğru birliklerini sevk etmiştir.³⁶⁵ Tahran Ateşemiliteri Ömer Fevzi Bey 06 Mayıs 1918 tarihinde Harbiye Nezareti'ne bir telgraf göndermiştir. Ömer Fevzi Bey bu telgrafında bir İranlı'nın Berlin'den Nizam es-Saltana'ya gönderdiği mektup hakkında bilgi vermektedir.³⁶⁶; Bu mektuba göre; İngiltere Hükümeti, Tahran Hükümeti'ne bir tebligat göndererek İttifak devletlerinin Hindistan'a karşı bir harekâta bulunma ihtimali sebebiyle Hindistan yolunu kapatmak ve gözetim altına almak için İran'ın icap eden noktalarına İngiliz askerlerinin gönderileceğini bildirmiştir.

Başkumandanlık Vekâleti İkinci Şubesinin gazete haberlerinden elde ettiği istihbarata göre³⁶⁷ İngilizler özellikle doğu İran'da, Horasan'da bir plana

³⁶⁴ Musa Qasimov, a.g.e., s.13.

³⁶⁵ Ruşeni, *İran'ın İç Yüzü*, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Matbaası, Ankara 1926, s. 5-6.

³⁶⁶ K. 1848 D. 99. F. 001-68.

³⁶⁷ K.434, D.1048A-1711, F. 001-08a.

göre ilerlemektedir. Terbe ve Horasan'a siyasi memur, tabip, telgrafçı, yetmiş Hintli, dört toptan oluşan bir heyet gelmiştir. Ayrıca İngilizler bu bölgede büyük miktarda erzak satın almaya başlamışlardır.

Ruslar'ın çekilmesinden sonra, İngilizler'in İran'a dair planları ve faaliyetleri hakkında önemli bilgilerin bulunduğu imzasız bir harp raporundan öğrenildiğine göre;³⁶⁸ İngilizler şayet Ruslar'ın çekilmesinden sonra Irak'ta ilerlemeye devam ederlerse zor durumda kalacaklarından İran'ın işgal etmeye ve Azerbaycan'a kadar nüfuz ederek Tebriz'e hâkim olmaya karar vermişler ve bu amaç için hazırlıklara başlamışlardır.

Aynı raporda ifade edildiğine göre; İngilizler, Güney İran'daki kuvvetlerinden özel bir ordu oluşturmuş ve İran'a birkaç zabıt göndermişlerdir. İngilizler Irak'tan İran'a Kirmanşah yoluyla bir liva asker göndermiştir. Ayrıca Reşt'te İngilizler'in bir miktar askeri bulunmaktadır. İran'daki İngiliz birliklerinin hedefi Tebriz'dir.

Söz konusu dönemdeki İngiliz gazeteleri, İngiltere'nin gelecekteki çıkarları için müstakil bir Ermenistan Devleti'nin kurulmasının zaruri olduğunu yazmaya başlamışlardır. İngilizler'in İran'daki faaliyetlerinden de bir Ermenistan Devleti kurmaya karar verdikleri açıkça anlaşılmaktadır. İngilizler bundan başka Sencabi aşireti ve Süleymaniye civarındaki aşiretler arasında müstakil bir Kürdistan devleti kuracaklarına dair propaganda yapmaya başlamışlardır. Bu amaçlarına ulaşmak için Musul-Tebriz hattını ele geçirmeye çalışmaktadırlar.

İngilizler'in Güney İran'da sınırlı sayıdaki askerleri dışında kuzeye gönderilecek yeterli kuvveti yoktur. En yakın İngiliz birliklerinin bulunduğu Bağdat'ın ise Kuzey İran'a uzaktır. Bu sebepten İngiliz hükümeti ilk aşamada İran'a muhtemel bir Türk taarruzunu önlemek veya Türkleri durdurmak amacıyla o yörede işbirliği yaptığı Ermenileri, Nesturileri ve paralı asker olarak Rus ordusundan kaçan subay ve askerleri örgütlemek, talim ve terbiye etmek için İran'a bir askeri heyetin gönderilmesine karar vermiştir. Bu heyetin

³⁶⁸ K.51, D. 243A, F.5-2.

başında General Dunstrevill bulunmaktadır.³⁶⁹ Urmiye havalisindeki Ermeni ve Nesturileri örgütlenme konusunda Amerika ve İngiliz konsolosları faaliyetlerini sürdürürken,³⁷⁰ iki üst düzey komutan ve on iki subaydan oluşan ve hedefi Hazar Denizi'nde bir liman kenti olan Enzeli'ye ulaşmak olan bir başka grup da Bağdat'tan İran'a gitmek üzere otomobille yola çıkmıştır. 21 Şubat 1918 tarihli ve imzasız bir belgede³⁷¹ İngilizler'in, Ruslar'ın tahliye etmiş oldukları araziye ve bilhassa Afganistan'dan dolayı Horasan eyaletini zaptetmek istediklerine dikkat çekilmekte, Rus General Barato'f'un³⁷² Kazvin'de kaldığı ve İngilizler hesabına ülkelerine dönmeyen Rus askerini ve Ermenileri eğittiği bildirilmektedir. İran'ın İstanbul Sefiri İhtişam Üs Saltana'nın ifadesine göre³⁷³; İngiltere, kendi kuvvetleri gelinceye kadar İran'ın boşaltmaması konusunda Ruslar'ın İran'daki kuvvetlerinin kumandanı Barato'f'dan yardım istemiştir. Bu konuya dair *İkdam Gazetes*'nde yayınlanan bir habere göre ;³⁷⁴ Barato'f, Rus ihtilalinden sonra Urmiye'de kalmış, subaylarının ve askerlerinin iâşesini sağlamaktan aciz ve Bolşeviklerden korktuğu için maiyeti ile birlikte İngiliz birliklerine iltihak etmiştir. Barato'f'un mahiyetindeki subaylar, Ermeni ve Nesturilerin talim ve terbiyesi ile meşguldürler.

³⁶⁹ Percy Sykes, a.g.e., s.60.

³⁷⁰ *İkdam*, 10 Eylül 1334.

³⁷¹ K. 3663, D. 129, F. 276-008.

³⁷² İran'daki Rus birliklerin komutanıdır. Ruslar'ın İran'ı boşaltmaları esnasında İran'da kalıp İngilizlere yardım etmiştir. Percy Sykes, Barato'f'un bu dönemdeki durumunu "parası olmadığından kendisine İngilizler tarafından muavenet-i maliyede bulunuluyordu" sözleriyle ifade etmektedir. Bkz., Percy Sykes, a.g.e., s. 68. 11 Haziran 1334 tarihinde Birinci Şube Müdüriyetine Ordu ve İstihbarat zabiti Tahsin imzasıyla gönderilen bir telgrafta, Ptersburg'taki İran sefiri Es'ad Han'ın Rusya hükûmetine vuku bulan protestosu üzerine Sovyet hükûmetinin Barato'f'un İran'ı terk etmesini ve müttefikleri aleyhinde teşkilat oluşturmamasını emrettiği belirtilmektedir. Söz konusu telgraf için bkz; K.3661, D.267. F.003-47.

³⁷³ K.1848, D. 99, F. 001-68.

³⁷⁴ *İkdam*, 10 Eylül 1334.

5.3.1 Mirza Küçük Han'ın İngilizlere Karşı Mücadeleleri

İngilizler, Ruslar'ın İran'dan çekilmeleri sonrası bir taraftan Urmiye bölgesindeki Ermeni ve Nesturilerle birleşerek Osmanlı Devleti'nin İran'da önünü kesmeyi hedeflerken diğer taraftan Tahran-Kazvin yoluyla Reşt Vilayeti'ni oradan da Hazar Denizi sahilinde bulunan liman kenti Enzeli'yi ele geçirerek deniz yoluyla Bakü'ye ulaşmayı ve o dönemde şehri ellerinde bulunduran Ermenilerle birlikte şehri işgal etmeyi planlamışlardır. Ancak Reşt ileri gelenlerinden Mirza Küçük Han ile Gilanlı Aka Ahmet Han'ın önderliğini yaptığı, söz sahipleri arasında Aka Seyid Abdülvahap, Aka Seyid Mahmut, Aka Hacı Şeyh Muhammed Hasan, Aka Şeyh Ali, Aka Şeyh Muhammed Hüseyin'in bulunduğu ve Gilan'da ortaya çıkan içlerinde bazı Türk subaylarının da olduğu bilinen Ormanda yaşamaları sebebiyle bu isimle anılan Cengelliler (Ormancılar veya Orman Kardeşleri) hareketi bölgedeki Ermenilere ve İngilizlere karşı mücadele etmiştir.³⁷⁵ Cengellilerin İran dâhilinde dağıttıkları beyannamelerde kendi amaçlarına dair verdikleri bilgiye göre; hedef vatanlarının hürriyet ve istiklâlini fiilen geri almak ve İranlıların Müslüman komşularıyla iyi geçinmesine engel olan İngilizlere karşı mukavemet ve muharebe etmekten ibarettir.³⁷⁶ Osmanlı Devleti, İran'daki meşrutiyet hareketleri zamanında ön plana çıkmaya başlayan Mirza Küçük Han'ı Rus faaliyetlerine karşı henüz savaşın başından itibaren desteklemiş, Ruslar'ın çekilmesi sonrasında da özellikle VI. Ordu Kumandanlığı vasıtasıyla Mirza Küçük Han'a silah ve değerli hediyeler göndermiştir. Kuvvetleri hakkında kesin bilgi bulunmayan Mirza Küçük Han önderliğindeki Ormancılar, İngilizler'in Reşt'den Kafkasya'ya geçmesi için önemli olan Müncil Köprüsü'nün müdafaasında başarılı olmuş³⁷⁷ ve Reşt'teki İngiliz

³⁷⁵ *Sebil-ül Reşad*, 5 Eylül 1334.

³⁷⁶ *Sebil-ül Reşad*, 5 Eylül 1334.

³⁷⁷ Sadık Sarısamam, "İranlı Bir Türk Lider Mirza Küçük Han", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Mayıs 1998, s.21.

Bankası'na el koyarak Reşit konsolosu Mc Loren ve Yüzbaşı Növil'i tutuklamıştır.³⁷⁸

³⁷⁸ Sarısamam Sadık, a.g.m., s.22.

5.4. Ruslar'ın Çekilmesi Sonrasında Osmanlı Devleti'nin İran'a Dair Faaliyetleri

5.4.1. Brest-Litovsk Antlaşması Sonrasında Türk- İran İlişkileri

Brest-Litovsk Anlaşması için görüşmelerin devam ettiği bir sırada İngilizler'in İran'da Ruslar'ın boşalttıkları bölgelere asker sevk etmeye başladığı, Ermeni ve Nesturi çeteleri örgütlediği ve tüm İran'ı ve Bakü'yü ele geçirmek amacıyla olduğuna dair haberlerin ulaşması üzerine harekete geçen Osmanlı Devleti, Tahran ateşemiliterliğine Ömer Fevzi Bey yerine kaimakam Şevket Bey'i atamıştır. VI. Ordu Kumandanı Halil Paşa, 10 Şubat 1918 tarihinde Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderdiği telgrafta³⁷⁹ Şevket Bey'in bir haftaya kadar görev mahaline hareket edeceğini, Tahran'a ulaştığında İran hükümeti ile anlaşarak öncelikle merkezde ve daha sonra da diğer bölgelerde İranlılardan oluşan askeri teşkilatlar kurmaya başlayacağını bildirmiştir. Halil Paşa, İranlılardan oluşacak bu askeri birliklerin techizatını, iâşesini, maaşlarını İran hükümetinin ödemeye gücünün yetmeyeceğini tahmin ettiğini ifade ederek bu birliklerin masraflarının Osmanlı Devleti tarafından ödenmesinin uygun olacağını ve şayet bunun Başkumandanlık Vekâleti tarafından da uygun görülürse gereğinin yapılması için Tahran ateşemiliterine talimat verilmesini rica etmiştir.

Başkumandanlık Vekâleti'nin 14 Şubat 1918 tarihinde VI. Ordu Kumandanlığı'na gönderdiği telgraftan³⁸⁰ anlaşıldığına göre, Halil Paşa'nın talebi uygun bulunduğu gibi, Kafkasya'ya mücavir İran mıntikalarında İngilizler'in teşebbüslerini engellemek için acil olarak Türk subayları tarafından civar ahaliden askeri teşkilatlar oluşturulması istenmiş, bu iş için İstanbul'da bulunan İranlılardan da faydalanılabileceği ifade edilmiştir.

Brest-Litovsk Anlaşmasında İran'ın Türk kuvvetleri tarafından da tahliye edilmesi kararlaştırılmasına rağmen ortaya çıkan Ermeni, Nesturi

³⁷⁹ K. 1853, D. 118, F. 01-41.

³⁸⁰ K. 1853, D. 118, F. 01-71.

tehdidi ve İngilizler'in Ruslardan boşalan bölgeleri ele geçirmek ve Bakü'ye uzanmak için kuzey istikametinde ileri harekâta başlaması Türk kuvvetlerinin İran'a girmesini zaruri hale getirmiştir. Bu durum İran kamuoyunda İngiliz propagandasının da etkisiyle tartışma konusu olmaya başlamıştır.

Enver Paşa'nın Hariciye Nezareti'ne gönderdiği telgraftan³⁸¹ öğrenildiğine göre İran hükümeti İngilizler'in etkisiyle Türk kuvvetlerinin İran'daki faaliyetlerini engellemek için bazı girişimlerde bulunmuştur. Enver Paşa, Hariciye Nezareti'ne gönderdiği ve İran hükümeti nezdinde girişimde bulunarak gereğinin yapılmasını istediği söz konusu telgrafında; Türk kuvvetlerinin İran dâhilindeki harekâtının Müslüman ahalinin Ermeni mezaliminden kurtarmak amacıyla gerçekleştirildiğini ifade etmiş ve İran'lı memurların Türklerin işlerini ihmal ettiğini, Türklere zorluk çıkardığını, mesela, Hoy'daki İran hâkiminin şehir ahalisini nakit Türk parasını kabulden men ettiğini, halbuki İngiliz ve Ruslar'ın İran dâhilinde nakit kendi paralarıyla erzak satın alabildiklerini belirterek, bu gibi davranışların Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca bir hareketten başka bir anlama gelmeyeceğini vurgulamıştır.

Bu dönemde Türk kuvvetlerinin İran'a girmesinin gerekçeleri hakkında İran kamuoyunu bilgilendirmek, endişeleri gidermek amacıyla basında bazı haberler yayınlanmıştır.³⁸²

"Türkiye-İran" başlığıyla yayınlanan bir haberde³⁸³ o güne kadar savaştaki Türk-İran ilişkileri ve Türklerin savaştaki amaçları hakkında bir değerlendirme yapıldıktan sonra Türk kuvvetlerinin İran'a girmesinin nedenleri üzerinde durulmuştur.

Söz konusu haberde; Türk-İran ilişkilerinin bir ittifak kuracak kadar gelişmemesinin sorumlusu olarak İran'ın savaşın başından beri sergilediği tutum gösterilmekte ve bu durum eleştirilmektedir. Osmanlı Devleti'nin Birinci

³⁸¹ K. 2922, D. 512, F. 025-01.

³⁸² Türk kuvvetlerinin İran dahiline girme gerekçesine dair Enver Paşa'nın söz konusu açıklamasına benzer bir makale için bkz., Tanin, "*Türkiye ve İran*" 13 Eylül 1334 (13 Eylül 1918)

³⁸³ K. 484, D. 1896, F. 001-26.

Dünya Savaşı'na yalnızca kendisi için değil bütün İslâm âleminin selameti için girdiği ifade edilen haberde şayet İngiltere, Rusya ve Fransa'nın Türklere olan düşmanlıklarını şayet fiiliyata geçirme fırsatı bulsalar Türkiye'nin haritadan silineceği gibi bu düşman devletlerin İslâm âlemi üzerindeki baskı ve zulümlerinin büsbütün artacağı, bunu anlamak için ne bir Türk, ne bir Müslüman ne de bir Türkçü, İslâmcı ve İttihat-ı İslâmcı olmaya gerek olmadığı vurgulanmıştır.

Aynı haberde, bazı Müslüman kitlelerin Osmanlı Devleti'nin böyle bir savaşta İslâm âlemi için haiz olduğu önemini kavrayamadığı gibi yalnız Türkiye'nin ve Türklerin değil bütün İslâm âleminin düşmanlarıyla el ele verdiklerinden bahsedilerek, bu savaşta Türklerin yanında yer alabilecek tek Müslüman devlet olan İran'ın da bunu yapmadığı, her gün değişen kabinelerle kâh itilâf, kâh ittifaka fakat ekseriyetle itilâfa mütemayil tarafsızlık siyaseti takip ettiği ifade edilmiştir.

Haberin devamında ise içinde bulunulan zamanda Rusya'nın çöktüğü, İran'ı kuzeyden tehdit etmekte olan tehlikenin ortadan kalktığı, buna karşılık İngilizler'in kuzeye doğru gittikçe yaklaştıkları, İran'ı Hazar Denizi sahillerine kadar hüküm ve nüfuzları altına almaya başladıkları ve bu istila hareketine rağmen İran'ın yine tarafsızlık siyaseti yaptığı belirtilerek, buna karşılık Türk kuvvetlerinin de nasıl daha önce Rus ve İngilizler'in İran'da kuvvetlerini birleştirmelerine engel olduysa şimdide İngilizler'in Kafkasya'ya ilerleyerek kendilerini bu taraftan tehdit etmesine engel olmak için yine İran içlerine girmek zorunda kaldığı ifade edilmiştir. Ayrıca, Türk kuvvetlerinin İran'a girmesinin İngiltere'nin İran'a dair hedefleriyle hiç de benzer olmadığı, Osmanlı hakanının, hükümet adamlarının sürekli tekrarladıkları beyanatların, İran hareketinden dolayı zerre kadar şüpheyi düşülemeye meydan vermeyeceği belirtilmiştir.

"İran'ın Tamamiyet-i Mülkiyesi" başlığıyla yayınlanan bir diğer haber de de Birinci Dünya Savaşı'ndan önce İran'ın Rus ve İngiliz işgaline uğradığı belirtilerek Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesi ile Kafkasya'da Rus ve Irak'ta da İngilizlerle savaşmaya başladığı, Türk kuvvetlerinin bu dönemde İran içinde bulunan Rus ve İngiliz kuvvetlerini

dikkate almak zorunda kaldığı için İran dâhilinde bazı ileri harekât yapmayı lüzumlu gördüğü, oysa İran, Osmanlı Devleti'nin savaşa girdiği dönemde kendi topraklarında bulunan Rus ve İngiliz askerlerini çıkarabilseydi Osmanlı Devleti'nin de böyle bir harekâtı gerçekleştirmek mecburiyetinde kalmayacağı ifade edilmiştir.

Haberin devamında Osmanlı Devleti'nin asırlardan beri İran'ın dostu ve komşusu olarak Müslüman İran'ın toprak bütünlüğüne saygılı olduğunu, bunu Ruslarla imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması'nda da ispat ettiği belirtilmiş ve İran'ın toprak bütünlüğünün, Osmanlı Devleti'nin emniyeti için gerekli olduğundan savaştan sonra İngilizlerle yapılacak barış antlaşmasında bu konunun dikkate alınacağı vurgulanmıştır.

Son bölümde ise, İngiliz birliklerinin Bakü'ye kadar uzanmak için kuzey İran'a girdiği bir dönemde Irak ve Kafkasya'da bulunan Osmanlı ordularından bir kısmının Türk menfaatlerini muhafaza etmek maksadıyla İran dâhiline girmeye mecbur olmalarının, İran'ın toprak bütünlüğü hakkında Osmanlı Devleti'nin yukarıda ifade edilen düşüncelerinde bir değişiklik olduğu anlamına gelmediği, Osmanlı Devleti için İran dâhilinden gelen tehlikenin ortadan kalkması ile bu kıtaların geri çağrılacağı, İran hükümetinin Türk birliklerinin hemen geri çağrılmasını istiyorsa öncelikle İngiliz birliklerini İran'dan çekirmesi gerektiği, aksi takdirde Osmanlı Devleti'nin kendi güvenliğini temin için bir kısım kuvvetini İran'daki İngilizlere karşı bulundurmaya mecbur olduğu ifade edilmiştir.

5.4.2. Osmanlı Devleti'nin İran'a Girmesi ve İngiliz, Ermeni ve Nesturilere Karşı Mücadelesi

Ruslar'ın İran'ı tahliye etmesi sonrasında hem Osmanlı topraklarında hem Kuzey İran'da Ruslarla ittifak yapan ve müstakil devlet olma emelleri taşıyan Ermeniler ve Nesturiler'in yeni müttefiki İngiltere olmuştur.

VI. Ordu Kumandanı Halil Paşa, VI. Fırka Kumandanlığı'na 13 Nisan 1918 tarihinde gönderdiği telgrafta³⁸⁴; Türk ordusunun o güne kadar Ermenilere karşı verdiği mücadeleden elde ettiği tecrübeye göre Ermenilerin Ruslar'ın çekilmesi sonrasında takınacakları tutuma dair görüşlerini ve sonrası için Türk kuvvetlerinin takip etmesi gereken siyaseti de açıklamıştır. Buna göre; Ermenilerin Ruslardan bekledikleri yardımın ve desteğin engellenmesiyle moralleri tamamen çökecektir. Ermenilerin şu anda yaptıkları yıkım ve karşı koymaktan ibarettir ve küçük kuvvetle bunlara karşı başarı kazanmak mümkündür. Ayrıca Ermeniler, İran'daki İngiliz, Fransız ve Amerikalılar tarafından himaye olacaklarını ümit etmektedir ve onlara iltihak etme fırsatını beklemektedirler.

Halil Paşa'nın III. Ordu Kumandanlığı'na 26 Mart 1918 tarihinde gönderdiği telgrafta³⁸⁵; Osmanlı Devleti, özellikle Urmiye gölü çevresindeki Ermenilerin faaliyetlerini engellemek için Azerbaycan da yerleşik Müslüman ahaliden oluşacak kuvvetlerle VI. ve III. Orduların müştereken yürüteceği Kars-Erivan istikametinde bir hareket başlatmayı kararlaştırmıştır. Aynı dönemde III. Ordu tarafından Van istikametine gönderilen başında Ali İhsan (Sabis)in bulunduğu IV. Kolordu Van'ı ele geçirmiş ve ³⁸⁶Saray ve Başkale istikametinde Ermenileri takip etmektedir.³⁸⁷ VI. Ordu'dan Urmiye istikametinde hareket etmek üzere tahsis edilen müfrezenin bir taburu da 5 Nisan 1918 de Rayat'dan hududu geçmiş olup Üşnü istikametinde, diğer üç taburu da Erbil ile Revandız arasında yürüyüştedir. Müfreze Üşnü'de toplandıktan sonra Urmiye'nin işgali için ilerleyecektir.³⁸⁸ Halil Paşa, XIII. Kol Ordu Kumandanlığı ve VI. Fırka Kumandanlığı'na gönderdiği telgrafta³⁸⁹Van bölgesinden çekilen Ermenilerin Urmiye civarındaki Ermenilerle birleşmesi durumunda onları takipte olan IV. Kolordu'nun mühimmat açısından sıkıntıya

³⁸⁴ K. 3632, D. 136, F. 029-04.

³⁸⁵ K. 3632, D. 136, F. 012

³⁸⁶ K. 3632, D. 136, F. 021.

³⁸⁷ K. 3632, D. 136, F. 021-02

³⁸⁸ K. 3632, D. 136, F. 021

³⁸⁹ K. 3632, D. 136, F. 021-02.

düşebileceği ve bu sebeple VI. Fırka'nın acilen Urmiye'yi işgal etmesini istemiştir. Bunun üzerine VI. Fırka Kumandanı Hayri, Halil Paşa'dan Urmiye'deki Ermenilerin şehri savunmak için yığınak yaptıklarına dair haberler aldığını bu bakımdan Savuçbulak'a bir bölük gönderilmesini talep etmiştir. Halil Paşa'nın III. Ordu ve bu orduya bağlı IV. Kolordu Kumandanlıklarına Urmiye bölgesindeki Ermenilerin durumu hakkında 13 Nisan 1918 tarihinde gönderdiği telgrafta³⁹⁰, Urmiye'de İngiliz ve Fransız subayı kumandasında üç, dört bin Ermeni ile ikisi seri atışlı, ikisi adi olmak üzere dört top, birkaç makineli tüfenk bulunduğunu ifade etmiştir.

Bu dönemde Urmiye bölgesindeki Ermenilerin, Musul bölgesinde İngilizlere karşı çarpışan Osmanlı kuvvetlerine saldıracağı ve İngilizlerle birleşeceği yönünde istihbarat gelmeye başlaması üzerine IV. Kolordu'ya Urmiye-Dilman bölgesini ele geçirme görevi verilmiştir. Kolordu 10 Mayıs 1918'de Üşnü'den Urmiye'ye doğru hareket etmiştir.³⁹¹ Enver Paşa, VI. Ordu Kumandanlığı'na 11 Mayıs 1918 tarihinde gönderdiği bir telgrafta;³⁹² Ermenilerin Musul bölgesine saldıracakları yönündeki istihbarattan bahisle IV. Kolordu'nun Urmiye üzerine hareketini emir ettiğini ve aynı zamanda bir fırkanın da Erivan-Culfa üzerine yürümesini ve Kafkas Hükümeti'nden izin beklemeksizin Tebriz hattının işgal edilmesini özellikle rica etmiştir. 9 Haziran 1918'de I. Kafkas kolordusu ve IV. Kolordulardan IX. Ordu teşekkül ettirilmiş ve İngilizler'in İran'daki ileri hareketini durdurmak, Urmiye ve Dilman bölgesindeki Ermeni faaliyetlerine son vermekle görevlendirilmiştir.³⁹³ IV. Kolordu, 18 Haziran'da Dilman'ı ve 31 Temmuz 1918'de Urmiye'yi ele geçirmiştir. Bu dönemde Urmiye'nin içinde bulunduğu durumu 5 Ağustos 1918 tarihinde Şark Orduları Grubu Kumandanlığı'na³⁹⁴

³⁹⁰ K. 3632, D. 136, F. 028-04.

³⁹¹ *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi 1914-1918*, s. 548.

³⁹² K. 2922, D. 512, F. 017-04

³⁹³ E. Aysam, *Büyük Harpte İran Cephesi*, Askeri Matbaa, C. III, İstanbul 1938, s. 23.

³⁹⁴ Şark Orduları Kumandanı Vehip Paşa'nın istifa etmesi üzerine yerine VI. Ordu Kumandanı Halil Paşa atanmıştır. Halil Paşa, kendisinin Başkumandanlık Vekâleti tarafından Şark Orduları Grubu Kumandanlığı'na atandığını 3 Temmuz 1918 tarihinde XIII. Kolordu

gönderilen bir telgraf ³⁹⁵ en iyi şekilde ifade etmektedir. Bu telgrafa göre; Urmiye şehri dâhilinde 1918 senesi başından itibaren Müslüman ahali her nevi hukuk ve hayattan mahrum olarak yaşamakta ve birçok katliamlara maruz kalmaktadır ve şimdiye kadar yaklaşık 1000 Müslüman katledilmiştir. Hâlihazırda bütün halk Türk ordusuna kurtarıcı gözüyle bakmaktadır.³⁹⁶

Dilman'ın ve Selmas Ovası'nın Osmanlı kuvvetlerinin eline geçmesi üzerine Kafkas cephesinden gelen Andranik idaresindeki Ermeni kuvvetleri Culfa'dan Aras Nehri'ni geçerek Hoy üzerinden güneye doğru ilerlemeye başlamıştır. Bunun üzerine Urmiye bölgesine doğru çekilen Ermenileri takip eden Türk kuvvetlerinin bir kısmı kuzeye yönelmiştir. Andranik, yönetimindeki Ermenilerin amacı; Tebriz bölgesine kadar ilerleyen İngiliz kuvvetleriyle birleşerek Türk Kuvvetlerini mağlup etmek ve Kafkas cephesine geri dönmektir. Fakat IX. Ordu'ya bağlı Osmanlı kuvvetleri Ermenilerin İngilizlerle birleşmelerine izin vermeden mağlup ederek Aras Nehri'nin kuzeyine doğru çekilmek zorunda bırakmıştır.³⁹⁷

İngilizler'in İran'daki askeri ve siyasi durumuna dair ayrıntılı bilgiyi Rusya'da esir iken Türkistan ve İran yoluyla firar ederek 8 Ağustos 1334 tarihinde Birinci Kafkas Kolordusu Kumandanlığı'na sığınan Yüzbaşı Ali Rıza Efendi'nin ifadelerinden³⁹⁸ öğrenmek mümkündür.

Yüzbaşı Ali Rıza Efendi'nin verdiği bilgiye göre; kendisi Mayıs 1918 sonlarında Tahran'dan geçmiş, Tahran'da İngiliz nüfuzunun son zamanlarda güçlendiğini, İran maliyesini İngilizler'in ele geçirdiğini, İran Jandarmalarının bir kısmının ve ahalinin bir bölümünün Türk yanlısı olduğunu, Osmanlı

Kumandanlığı'na ve 8 Temmuzda da Yıldırım Grubu Kumandanlığı ve II. ve IV. Ordu Kumandanlıklarına gönderdiği telgraflarla bildirmiştir. Söz konusu telgraflar için bkz., K. 3635, D. 202-149, F. 005, ve K. 3635, D. 202-149, F. 065.

³⁹⁵ K.3188 – D.48, F.003-25.

³⁹⁶ *Tanin* gazetesinin verdiği bilgiye göre Türk kuvvetlerinin Saray üzerinden dâhil olduğu İran sınırında yaşayan ve Ermeni ve Nesturi çetelerinin zulmünden zarar gören İran aşiretleri Türk kuvvetlerini kurtarıcı olarak görmüş ve sevgiyle karşılamışlardır. Söz konusu haber için bkz., *Tanin*, “Şark ve İran Cephelerinde Son Vekayii”, 13 Teşrin-i Evvel 1334 (13 Ekim 1918)

³⁹⁷ *Tanin*, 13 Eylül 1334 (13 Eylül 1918)

³⁹⁸ K. 3936, D. 8-145, F. 020.

Devleti Tahran Sefareti'nin İngilizler tarafından gözlem altında tutulduğunun farkına varmıştır.

Yüzbaşı Ali Rıza Efendi, Tahran'dan doğuya doğru yola çıkmış ve Mazenderan içinden dolaşarak Mirza Küçük Han nezdine gitmiştir. Ali Rıza Efendi'nin ifadesine göre; Tahran'da belli başlı İngiliz kuvveti yoktur. Yalnız on iki kadar Rus otomobili İngiliz hesabına Metceli'den gelip gitmektedir. Ali Rıza Efendi'nin Tahran ateşemiliterinden aldığı bilgiye göre Mayıs 1918 sonlarında Kazvin'de İngilizler'in iki yüz ellisi Hintli, gerisi İngiliz olmak üzere dört yüz elli askeri, iki uçak, dört zırhlı otomobil, çok miktarda cephane ve 100 kadar İran Kazak askeri vardır. Ayrıca Tahran taraflarında yirmi bin kadar silahlı Ermeni vardır.

Yüzbaşı Ali Rıza Efendi, 8 Temmuz'da Reşt ile Müncil arasındaki İmamzade-i Haşim'de bizzat Mira Küçük Han ile görüşmüştür. Küçük Han'dan aldığı bilgiye göre; İmamzade-i Haşim cephesinde bin ikiyüz, Reşt'te altıyüz, Enzeli'de yediyüz kadar İngiliz askeri vardır. Küçük Han, Müncil'de kendi hizmetinde olan bir Alman binbaşı ile iki İran askerinin ihaneti yüzünden İngilizlere yenildiğini söylemiştir. Reşt'e İngilizler yüzyirmi otomobille hücum ederek girmişler, öndeki dört otomobil zırhlıdır, diğer otomobillerde ise dört piyade askeri vardır. İngilizler'in muharip ve gayri muharip toplam kuvvetini Mirza Küçük Han beş bin olarak tahmin etmiştir. Mirza Küçük Han'ın kuvveti de muharip ve gayr-ı muharip on-oniki bin kadardır. Ayrıca dört makineli tüfenk ve iki topu ve az da cephanesi vardır. Küçük Han sarp ve son derece ağaçlık bir mevkiyi tutmakta ve İngilizler ise yol boyundan ayrılmamaktadır. Küçük Han İngilizler'in on iki kadar otomobilini tahrip ile iki tanesini sağlam ele geçirmiştir.

Yüzbaşı Ali Rıza Efendi, 16 Temmuz'da Erdebil yolu üzerindeki Kardabat'a gelmiş ve burada Şahseven aşireti rüesasından Hacı Baba Han'a hitaben Küçük Han tarafından yazılmış bir mektubu okumuştur. Bu mektupta Küçük Han, Reşt ve Enzeli'yi İngilizlerden geri aldığını ve otuz kadar da esir aldığını yazmıştır. Ali Rıza Efendi'nin Şahsevenlerden aldığı bilgiye göre Temmuz 1918 ortalarında Zencan'da yüzelli, Meyane'de yirmi atlı kazak ile otuz İngiliz ile birkaç otomobil bulunmaktadır. Baba Han, savaşın başında

Bağdat taraflarında Osmanlı kuvvetleriyle beraber cihada katılmış ve Osmanlı taraftarı bir kişidir. Ayrıca Şahsevenler üzerinde nüfuzu vardır. İngilizler Şahsevenleri yanlarına çekmek için aşiretin önde gelenlerine külliyetli para vermek istemişlerse de Baba Han'ın gayretleriyle bunda başarılı olamamışlardır.

İngilizler'in para karşılığında İran aşiretlerini kendi yanlarına çekmeye çalışması üzerine Osmanlı Devleti'de İran aşiretlerine dair beyannameler yayınlayarak bu aşiretleri İngilizlere karşı birlikte hareket etmeye çağırmıştır. Söz konusu beyannamelerin birinde aşiretlere şu şekilde seslenilmiştir;

“...İran istiklâlini, İngilizler'in ayakları altında çiğnenen İran toprağını ve İslâmların mukaddesatı olan Kâbe-i muazzamayı, meşhed-i kerbelâyı küferan elinden kurtaran Osmanlı kıtaatı karşısında İslâm kardeşlerimizin İngiliz parasına tama'en onlarla birlikte kan dökmesi kadar şayan-ı teessüf hiçbir şey tasavvur edilemez. Kendi istiklâlini, mevcudiyetini, dinini birkaç tûmene satanlar hangi din, hangi devlet, hangi millettir? Cenab-ı Hak bunların gerek bu dünyada gerek ahirette cezalarını verecektir.”³⁹⁹

İngilizler Müncil yoluyla birkaç defa madeni İran parası yüklü otomobil sevk etmiş ve ahaliye avuç avuç para dağıtmıştır. Birçok casusları da Şahseven aşireti içinde dolaşmakta iken bunlardan bazıları Baba Han tarafından tutuklanmıştır.

12 Ağustos 1918 tarihinde Başkumandanlık Vekâleti'nden Şark Orduları Grubu Kumandanlığı'na gönderilen bir telgraftan⁴⁰⁰ anlaşıldığına göre, IV. Kolordu cephesindeki Hamedan ve Bicar mıntıkasında bir takım İngiliz süvarisi ile mühimmat gelmekte ve İngilizler civar ahali ve aşiretleri kendi yanlarına ve Türklerin aleyhine çekmek için bunlar arasında Şiilik ve Sünnilik gibi mezhep farklılıklarını ortaya atmaktadırlar. Ayrıca kendileriyle birlikte hareket edecek aşiretlerden her piyadeye on ve her süvariye de yirmi tûmen maaş vermeyi ve iaşelerinin de karşılanacağını vaad etmişlerdir.

³⁹⁹ K. 3934 D. 137, F. 019-01.

⁴⁰⁰ K. 3188 D. 48, F. 003-45.

22 Ağustos 1918 tarihinde Sene Şehbenderliği'nden Başkumandanlık Vekaletine gelen bir telgrafta⁴⁰¹; İngilizler'in Kirmanşah'taki kuvvetlerini Sene'ye getirdiği ve İngilizler'in Savuçbulak ve daha kuzeye doğru güneyden harekete geçmek üzere oldukları istihbaratı verilmiştir. Enzeli limanını ele geçirmek için gönderilen İngilizler de Tebriz'e on kilometre mesafede bulunan Bazmıç Köyüne kadar yaklaşmışlardır.⁴⁰²

Tebriz'in söz konusu dönemde içinde bulunduğu duruma dair Osmanlı Devleti İstihbarat Dairesi tarafından elde edilen bilgilere göre;⁴⁰³ Tebriz'de ahali birkaç siyasi fırkaya ayrılmıştır. Bu fırkaların en kuvvetlisi Demokratlar olup bu dönemde kısmen İngiliz nüfuzu altında bulunmaktadır. Polis, jandarma ve dolayısıyla hükümet bu fırkanın elindedir.

Başkumandan Vekili Enver Paşa, 06 Mayıs 1918 tarihinde Kafkas cephesinde bulunan III. Ordu Kumandanlığı'na gönderdiği telgrafta Kuzey İran ve Tebriz'deki Ermeni ve İngilizler'in o havalide yaptıkları taşkınlıklara dikkati çekmiş ve mümkün olduğu kadar süratle Tebriz'e kuvvetli bir kıtaat gönderilmesini ve bunun için Kafkasya'dan Tebriz'e kadar gelen demir yolunun ele geçirilmesini istemiştir.⁴⁰⁴

VI. Ordu İstihbarat Müdürü Tahsin Bey'in Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderdiği istihbarata göre;⁴⁰⁵ Türk kuvvetlerinin yakın zamanda Tebriz üzerine yürüyeceği haberini alan Tebriz'deki İngiliz ve Fransız konsolosları şehri terk etmiştir. Ayrıca Tebriz'deki Ermeniler de firar etmeye başlamışlardır.

Enver Paşa'nın Tebriz'in ele geçirilmesi emri üzerine XI. Kafkas tümeni Nahçıvan-Culfa mıntıkasından Tebriz'e doğru öncü grup 16 Ağustos 1918'de, son grupta 20 Ağustos'ta hareket etmiştir. 3 Eylül'de Tebriz civarındaki Hacıağa mevkinin beş kilometre doğusunda bulunan İngiliz kuvvetleriyle çarpışmış ve İngiliz birlikleri Meyane yönünde geri çekilmişlerdir.

⁴⁰¹ K. 378, D. 1505, F. 30.

⁴⁰² *Tanin*, 13 Eylül 1334 (13 Eylül 1918)

⁴⁰³ K. 400, D. 1575, F. 011.

⁴⁰⁴ K. 2922, D. 512, F. 017

⁴⁰⁵ K. 400, D. 1575, F. 003-10.

Tebriz'in Türk kuvvetleri tarafından ele geçirilmesinden sonra Almanya'nın buraya bir konsolos gönderdiği Şark Orduları Grubu Kumandanı Halil Paşa'nın 23 Eylül 1918 tarihinde Enver Paşa'ya gönderdiği telgraftan⁴⁰⁶ anlaşılmaktadır. Halil Paşa, o sırada Tebriz'de Osmanlı konsolosunun bulunmamasının hükümet ve millet menfaati için uygun olmadığını belirterek acilen Tebriz'e Enver Paşa tarafından da takdir edilen Kirmanşah şehbenderi Refik Bey'in gönderilmesini bunun için gerekenin yapılmasını rica etmiştir. Halil Paşa'nın Tebriz'e Alman konsolosunun gelmesi üzerine ifade ettiği endişelerinden anlaşılmaktadır ki Türkler ve Almanlar arasında İran ve doğu siyaseti hakkında savaşın başından itibaren devam eden ihtilâf devam etmektedir. Son dönemdeki gelişmelerde ortaya çıkan Türk-Alman ihtilâfının nedeni hakkında I. Kafkas Kumandanlığı'na gönderilen imzasız bir telgraf⁴⁰⁷ önemli ipuçları vermektedir. Bu telgrafta yer alan bilgilere göre, Almanya'nın Tebriz'e gönderdiği konsolos Vusru'dur. Vusru, Urmiye'den Tebriz'e hareket ederken, Demokrat Partisi'nin önde gelenlerinden olan İclâl el-Memâlik'e Osmanlı Devleti ve Almanya'nın bir türlü anlaşamadığını, Türklerin Almanya'nın muhalefetine rağmen Azerbaycan'ı bağımsız bir hale getirmek veya ilhak etmek fikrinde bulunduğunu ve bu hareketin Almanya'nın hoşuna gitmediğini söylemiştir. Rusya'nın çökmesi ve İran'dan çekilmesi İran'da ve Kafkaslarda Osmanlı Devleti ve Almanya için elverişli bir zemin ortaya çıkarmıştır. Fakat Almanya Birinci Dünya Savaşı'nın başından itibaren İran'da olduğu gibi Kafkaslarda da Türklerin turan siyaseti yapmasını ve hakimiyet kurmasını istememiş, bunu engellemeye çalışmıştır.⁴⁰⁸ İngilizler'in Bakü'ye İran üzerinden asker çıkardıkları sırada Almanya'nın Kafkaslarda Gürcülerle beraber hareket ederek, Türk kuvvetlerini durdurmaya çalışması Almanya'nın söz konusu siyasetini açıkça göstermiştir.

⁴⁰⁶ K. 3190, D. 126-64, F. 025.

⁴⁰⁷ K. 3936, D. 8-145, F. 064.

⁴⁰⁸ Kafkaslarda Türk-Alman rekabeti için bkz., K.Tuncer Çağlayan, "İngiliz Belgelerine Göre Kafkasya'da Osmanlı-Alman Rekabeti", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, III. Cilt, I. Kısım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2002, s.411-418.

Bakü'nün Ermeni ve Bolşevik kuvvetleri tarafından işgal edilmesi ve şehirdeki Müslüman ahalinin katledilmeye başlaması üzerine Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslâm Ordusu Bakü'yü ele geçirmek üzere harekete geçmiş ve Gence'de karargâh kurmuştur. Bu durumda, Türk kuvvetleri karşısında tutunamayacaklarını anlayan Ermeniler, daha önce karşı çıkmalarına rağmen o sırada İran'ın Enzeli Limanı'nda bulunan İngiliz kumandanı Dunsterville'den yardım istemek zorunda kalmışlardır. Dunsterville komutasındaki otuzdokuzuncu İngiliz tugayı yaklaşık bin beşyüz askeri kuvvetiyle 4–7 Ağustos 1918 tarihleri arasında vapurlarla Bakü'ye gelmiştir. Kafkas İslâm Ordusu gerekli hazırlıklarını tamamladıktan sonra 13 Eylül 1918 tarihinde Bakü üzerine taarruza başlamıştır. 14 Eylül'de şehirdeki Ermeni ve İngiliz direnişi kırılmış ve İngiliz ve Ermeni kuvvetleri gemilerle şehri terk etmeye başlamışlardır. Şehir 15 Eylül'de Türk kuvvetlerinin eline geçmiştir.⁴⁰⁹

Fakat 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile bu mütarekenin on birinci maddesinde İran'ın kuzeybatısı ve Kafkasya'da bulunan Türk kuvvetlerinin geri çekilmesi yönünde bir madde kabul edilmiştir. Mütareke gereğince Türk kuvvetlerinin tahliyesine önce Bakü'den başlanmıştır. Bakü'nün boşaltılmasından sonra 17 Kasım 1918'de şehri General Thompson komutasındaki İngiliz birlikleri işgal etmiştir. Aynı günlerde 17–18 Kasım'da Tebriz'deki Türk kuvvetleri de şehri boşaltmıştır. Osmanlı Devleti İran ve Kafkaslardaki kuvvetlerinin geri çekilmesi görevini IX.

⁴⁰⁹ Bakü harekatı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz., Nâsır Yüceer, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekatı, Azerbaycan ve Dağıstan'ın Bağımsızlığını Kazanması 1918*, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 2002. Ayrıca, *Tanin*, "İngilizlerin Bakü'ye Doğru Harekâtı" 18 Ağustos 1334(18 Ağustos 1918), *Tanin*, "Baküye İngiliz Askeri İhracı", 19 Ağustos 1334 (19 Ağustos 1918).

Ordu Kumandanı olan Yakup Şevki Paşa'ya vermiştir. İran'daki Türk kuvvetlerinin 1914 sınırına çekilmesi işi 18 Kasım 1918'de tamamlanmıştır.⁴¹⁰

⁴¹⁰ Türk birliklerinin İran'dan çekilmesi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz., Selma Yel, "*Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*", Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002, s.104-121.

SONUÇ

1907 yılında İngiltere ile Rusya, bölgedeki çıkarları için Alman tehdidinin her geçen gün daha da artması üzerine İran'ın kuzeyinin Rus ve güneyinin de İngiliz nüfuz bölgesine ayrılması konusunda anlaşmışlardır. Bu tarihten sonra Ruslar kuzey İran'da, İngilizler de güney İran'daki ticari, askeri ve siyasi faaliyetlerine hız vermiş, hatta bu bölgelerden Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını ve güvenliğini tehdit etmeye ve sınır meselelerinde olduğu gibi Türkiye ve İran arasındaki ilişkilere müdahale etmeye başlamışlardır.

Rusya, kendi nüfuz bölgesindeki Türk-İran sınırında yaşayan Şikak aşireti reisi Simko ve Barzan aşireti şeyhi Abdüsselam gibi bazı Kürt aşiret reislerini henüz Birinci Dünya Savaşı arifesinde türlü yollarla kendi yanına çekerek, bunları gerek sınırdaki Türk kuvvetlerine ve gerekse Türkiye ile birlikte hareket eden diğer Kürt aşiretlerine karşı kışkırtmıştır. Bu sebepten Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında girmesi ile Kuzey İran, Türk ve Rus kuvvetlerinin bir muharebe alanı haline gelmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nda muharip kuvvetlerin İran'daki en önemli faaliyetlerinden biri, etnik ve dini/mezhepselsel farklılıkları kendi çıkarları için kullanmaya çalışmak ve İran'ın tarafsız olduğunu ilan eden Şah ve hükümetleri kendi yanlarında savaşa dâhil etmeye çalışmak olmuştur. Bu süreçte, İran'daki Ermeniler ve Nesturiler gibi Hristiyan unsurlar Rusya ve İngiltere ile birlikte hareket etmişlerdir. Osmanlı Devleti, İran aşiretlerinden istifade etmek için hem dini hem de etnik bağlara vurgu yaparak taraftar kazanmaya uğraşmıştır. Ayrıca Şii İran aşiretlerinin Halifenin ilan ettiği cihada katılmalarını sağlamak için Ncef ve Kerbela'daki önemli Şii ulemadan cihat fetvaları almaya çalışılmıştır. Almanya ise İran aşiretlerine çok miktarda para ve silah dağıtarak bunlardan silahlı birlikler oluşturmaya ve bu birliklerle Ruslara ve İngilizlere karşı savaşmaya çalışmıştır. İngiltere ve Rusya ise Cihad-ı Ekber propagandasının Şii aşiretler üzerinde etkili olmasını

engellemek için Osmanlı Devleti ile İran arasındaki tarihi çatışmaları, mezhep ihtilâflarını öne çıkarmaya çalışmışlardır.

Osmanlı Devleti ve Almanya'nın savaşta Doğu'ya dair en önemli girişimleri, Cihad-ı Ekber'i uzun yıllardır Rus ve İngiliz esareti veya baskısı altında yaşayan İran, Afganistan, Hindistan ve Kafkasya Müslümanları arasında yaymak ve bu geniş topraklarda yaşayan Müslüman halkı Rus ve İngilizlere karşı ayaklandırmaya yöneliktir. İran, bu planın uygulanacağı coğrafyaya giriş kapısı olması bakımından da ayrıca önemlidir. Nitekim Osmanlı Devleti ve Almanya, henüz Osmanlı Devleti'nin savaşta tarafsız olduğu bir dönemde, Afganistan'a geçerek Emir Habibullah'ı Hindistan'da İngilizlere karşı savaşmaya ikna etmek için başında Hüseyin Rauf Bey'in bulunduğu ve Wassmuss, Niedermayer gibi gizli servis elemanlarının da yer aldığı bir heyet-i seferiye oluşturmuşlardır. Ancak Almanların doğuda tek hâkim olmak istemeleri ve Türklerin nüfuz kazanmasını önlemeye çalışmaları nedeniyle İran işlerinde savaş boyunca devam eden bir Türk-Alman ihtilâfı ortaya çıkmıştır. Almanlarla-Türkler arasındaki ihtilâf, Hüseyin Rauf Bey komutasındaki Türk kuvvetlerinin İran'da ilerlemesini engellemek için Kirmanşah'ta sakin Sencabi aşiretini kışkırtan Almanya Kirmanşah konsolosu Şunuman'ın "...şark para ile feth edilir o da Almanlarda vardır" sözüyle daha iyi anlaşılmaktadır.

İran'ın Birinci Dünya Savaşında -ülkenin fiili işgal ve hükümetin Rus baskısı altında bulunmasına rağmen- tarafsız olduğunu ilan etmesi üzerine, Süleyman Mirza gibi Rus ve İngiliz karşıtı Demokrat Fırkasına mensup bazı milletvekilleri ve milliyetçiler, Tahran'dan ayrılarak başta Tahran ateşemiliteri Kanitz olmak üzere İran'daki askeri ve sivil Alman görevlilerin de desteği ile Kirmanşah'ta geçici bir hükümet kurmuşlardır. Daha sonra bu hükümetin başına Nizam es-Saltana'yı getirilmiştir. Osmanlı Devleti ve Almanya savaş boyunca söz konusu geçici hükümet ve Nizam es-Saltana'ya mali destek vermişler ve bu yolla İran aşiretlerini ve İran kamuoyunu kendi yanlarına çekmeye ve İran'daki nüfuzlarını arttırmaya çalışmışlardır. Ancak XIII.

Kolordu'nun İran içlerine yaptığı taarruz sırasında Ali İhsan Bey'in de açıkça ifade ettiği ve para tuzağı olmakla suçladığı gibi gerek Kirmanşah'ta kurulan geçici hükümetten ve gerekse Nizam es-Saltana tarafından toplanan aşiret kuvvetlerinden arzu edildiği ölçüde destek sağlanamamıştır.

Bolşevik İhtilali'nin gerçekleşmesi İran'dan Ruslar'ın çekilmesi durumunu ortaya çıkarmıştır. Fakat söz konusu gelişme özellikle Rus işgali altında olan ve Osmanlı Devleti ile Ruslar'ın her türlü mücadelesine sahne olan Kuzey İran için Rus, İngiliz, Ermeni ve Nesturi tehlikesini daha da arttırmıştır. Çarlığın yıkılmasıyla birliği bozulan Rus askerleri, Kuzey İran'ı tahliyeleri sırasında geçtikleri bölgeleri yağmalamaya başlamışlar ve evleri ateşe vermişlerdir. Ayrıca Türk sınırına yakın bölgelerdeki Kürt aşiretlerinin intikam ve yağma amacıyla çekilen Rus askerlerine saldırması, küçük çaplı çatışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Savaşın başından itibaren Rus ordusu içinde yer alan veya Rus ordusunun Anadolu içlerinden ricatleri sırasında onlarla beraber geri çekilip Urmiye bölgesine gelen ve bu bölgedeki soydaşlarıyla birleşen Ermeniler ve Nesturiler, Rus ordusundaki silahları ele geçirerek Kuzey İran'daki yerli Türk/Müslüman ahaliye saldırmışlar ve pek çok katliam yapmışlardır. İngiltere ise hem kendisi için çok önemli bir sömürge olan Hindistan'ın güvenliği için, hem de Bakü petrollerinin İttifak güçlerinin eline geçmesini önlemek amacıyla Ruslar'ın çekildiği bölgeye asker sevk etmeye başlamıştır.

İran, Afganistan ve Hindistan'a ulaşmak isteyen Osmanlı Devleti ve Alman gizli servisleri için stratejik öneme sahiptir. Bu durumun farkında olan İngiltere ve Rusya, savaşın başından itibaren İran'ın güvenliğine büyük önem vermişlerdir ve özellikle Kuzey İran bölgesinde Ruslar, Güney İran'da da İngilizler Osmanlı ve Alman kuvvetlerinin her türlü ileri hareketlerini engellemeye çalışmışlardır. Ancak Rusya'nın çökmesi ve savaş dışı kalmasıyla hem Afganistan ve oradan da Hindistan, hem de Kafkaslar, Türklerin ve Almanların müdahalesine açık hale gelmiştir. İngiltere bu durumu

engellemek için Kuzey İran'a ve oradan da Kafkaslara⁴¹¹ doğru taarruza geçmeye karar vermiştir. Fakat bölgeye ivedi olarak sevk edebileceği yeterli askeri gücü bulunmadığından Türk kuvvetlerinin Ruslar'ın boşalttığı bölgeyi kendilerinden önce ele geçirmesini engellemek ve Türkleri durdurmak için – Amerika ve Fransız Konsoloslarının da yardımıyla– Ermeni ve Nesturileri desteklemiştir. Hatta Ermeni ve Nesturi çetelerini eğitmek için Baratof gibi Rus ordusu bakiyesi komutanları para karşılığında istihdam etmiştir. Ermeni ve Nesturilerin özellikle Urmiye bölgesindeki Türk ahaliyi katletmeleri üzerine önce Türk ordusuna bağlı VI. Orduya ve III. Orduya bağlı, daha sonra da yeni oluşturulan IX. Ordu'ya bağlı birlikler Urmiye'ye doğru kuzeyden ve güneyden harekete geçerek bu bölgedeki Ermeni ve Nesturileri mağlup etmiş ve Nahçıvan-culfa istikametinde bulunan XI. Kafkas tümeni de güneye doğru ilerleyerek Tebriz ele geçirmiştir. İngiliz kuvvetlerinin Bakü'ye denizden ulaşabilmek için Hazar Denizi kıyısında bulunan liman şehri Enzeli'ye yaptıkları taarruz Gilan bölgesinde bulunan ve Orman Kardeşleri olarak bilinen, liderliğini Mirza Küçük Han'ın yaptığı silahlı birlikler tarafından uzun süre başarıyla engellenmiştir. 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanması ve savaşın sona ermesiyle mütarekenin ilgili maddesi gereğince Osmanlı kuvvetleri 1914 sınırının ötesinde olduğu tek bölge olan Kuzey İran ve Kafkasya'yı boşaltmak durumunda kalmıştır.

⁴¹¹ Kafkaslardaki faaliyetler için bkz., Keleşyılmaz, Vahdet, "I. Dünya Savaşı Başlarında Kafkasya ve Çevresine İlişkin Stratejik Yaklaşım ve Faaliyetler", *Türkler*, C.XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,2002, s.393.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi;

Klasör: 51 Dosya: 243a.

Klasör: 193 Dosya: 817.

Klasör: 193 Dosya: 698–817.

Klasör: 195 Dosya: 250-825.

Klasör: 195 Dosya: 814 – 824.

Klasör: 197 Dosya: 7-830.

Klasör: 199 Dosya: 836.

Klasör: 200 Dosya: 841.

Klasör: 241 Dosya: 1001-025.

Klasör: 241 Dosya: 1001.

Klasör: 246 Dosya: 1022.

Klasör: 248 Dosya: 1032.

Klasör: 249 Dosya: 1034.

Klasör: 250 Dosya: 1040.

Klasör: 242 Dosya: 8–1006.

Klasör: 243 Dosya: 43-1009.

Klasör: 279 Dosya: 1148.

Klasör: 378 Dosya: 1505.

Klasör: 400 Dosya: 1575.

Klasör: 434 Dosya: 1048a-1711.

Klasör: 434 Dosya: 714-710.

Klasör: 473 Dosya: 490-40.

Klasör: 484 Dosya: 1896.

Klasör: 508 Dosya: 35 -1985.

Klasör: 701 Dosya: 386-399.

Klasör: 1281 Dosya: 497 a-68.

Klasör: 1655 Dosya: 11.

Klasör: 1656 Dosya: 15-002.

Klasör: 1656 Dosya: 15.

Klasör: 1656 Dosya: 230-17.
Klasör: 1661 Dosya: 70-30.
Klasör: 1664 Dosya: 38.
Klasör: 1828 Dosya: 14-1.
Klasör: 1831 Dosya: 18.
Klasör: 1833 Dosya: 24.
Klasör: 1834 Dosya: 25.
Klasör: 1834 Dosya: 25-015.
Klasör: 1834 Dosya: 25-021.
Klasör: 1836 Dosya: 40-001.
Klasör: 1837 Dosya: 44-41.
Klasör: 1841 Dosya: 62.
Klasör: 1845 Dosya: 75.
Klasör: 1848 Dosya: 99.
Klasör: 1848 Dosya: 99.
Klasör: 1852 Dosya: 116.
Klasör: 1853 Dosya: 118.
Klasör: 1863 Dosya: 29-155.
Klasör: 1868 Dosya: 135-170.
Klasör: 1870 Dosya: 14-180.
Klasör: 2289 Dosya: 21.
Klasör: 2810 Dosya: 24
Klasör: 2818 Dosya: 59.
Klasör: 2922 Dosya: 512.
Klasör: 2286 Dosya: 31- 6.
Klasör: 3188 Dosya: 48.
Klasör: 3190 Dosya: 126-64.
Klasör: 3203 Dosya: 285-1a.
Klasör: 3611 Dosya: 279-37.
Klasör: 3632 Dosya: 136.
Klasör: 3635 Dosya: 202-149.
Klasör: 3936 Dosya: 8-145.

Klasör: 3647 Dosya: 201.
Klasör: 3649 Dosya: 7-209.
Klasör: 3649 Dosya: 213-015.
Klasör: 3663 Dosya: 129.
Klasör: 3683 Dosya: 58-371.
Klasör: 3610 Dosya: 244.
Klasör: 3649 Dosya: 213.
Klasör: 3651 Dosya: 222.
Klasör: 3610 Dosya: 297-30.
Klasör: 3661 Dosya: 267.
Klasör: 3934 Dosya: 137.
Klasör: 3690 Dosya: 396.
Klasör: 4290 Dosya: 586-95.
Klasör: 4312 Dosya: 605a-159.
Klasör: 4273 Dosya: 495-43.
Klasör: 4274 Dosya: 495a-47.
Klasör: 4278 Dosya: 581 – a-58.
Klasör: 4278 Dosya: 581 – 59.
Klasör: 4279 Dosya: 63.
Klasör: 4279 Dosya: 477-61.
Klasör: 4279 Dosya: 497-61.
Klasör: 4279 Dosya: 488(a)-64.
Klasör: 4279 Dosya: 588(a)-64.
Klasör: 4281 Dosya: 497a-68.
Klasör: 4283 Dosya: a-76.
Klasör: 4283 Dosya: 497 b-75.
Klasör: 4283 Dosya: 497b-75.
Klasör: 4283 Dosya: 497b-012.
Klasör: 4284 Dosya: 495-a-80.
Klasör: 4334 Dosya: 573a.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri;

BCA., 030. 10. 86. 570. 7.

BCA., 030, 10, 87, 374,1.

BCA., 18 01 01 018 28 06.

Basın Kaynakları;

İkdam

İslâm Mecmuası

Sabah

Sebil-ül Reşad

Tanin

Tasvir-i Efkâr

Tercüman-ı Hakikat

Makaleler:

Cemil Koçak, “*Ey tarihçi, Belgen Kadar Konuş!, Belgesel Bir Teşkilat-ı Mahsusa Öyküsü*”, Tarih ve Toplum, Sayı:3, Bahar 2006.

Cevdet Küçük; “İran-İrak Hududunu Belirleyen 1913 Tarihli İstanbul Protokolü”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Doğumunun 100.Yılında Atatürk’e Armağan*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1981.

Gökhan Çetinsaya, “Milli Mücadeleden Cumhuriyete Türk İran İlişkileri 1919-1925”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* , C.XVI, Ankara 2000.

Habib Sahir; “İran Azerbaycan’ı Tabii Coğrafyası “ *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, Cilt III, Bürhanettin Matbaası, İstanbul 1934.

İsrafil Kurtcephe Mustafa Balcıoğlu, “Birinci Dünya Savaşı Başlarında Romantik Bir Türk-Alman Projesi, Hüseyin Rauf Bey Müfrezesi”, *OTAM*, S.III, Ocak 1992.

İsrafil Kurtcephe, Mustafa Balcıoğlu, “Türk Belgelerine Göre Birinci Dünya Savaşı’nda Almanya’nın İran Siyaseti”, *OTAM*, Sayı:3, Ankara 1992.

İsrafil Kurtcephe, Suat Akgül, “Rusya’nın Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Kürt Aşiretleri Üzerindeki Faaliyetleri”, *OTAM*, Sayı 6, Ankara 1996.

K.Tuncer Çağlayan, “İngiliz Belgelerine Göre Kafkasya’da Osmanlı-Alman Rekabeti”, *XIII. Türk Tarih Kongresi*, III. Cilt, I. Kısım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2002.

Martin van Bruinessen, “A Kurdish Warlord on the Turkish-Persian Frontier in the Early Twentieth Century: Isma’il Aga Simko” *Iran and The First World War, Battleground of the Great Powers*, Published by I.B.Tauris, London 2006.

Sadık Sarısamam, “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin Bahtiyari Politikası” *OTAM*, S. 8, Ankara 1997.

Sadık Sarısamam, “I. Dünya Savaşı’nda İran Avşarları ve Türkiye (1914–1917)”, *Türkler*, C.XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Sadık Sarısamam, “İranlı Bir Türk Lider Mirza Küçük Han”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Mayıs 1998, s.21.

Sadık Sarısamam, “Ömer Naci Bey Müfrezesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi Atatürk Yolu*, Sayı: 16, Kasım 1997.

Sadık Sarısamam, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin İran Politikası ve Defa'-i İslâm Cemiyeti, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı 115, Ağustos 1998.

Stephanie Cro'nin, "İranian Nationalism and the Goverment Gendarmerie", *Iran And The First World War, Battleground of the Great Powers*, Editör: Touraj Atabaki, Published by I.B. Tauris, London 2006.

Touraj Atabaki, "The Iranian Provisional Goverment", *Iran and The First World War, Battleground of the Great Powers*, Published by I.B.Tauris, London 2006.

Vahdet Keleşyılmaz, "I. Dünya Savaşı Başlarında Kafkasya ve Çevresine İlişkin Stratejik Yaklaşım ve Faaliyetler", *Türkler*, C.XIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Tetkik Eserler;

1. Kitaplar

Ahmet Kesrevi, *Tarihe Hecdeh Salaye Azerbaycan, Bazmandeye Tarihe Meşruteye İran*, Entesharate Emir Kebir, Tahran, 1382.

Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım Birinci Dünya Harbi*, Nehir Yayınları, C. III, İstanbul 1991.

Aygün Attar (Haşimzade), *İran'ın Etnik Yapısı (Yakın Dönem ve Günümüzde)*, Divan Yayıncılık, Ankara 2006.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Irak-İran Cephesi 1914-1918, Genel Kurmay Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, C.3, 2.Kısım, Ankara 2002.

Cristopher Sykes, Wassmuss, The German Lawrence, Leipzig, 1937.

E. Aysam, *Büyük Harpte İran Cephesi*, Askeri Matbaa, C. III, İstanbul 1938.

Fethi Tevetoğlu, *Ömer Naci*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Türk Büyükleri Dizisi: 45, Ankara 1987.

Golç Paşa'nın Hatıratı, İstanbul'da (1914-1915, Irak ve İran'da (1915-11916), Çev.Salih Mayakuşu, İstanbul Askeri Matbaası, 1923.

İran ve Avrupa Muharebesi, Şems Matbaası, İstanbul 1332.

İran Şimali Garbiyesi Hakkında Medhal, Matbaa-yı Askeriye, Dersaadet 1334.

Kâzım Karabekir, *Birinci Dünya Harbine Nasıl Girdik?*, Emre Yayınları, İstanbul 1994.

Mareşal Fevzi Çakmak, *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi*, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayınları, Genel Kurmay Basım Evi, Ankara 2005.

Mehmet Saray, *Türk İran İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.

Mehmetzade Mirza Bala, *Ermeniler ve İran*, Yayına Hazırlayan Yavuz Ercan, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara 1994.

Musa Qasimov, *Birinci Dünya Muharibesi İllerinde Büyük Devletlerin Azerbaycan Siyaseti 1914-1918. Yıllar*, Adiloğlu Neşriyat, Bakü 2001.

Mustafa Aydın, *Üç Büyük Gücün Çatışma Alanı Kafkaslar*, Göktepe Yayınları, İstanbul 2005.

Müverrih ed-Devle Sipehr, *İran Der Ceng-i Bozorg*, Tahran 1362.

M. Larşer, *Büyük Harpte Türk Harbi*, Çev: Mehmet Nihat, İstanbul 1928.

Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Serander Yayınları İstanbul 1995.

Nâsır Yüceer, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekatı, Azerbaycan ve Dağıstan'ın Bağımsızlığını Kazanması, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 2002.*

Percy Sykes, *İran Tarihçesi Harb-i Umumide İran*, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye İstihbarat Dairesi Neşriyatı, İstanbul 1341.

Rafael Blaga; *İran Halkları El Kitabı*, Yayın evi ve yeri yok, 1997.

Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım*, Truva Yayınları, İstanbul 2004.

Richard Tapper, *İran'ın Sınır Boylarında Göçebeler, Şahsevenlerin Toplumsal ve Politik Tarihi*, Çev. F. Dilek Özdemir, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2004.

Ruşeni, *İran'ın İç Yüzü*, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Matbaası, Ankara 1926.

San'an Azer, *İran Türkleri*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1942.

Selma Yel, “*Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*”, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002.

Simirnof, *İranlılar, İran'ın Etnografi Vaziyeti, Akvam ve Kabaili*, Çev: Nazmi, Erkan-ı Harbiye-i İstihbarat Şubesi, Askeri Matbaa, İstanbul 1928.

Taylan Sorgun, *Halil Paşa İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş*, Kamer Yayınları, İstanbul 1997.

Vahdet Keleşyılmaz, *Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918)* Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.

Yılmaz Karadeniz, *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)*, Bakış Yayınları, İstanbul 2006.

Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi, 1914-1918 Genel Savaşı*, C.III, Kısım 3, Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1983.

Zekeriya Kurşun, *Basra Körfezinde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi, Katar'da Osmanlılar 1871-1916*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004.

2. Tezler:

Celal Metin; “*Türk Modernleşmesi ve İran (1890-1936)*”, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006.

Gaffar Moctehidi, *İran'da Yirminci Yüzyılda Siyasal Partiler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslar arası ilişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1990.

Mehmet Emin Dinç, *Halil (Kut) Paşa'nın Askeri ve Siyasi Faaliyetleri*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1998.

Nasser Rahber Fars, *İran Meşrutiyet Devrimi*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Uluslar arası ilişkiler bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1986, s.10.

Sadık Sarısamam, *Golç Paşa ve XIII. Kolordu Harekatı Dönemleri'nde Osmanlı – İran İlişkileri (Ekim 1915 – Nisan 1917)*, Erzurum Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 1994,

Suat Akgül, *Rusya'nın Doğu Anadolu Politikası 1918'e Kadar*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1995, s.66-71.

Ek2. Yakın Dönem İran Haritası

ÖZET

Barış METİN, “Birinci Dünya Savaşı’nda İran Coğrafyasında Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri”, Doktora Tezi, Ankara 2007.

Rusya ve İngiltere henüz 1907’de İran’ı kendi aralarında nüfuz bölgelerine ayırmışlardır. Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’nda tarafsız olduğu dönemde, Rusya, Kuzey İran’daki Türk-İran sınırında yaşayan kimi Kürt aşiretlerini bölgedeki Türk kuvvetlerine ve Türkiye yanlısı aşiretlere karşı kışkırtmıştır. İran, Birinci Dünya Savaşı’nda tarafsız olduğunu ilan etse de Kuzey İran’daki Türk-Rus bağlantılı çarpışmalara engel olamadığından toprakları kısa sürede savaş alanı haline gelmiştir. Güney İran’a ise İngilizler asker çıkarmaya ve petrol bölgelerini işgal etmeye başlamışlardır. Osmanlı Devleti ve Almanya, Afganistan ve Hindistan yolunun ana kapısı durumundaki İran’ı Cihad-ı Ekber’e kazanabilmek için çeşitli heyetler oluşturmuşlardır. Alman gizli servis üyeleri maddi imkânlarla İran aşiretlerini kendi yanlarına çekmeye ve bunlarla Rus ve İngilizlere karşı mücadele etmeye çalışmıştır. Alman ve Türk yanlısı bazı İranlı siyasiler İran’ın Rus ve İngilizlere karşı mücadele etmesi için Kirmanşah’ta geçici hükümet kurmuşlardır. İran’da Rus işgalinin ilerlemesi ve Bağdat üzerinden Türk topraklarını tehdit etmeye başlaması üzerine Türk kuvvetleri İran’a girmiştir. Bolşevik Devrimi sonrası Ruslar’ın İran’ı tahliye etmeleri üzerine İngilizler Ruslar’ın boşalttıkları bölgeleri ve Bakü petrolünü Türk kuvvetlerinden önce ele geçirmek istemiştir. Anadolu’dan Urmiye bölgesine çekilen ve Urmiye havalisinde yaşayan Ermeni ve Nesturiler birleşerek Ruslar’ın bu bölgelerden çekilmesi sonrası bağımsız devlet kurmak için bölge ahalisini katletmeye başlamış ve bu duruma müdahale eden Türk kuvvetleriyle çarpışmışlardır. Türk kuvvetleri kısa sürede Ermeni ve Nesturileri mağlup etmiş ve Tebriz’i ele geçirmiştir. Bakü’nün ele geçirilmesine rağmen 30 Ekim 1918’de imzalanan Mondros Ateşkes antlaşmasının ilgili maddesine göre Türk kuvvetleri İran’daki kuvvetlerini savaş öncesi sınırlara çekmiştir.

Anahtar Kelimeler;

- 1.İran,
- 2.Almanya,
- 3.Osmanlı Devleti,
- 4.İngiltere,
5. Rusya,
6. Birinci Dünya Savaşı,
- 7 Afganistan, Şah,
8. Ali İhsan,
9. Ömer Fevzi,
10. Wassmuss.
11. Nizam es-Saltana,

ABSTRACT

Bariş METİN, “Etnical, Religinal and Political ascendancy Struggles in Persia Area During First World War”, Doctorate Thesis Ankara 2007.

In 1907, Russia and England seperated Persia into influence regions. During First World War when Ottoman Empire was neutral, Russia provoked some of the Kurdish tribes who was living at the northern Persia, at the frontier between Turkey and Persia, against Turkish forces and the tribes at the same side with Turkey. Despite Persia declared that Persia was neutral in the First World War, Persia didn't prevent the conflict related with Turkey and Russia, so the Persian land became a battleground in a short time. In southern Persia, England started to landing soldiers and occupate petrol regions. Ottoman Empire and Russia constituted different committees for acquiring Persia, which is the main gate of Afghanistan and India, to “Cihad-ı Ekber”. The members of German secret agency tried to take side Persian tribes with them and with these tribes tried to struggle against Russian and English forces. Persian politicians who were follower of Germany and Turkey, found a temporary government in Kirmanşah for struggling against Russian and English forces. After extending the Russian occupation in Persia, and threading Turkish lands throuh Baghdad, Turkish forces penetrated to Persia. After the revolution of Bolşevik, Russia emptied his forces in Persia afterwards England wanted to obtain Bakü petrols and the regions where Russia emptied, before Turkish forces. Armenian and Nesturians who retreated from Anatolia to Urmiye, then living in Urmiye environs, began to slaughter the resident of that region and conflict with Turkish forces, for founding a new independent state. Turkish forces had beaten Armenians and Nesturians in a short time and obtain Tebriz. According to related article in Mondros Cease-fire treaty, although obtaining Bakü, Turkish forces felt back to frontiers which is likely before the war.

Key words:

1. Iran,
- 2 Germany,
3. Ottoman Empire,
4. England,
5. Russia,
6. First World War
7. Afghanistan,
8. Ali İhsan,
9. Ömer Fevzi,
10. Wassmuss,
11. Nizam es-Saltana,